

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

KARS İLİNİN GÜNÜMÜZ DİNİ YAPISI
VE
İLDE YAŞAYAN KARAPAPAK'LARDA DİNİ HAYAT

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

107489

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Cemal YÖRÜBULUT

I. DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

II. DANIŞMAN
Doç. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU

ELAZIĞ-2001

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

KARS İLİNİN GÜNÜMÜZ DİNİ YAPISI
VE
İLDE YAŞAYAN KARAPAPAK'LARDA DİNİ HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez 27 / 09 / 2001 tarihinde aşağıdaki Jüri üyeleri tarafından
oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Üye

Yrd. Doç. Dr. Iskender OYMAK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Sami KILIÇ

Üye

Yrd. Doç. Dr. Adem TUTAR

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Ahmet BURAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KARS İLİNİN GÜNÜMÜZ DİNİ YAPISI VE İLDE YAŞAYAN KARAPAPAK'LARDA DİNİ HAYAT

Cemal YÖRÜBULUT

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

2001, Sayfa 88

Kars ilinin günümüz dini yapısı ve ilde yaşayan Karapapak'larda dini hayat adı altında hazırlanan çalışmada;

Başlangıçta İl adının kaynağı ve ilin tarihine değinilmiştir. Kars ilinin çok eski bir yerleşim yeri olduğu ve kültür tarihinin yazılı tarih öncesi Paleolitik döneme kadar uzandığı bulgulanmıştır. Kars'ın günümüze kadar bir çok kültür ve devletlerin egemenliği altında kaldığını ve zaman zaman istilalara uğrayarak şehrin yakılıp yıkıldığı bilinmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında şehrin hakimiyetinin Türkler ve Rus Devleti arasında el değıştirmesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra ise 40 yıl Rus hakimiyetinde kaldıktan sonra tekrar Türklerin eline geçmesinden dolayı giriş bölümü biraz detaylı olarak ele alınmıştır.

I. Bölümde ise Kars İlinin günümüz dini yapısı ele alınmış, alan çalışması yapılarak elde edilen veriler, İl merkezi, İlçe merkezleri ve bağlı köyler olarak ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalarda bölgede yaşayan Hanefi, Şafii, Caferi ve Alevi mezheplere bağlı Müslüman nüfus ile Gayri Müslim nüfus ortaya konulmuştur. 321041 kişiden oluşan Kars İli genel nüfusunun % 40,16' sının Hanefi, %48,44'ünün Şafii, % 10,17'sinin Caferi %0,69 Alevi mezheplerine bağlı Müslüman nüfustan olduğu verilerine ulaşılmıştır.

Ayrıca, Kars İlinde faaliyet gösteren Tarikat ve Cemaatlere kısaca değinilmiştir.

II. Bölümde ise bölgede yaşayan Karapapak'lar ele alınarak bilgi verilmiştir. Doğum, Cenaze, Düğün, Evlilik, Kutsal mekan anlayışları ve diğer halk inançları hakkında bilgi verilmiştir.

ABSTRACT
Master Thesis

THE RELIGIOUS STRUCTURE OF THE CITY OF KARS
AND
THE RELIGIOUS LIFE STYLE OF THE ETHNIC GROUP
KARAPAPAKS IN KARS.

Cemal YÖRÜBULUT

University Of Fırat
The Institute of Social Sciences
Department of Sociology and Religion

2001. Page 88

Containing information about the religious structure of the city of Kars, and the religious life style of the ethnic group " Karapapaks" within this region.

This study; Begins with the history of Kars, as well as where its name has been originated from. The historical evidences prove that the land, where the city of Kars is on know has been a settlement for hundred of years. In addition, its culture has been coming from the pre-historic (Paleolithic) era. In the history, Kars was occupied by several different nations and cultures, some of which destroyed the entire city. Especially in the second part of the 19. Century, after the 40-year-Russian occupation of the city. The Ottoman Empire again took the control of Kars at the end of the 1977-78 Ottoman-Russian war.

In the first chapter of this study, the main focus is about the religious structure of the city of Kars, including the religious structure of the its provinces. Especially the Muslim population that includes the fractions of Hanefi,Safi,Caferi and Alevi and the rest of the population are compared with each other in terms of several aspects. The statistics have shown that from the total population of 321.041, the 40% are from the fraction of Alevi.

In addition, this study also includes information about the other islamic fractions and groups.

In the second chapter of this study, the main focus is on the ethnic group of “ Karapapaks ” who are living in this region for years. The study explains the ethnic, religious, and cultural aspects of this people, including their funeral and marriage ceremonies.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	V
METOT VE KAYNAKLAR	VI
A- METOT	VI
B- KAYNAKLAR	VII
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM**KARS İLİNİN GÜNÜMÜZ DİNİ YAPISI**

A- Kars İlinde Mevcut Dinler ve Mezhepler	14
1-Yahudilik ve Mezhepleri	14
2-Hıristiyanlık ve Mezhepleri	16
3-İslamiyet ve Mezhepleri	19
B-Kars İli ve İlçelerinin Günümüz Dini Yapısı	21
1- Kars Merkez İlçenin Dini Yapısı	31
a- Merkez İlçe	31
b- Belde ve Köyler	33
2- Akyaka İlçesinin Dini Yapısı	35
a-Merkez İlçe	36
b-Belde ve Köyler	36
3-Arpaçay İlçesinin Dini Yapısı	37
a-Merkez İlçe	38
b-Belde ve Köyler	38
4- Digor İlçesinin Dini Yapısı	40
a-Merkez İlçe	40
b-Belde ve Köyler	40

5- Kağızman İlçesinin Dini Yapısı	42
a-Merkez İlçe	42
b-Belde ve Köyler	43
6- Sarıkamış İlçesinin Dini Yapısı	45
a- Merkez İlçe	45
b-Belde ve Köyler	46
7- Selim İlçesinin Dini Yapısı	48
a-Merkez İlçe	49
b-Belde ve Köyler	49
8- Susuz İlçesinin Dini Yapısı	51
a-Merkez İlçe	51
b-Belde ve Köyler	52
C-Günümüzde Kars İlinde Faaliyet Gösteren Tarikat ve Cemaatler	54
1-Tarikatlar	54
a-Nakşibendi Tarikatı	55
b-Kadiri Tarikatı	55
2- Cemaatler	56

II.BÖLÜM

KARS İLİNDE YAŞAYAN KARAPAPAK'LARDA DİNİ HAYAT

A-BÖLGEDE YAŞAYAN KARAPAPAK'LARIN DİNİ YAPISI	57
B-KARS İLİNDE HALK İNANÇLARI	58
1- Doğum İle İlgili İnançlar	58
2-Cenaze İle İlgili İnançlar	60
3-Düğün İle İlgili İnançlar	61
a-Kız Beğenme	62
b-Elçi Gitme Söz Kesme	63
c- Nişan	63
d-Düğün	64

5- Kutsal Mekan Anlayışları	64
6-Diğer Halk İnançları	64
SONUÇ	71
KAYNAK KİŞİLER	72
BİBLİYOGRAFYA	73
EKLER	75
ÖZGEÇMİŞ	88

ÖNSÖZ

Ülkemizin “Serhat Kapısı” olarak adlandırdığımız Kars İlinin dini yapısını araştırmak ve İnanç Coğrafyasını ortaya çıkarmak benim için bir gurur kaynağı olmuştur.

X. y.y da Türklerin hakimiyetine geçmiş ve dışarıdan gelen saldırılara ilk önce karşılık vererek geçit vermeyen Kars İlimiz, yüz yıllar boyunca çeşitli kültürlerin her zaman egemen olmak istedikleri bir şehir olmuştur. Bundan dolayı da zaman zaman istilalara uğrayarak yakılıp yıkılmıştır. Ancak hiçbir zaman Türk benliğinden vaz geçmemiştir.

Günümüzde belki artık istilalar yaşanmıyor, ancak ülkeler arası ve hatta daha önemlisi dinler arası çatışmalar yüz yıllardan beridir devam etmektedir ve edeceğe de benzemektedir. Özellikle yaşanan son olaylar dünyanın, insanların dini inançlarına göre yapılanmalara gittiğini ve çatışmaların bu kapsamda devam ettiğini göstermektedir. Bu yönü ile ülkemizin inanç coğrafyasının çıkarılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çok geniş bir çalışmanın bir bölümünü oluşturan Kars ilinin inanç coğrafyası çıkarılırken Kars il ve ilçe merkezleri ile belde ve köy nüfusları Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Kars Bölge Müdürlüğü verileri esas alınmıştır.

İşte böyle güzide bir çalışmayı başlattığı ve ilmi ülkenin her tarafına yaymak amacı ile şehir şehir dolaşırken geçirdiği elim bir trafik kazası sonrası şehit düşen merhum saygıdeğer hocamız Prof. Dr. Şaban KUZGUN Bey'e tez danışmanlarım Doç. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU ve Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ Bey'lere Teşekkürü borç bilirim. Ayrıca yardımlarını esirgemeyen tüm dostlara şükranlarımı arz ederim.

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Madde
A.S.	Aleyhisselam
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
C.C.	Celle Celalühü
Çev.	Çeviren
D.İ.E.	Devlet İstatistik Enstitüsü
F.	Fasikül
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
M.Ö	Milattan Önce
M.S	Milattan Sonra
N.S.G.	Nüfus Sayımına Göre
S	Sayı
s	Sayfa
S.A.V.	Sallalahü Aleyhü Vesellem
T.D.V.Y.	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
T.D.V.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
v.s	Ve saire
Y.A.	Yurt Ansiklopedisi

METOT VE KAYNAKLAR

A- METOT

Tez konumuzu oluşturan “Kars İlinin Dini Yapısı ve İlde Yaşayan Karapapak’larda Dini Hayat” isimli çalışma giriş ve 2 bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde İli Adının Kaynağı ile Tarihçesini ele aldık. Kars İlinin bulunduğu coğrafyanın çok eski bir yerleşim yeri olmasından dolayı ilin tarihini Yazılı Tarih öncesi ve Yazılı Tarih sonrası olmak üzere iki bölümde inceledik.

Kars İlinin günümüze kadar çeşitli kültür ve devletlerin egemenliği altında kaldığından giriş bölümünde yer alan yazılı tarih bölümünü dönemler itibariyle ele alarak bugünkü duruma hangi aşamalardan sonra geldiğini çeşitli kaynaklardan araştırarak ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde Kars ilinin günümüz dini yapısı incelenmiş, ilde bulunan dinler ve mezhepler ile İlin 1998 yılı nüfus sayımları esas alınarak merkez ilçe, belde ve köyler ile Kars iline bağlı ilçe ve köylerin dini yapısı ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir.

Birinci bölüm ile ilgili yapılan çalışmalarda alan araştırması metodu kullanılmıştır. Anket, mülakat ve gözlem metotları ile elde edilen bilgiler nitelendirici ve karşılaştırmalı metotlarla değerlendirilerek ilin mevcut dini yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Kars ilinde yaşayan Karapapak’larda dini hayat ve Kars ilindeki halk inançları ele alınarak çeşitli kaynaklar ile anket, mülakat ve gözlem teknikleri yoluyla elde edilen bilgilerden faydalanılarak mevcut durum hakkında bilgi verilmiştir

B- KAYNAKLAR

Tezin hedefine ulaşabilmesi için kütüphane taraması yapılarak tez konusu ile ilgili kaynaklar belirlenmiş, bu kaynaklardan faydalanabileceğimiz bölümler çıkarılarak karşılaştırılmış ve konu başlıklarına göre kullanılmıştır.

Ele aldığımız tez ana konusu itibari ile alan çalışmasına dayanmaktadır. Bundan dolayı mevcut kaynakların dışında anket, mülakat ve gözlem metotlarından elde edilen sonuçlardan faydalanılmıştır. Özellikle I. bölümü oluşturan "Kars İlinin Günümüz Dini Yapısı" ele alınırken tamamen alan çalışmalarından elde edilen veriler kullanılmıştır.

Valilik, Kaymakamlık ve Belediyelerden elde edilen veriler ile çıkarmış oldukları yayınlar ve yıllıklardan faydalanılmıştır.

Kars ili konusunda geniş bir bilgi birikimine sahip bulunan M. Fahrettin KIRZIOĞLU'na ait yayınlar özellikle tarihsel süreci ortaya koyma açısından büyük önem arz etmektedir.

Özellikle Yurt Ansiklopedisi başta olmak üzere çeşitli ansiklopedilerin Kars Maddesinden geniş şekilde faydalanılmıştır.

Kars ilinin gelenek ve görenekleri açısından Yaşar KALAFAT' a ait "Doğu Anadolu'da Eski Türk İzleri" isimli eserinden büyük oranda yararlanılmıştır.

Ayrıca Kars Emniyet Müdürlüğü'nün Kars ili hakkında hazırlamış olduğu bilgilerden faydalanılmıştır.

GİRİŞ

Türkiye'nin Kuzeydoğusunda, Doğu Anadolu Bölgesi içinde yer alan Kars İli, kuzeyden ve doğudan (130 km) Ermenistan ile, güneydoğuda kısa bir sınır boyunca (45 km) İran ile komşudur. Kuzeybatıdan Ardahan, batıdan Erzurum, güney ve güneydoğudan Iğdır illeriyle çevrilidir. 9442 Km karelik alanıyla (yüzölçümü) Türkiye topraklarının bir bölümünü kaplayan Kars Greenviç'e göre 42 10' ve 44 49' doğu boylamlarıyla (meridyen) 39 22' ve 41 37' kuzey, enlemleri (paralel) arasında bulunur. Kars'in deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1750 m'dir. Kars'ın büyük bir plato özelliği gösteren topraklarının %50.7'si platolarla kaplıdır. %95'i tarıma elverişli olan topraklarının %22'sinde bitkisel üretim yapılmaktadır. Toprakların kullanımı açısından en büyük payı %68.5 ile çayır ve meralar alır.¹

Kars, Doğu Anadolu'nun yüksek dağlar ve yaylalar bölgesindedir. İlin birçok yerlerinde yüksek düzlükler çok yer tutmuştur. Bunların çoğunun yüksekliği 1700-1800 m olup, 2500 – 3000 m lik dağlar arasındadır. İlin alçak yerleri sadece vadi tabanlarında (1400 – 1500 m) görülür. Volkanik bir yapı gösteren bu düzlükler Kars yaylaları adı ile anılır.²

Kars, Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden³ birisidir. Yörenin yerleşim tarihi paleolitik döneme kadar uzanmaktadır. Ancak adı ile ilgili bilgilere İ.Ö. 11.yy'a rastlanılmaktadır. Bölgenin bilinen en eski adı Hititliler döneminden kalmaktadır. Anadolu'ya egemen olan Hititlilerde sınırları dışında kalan bu bölgeye "Yüksek Ülke" yada "Yukarı Eller" anlamına gelen Armenia denilirdi.⁴

Kars adının kaynağıyla ilgili olarak çeşitli söylentiler vardır. Bunlardan ilki Karsak sözcüğüdür. Kars'ı İskitlerin "Karacak" boyları kurmuş ve kendi isimlerini bu bölgeye vermişlerdir. Zamanla "Karsak" ismi halk diline "Kars" olarak yerleşmiştir.

¹ Yener Karadeniz, **Yeni Şekliyle Kars**, İstanbul, 1994, s.12.

² Yurt Ansiklopedisi, **Kars Maddesi**, C.VI., İstanbul, 1982-1983, 4493.

³ Y.Karadeniz, **a.g.e.**, s.11.

⁴ Yurt Ansiklopedisi, **a.g.e.**,s.4485.

İkinci söylenti ise şehrin coğrafi konumuna dayanmaktadır. Buna göre Gürcistan, Ermenistan sınırında yer alan Kars şehrinin adı Gürcü dilinde “Kapı Şehri” anlamındaki “Karık Kaleki” den gelmektedir.⁵

Türk dilinde Karsak bir tilki cinsinin adı olarak kullanılmaktadır. Bir sessiz harf değişimi ile Varsak, Varak kelimesinin de “Karsak kelimesinden geldiği ileri sürülmektedir. Türkiye’de ve Türkiye’nin dışındaki Türk bölgelerinde Karsak adı kullanılmaktadır. Günümüzde Türkistan’da bir su Dağıstan’da bir köy Bursa, Kütahya, Kahramanmaraş, Adana, Silifke, Tortum, Tercan, Afyon ve Ankara’da köy, Ural ırmağı civarında bir göl ve dağ, Makü bölgesinde bir kışlık adadır. 1855 Rus Savaşı’nda Kars halkının gösterdiği kahramanlık tüm dünyada yankılar uyandırmış ve bu nedenle Britanya ve Kanada iki kasabaya Kars adı verilmiştir. Türkiye’nin değişik yerlerinde Kars soyadı olanlar vardır. Kars’ın bazı bölgelerinde “Karsak” soyadını taşıyan kişiler de vardır.⁶

Kars, Doğu Anadolu’nun en önemli kapısı, çeşitli kültürlerin kavşak noktası, tarihsel ve doğal yolların başlangıç yeri durumundadır. Bu nedenle bölgenin yerleşme tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Kafkasya ve Kırım’da yapılan araştırmalar, bu bölgelerde, Alt Paleolitik dönemden Üst Paleolitik döneme değin tarihlenecek pek çok buluntu ortaya koymuştur. Bu bilgiler ışığında Kars’ın tarihini incelerken yazılı tarih öncesi ve yazılı tarih şeklinde ikiye ayırabiliriz.

Kars’ın yazılı tarihi 1940’da yapılan çalışmalardan sonra ortaya çıkarılmış olup, kültür tarihinin Alt Paleolitik dönemlere kadar uzandığı, Kılıç Kökten yönetimindeki çalışmalarla bulgulanmıştır.

Kars yöresinde avcı-toplayıcı paleolitik dönem insanlarından günümüze kadar buluntular yeryüzündeki en eski kültürün bu yörede oluştuğunu göstermektedir. Alt Paleolitik Döneme ait bulguların elde edildiği yöreler Kars’ın Susuz ilçesi Agzıaçık (Azacık) suyunun batısı, Ani çevresi Yazılı Kayanın 6 km. güneyindeki Tümbültepe yamaçlarıdır. Bu devirden kalma Sölyen-asalyen tipte islenmiş bir el baltası mevcuttur. Orta Paleolitik döneme ait Borluk vadisinde musteryen tipte bir araç, Ağzıaçık suyunun batısındaki bölgelerde bazalttan yapılmış, çok aşınmış musteryen tipte bir uç, Yazılıkaya

⁵ Yeni Rehber Ansiklopedisi, “Kars Maddesi” İstanbul, s.227.

⁶ Kars İl Yıllığı, 1973, s.1-2.

Tombulpe'ye yakın Kurbağa Mağarasındaki taş araçlar ve ocak yerleri buluntularına rastlanılmıştır. Üst Paleolitik dönem avcılık-Toplayıcılık dönemlerinin asıldığı araç-gereç yapımının farklılaştığı bir dönem olarak özetlenebilir. Bu dönemde araç-gereçlerin yanı sıra duvar resimleri de ortaya çıkmıştır. Aladağın doğu yamaçlarındaki yazılı kayada bu zalt yapı bir kayanın bir yüzünde bir yeri büyük diğeri küçük olmak üzere iki panoya rastlanılmıştır. Bu panolarda insan ve hayvan figürleri bulunur, bunların küçük oksidyen kalemlerle yapılması o döneme ait araç-gereçler ve konuları bakımından da dönemin yaşamı bakımından kültür tarihine ayrıntılı ışık tuttuğu bir gerçektir. Mezolitik dönem, mikrolitik denen minik araç-gereçlerle tanınmaktadır.⁷ Kılıç KÖKTEN' in Aras Vadisinde yaptığı araştırmalarda bu döneme ait araç – gereçler ele geçmiştir. Neolitik dönemi temsil eden buluntular, Ardahan İli Çıldır İlçesi Çıldır Gölü'nde Akçakale adasındaki bir dolma tepe eteklerinde ortaya çıkarılan kaya anıtlarıdır. Menhirler (çok iri ve uzun taşlar dikilerek oluşturulan magalitik anıt), Dolmenler (ikisi dikili biri bunların üstüne kapak gibi yapıştırılmış üç iri taştan oluşmuş anıt), ve Kromlekler (ortada duran bir taşın çevresine başka taşların dikilmesiyle oluşmuş çember biçimindeki anıt) tarzlarında yapılmış olan bu taş anıtlarda neolitik dönem tarzı kullanılmıştır. Avrupa kültür tarihine ait olan bu tarz kaya anıtlarına doğuda ilk kez rastlanılmıştır. Araç-gereç yapımında bakırın kullanılmaya başlamasıyla belirlenen Kalkolitik Dönemin Kars yöresindeki buluntu yeri Kağızman yöresinde rastlanılmıştır. Ayrıca aynı tipte araç-gereçlere Ani ve Azat köylerindeki höyüklerde de rastlanılmıştır. Bunların yanı sıra Kılıç Kökten'in çalışmaları sonunda elde edilen bulgulardan, Ani yazılı tarih öncesinin bakır çağına dek uzandığını ortaya çıkarmıştır. Bu bulgular içi-dişi siyah boyalı, dışı sakallı, mat kırmızı ve siyah renkli temiz katkısız çamurdan iyi pişirilmiş çanak, çömler, Azat höyükte yapılan kazılarda taş bir evin duvarları, içi mor boyalı çanak parçası, boynu açık sarı dışı kırmızımsı, sarı zemin üstüne dikey olarak siyah çizgi çekilmiş çanak-çömlek ayrıca kemikten yapılan dokuma tarafı, hayvan parmak kemiklerinden yapılmış takılar, helezon baskılı pişmiş topraktan mühür, delikli uzun bakır iğneler olup, bu bulgular sayesinde insanların dokumacılık yaptıklarını, mühürle ise mülkiyet kavramının

⁷Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4485.

var olduğunu öğreniyoruz. İlk Tunç Çağı dönemi bakır ile kalayın birleşmesiyle oluşan tunçun araç yapımında kullanılmaya başlandığı dönemdir. Bu döneme ait buluntulara Kars bölgesinde Yazılıkaya'da ve Kurbanğa Mağarasında rastlanılmıştır. Bunlar bir adet açkı, el değirmeni taşları, bir çekiç, küçük bir taş hayvan, el yapımı çanak çömlekler ve yapı kalıntıları oldukları varsayılan iri taş yikintileridir. Ayrıca Kale ve Kurbanğa'daki duvar resimlerinden bu dönemde avcılık yapıldığını öğrenmekteyiz. Tüm bu araştırmalardan Kars'ın Paleolitik dönemden, tunç çağına dek kesintisiz olarak bir kültür silsilesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸

Kars'ın bilinen ilk sakinleri Hurrilerdir. Hurriler bölgeye yüksek ülke veya yukarı eller demişlerdir.⁹ Kars'ın yazılı tarihi M.Ö. IX.yy. arasında, Van Gölü'nü merkez alan Urartu medeniyeti ile başlar. Urartu Krallığı'nın kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Asur yazılı kaynaklarından Asurlularla Urartuların sürekli olarak birbirleriyle savaştıklarını öğreniyoruz. M.Ö. VIII.yy. Urartu krallığının gücünün zirvesine ulaştığını, M.Ö. 714'de Asur Kralı Sargon'un büyük yenilgiye uğrattığı Urartuların güçlerini yitirdiklerini bilmekteyiz. M.Ö. 714-685 yıllarında Urartu topraklarına Kimmer ve İskitler büyük saldırılar yaparak krallığın gücünü sarsmışlar, sonunda Urartu toprakları Med Kralı Keyaksar tarafından işgal edilerek, başkent Ninova yakılıp yıkılmıştır.

M.Ö.550'de Urartu toprakları Pers egemenliğine girmiştir. Persler Orta İran'dan Ege Denizi'ne dek geniş bir bölgeyi kontrollerine almışlardır. Persler kurdukları devleti, dış ülke topraklarını talan ederek yada fethederek ayakta tutmaya çalışmışlar, dolayısıyla halk üzerindeki ekonomik, sosyal ve siyasi baskı hafifliyordu. Krallar Kralı olarak anılan Pers imparatoru Dara (Dareos) ülkeyi 23 büyük ve 127 küçük satraplığa bölerek merkezden yönetiyordu. Bugünkü Kars yöresi 18. Satraplık içinde yer almıştı. Armenia olarak adı geçen bu bölge satraplığa yılda 400 gümüş talent vergi vermek ve Dara'ya 20.000 at göndermekle yükümlüydü.

Tigran Döneminde ise Arask krallığı yenilmesine rağmen ortadan kalkmadı. Tigran Arask'ların başına geçti ve topraklarını genişletmeyi sürdürdü. Bu günkü Sirvan, Tebriz, Bohtansu ve Karduk, Arzanen (Yukarı Dicle) ve

⁸ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4487.

⁹ Yeni Rehber Ansiklopedisi, a.g.e., s.227.

Edassa (Urfa) Tigran'ın egemenliğe girdi. Tigran sonra Suriye ve Antakya'yı krallığa katarak Tigran "Krallar Kralı" ünvanını aldı. Merkezi Urartu olan Tigran'da toplumsal yaşam göçebe kültürü olarak devam ediyor av ve savaş eğlenceleri Tigran kültürünü oluşturuyordu. Tigran'ın egemenliği (M.Ö. 64)'de Roma istilalarına kadar sürdü.

Araks Devleti sınırlarını doğu'da Medya ve Atropaten (Azerbeycan) Kuzeyde Alkania ve İberya (Gürcistan), Doğu Toroslar, batı'da Yukarı Fırat oluşturmaktaydı. Kars bu bölgelerden Urartu içinde yer alıyordu. Korunaklı bir bölge durumundaydı. Araks Irmağı kaynaklarında, Fusiam bölgesi ile Urartulardan kalan Menezkent Kalesi bulunmaktaydı. Araks Irmağı'nın kuzeyinde ise, Sırakavan bölgesi yer alıyordu ve sonradan burada Ani kent kurulacaktı Krallığın topraklarında Azat yada İzat denilen toprak sahipleriyle, Sinakan adı verilen köleler yaşıyordu.

M.S. 2. Asırda Kars Romalıların eline geçti. Daha sonra Partlar ve onların yerine geçen Sasaniler ile Romalılar arasında el değiştirdi. M.S. 395'te Roma ikiye bölününce bütün Anadolu gibi Kars'da Doğu Roma yani Bizans'ın payına düştü. Kars, Bizans ile Sasaniler arasında sık sık el değiştirdi ve buradaki Derebeyleri bazen İran bazende Bizans'a tabi oldular.¹⁰

Arapların Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu ellerine geçirmek amacıyla yaptıkları seferlerin ilki 683 yılına rastlar. Halife Ömer döneminde İyaz Bin Ganem komutasındaki Arap ordusu Van Gölü'nün kuzeyine dek ilerlediler. 642'se ise Habib bin Mesleme ordusuyla Van Gölü yöresinden kuzeye ilerleyerek Divin'i ele geçirdiler. Ancak Kars'ı ele geçiremediler. Kars'ın bir bölümü Araplara kendiliğinden teslim oldu. Ancak halk Selçukluların gelişine kadar (1060'lara dek) 420 yıl süresince Hıristiyan olarak yaşadı.¹¹

Büyük Selçuklu Devletinin kurucusu Tuğrul Bey'in amcasının oğlu Yapgu Hasan Bey 1048'de Ani üzerine saldırıda bulunarak Bizanslılara yenik düştü. Kendisi de bu savaşta öldürüldü. Tuğrul bey bunun üzerine Azerbaycan Valisi İbrahim Yinal'ı Ani'ya gönderdi. Ani Valisi Katakalon Kekaumenos, ordusuyla Erzurum'a sığındı. İbrahim Yinal Bey'de ticaret merkezi olan Erzen'i ele geçirdi. Bizanslılar buna karşılık verdilerse de Türkler Bizanslıları yenerek

¹⁰ Yeni Rehber Ansiklopedisi, a.g.e., s.227.

¹¹ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4491.

Kars'tan Elazığ'a kadar olan bölgeyi alarak birçok Türkmen aşiretlerini bu bölgeye yerleştirdiler.

Tuğrul Bey'in Anadolu'ya başlattığı seferler pek başarılı olmadı, ancak Ani bölgesine düzenledikleri akınlarla Bizans sınırlarını zorladılar. Tuğrul Bey'in ölümüyle yerine geçen Alparslan Türkmen beyleri arasında birliği sağladı. 1064'de Ani Kalesini uzun bir mücadeleden sonra ele geçirildi. Ani güvenliği için, Kars'ın Selçuklu topraklarına katılması gerekiyordu. Kars Bagratlı Kralı Bagik Abbas Selçuklu egemenliğini kabul etti ve Kars savaşı olarak Selçuklu yönetimine katıldı. Ani, Alparslan ve oğlu Melikşah dönemini barış içinde geçirdi. Melikşah 1092 yılında ölünce oğulları arasında taht için yapılan mücadele Kars yöresinde de düzensizliğin baş göstermesine neden oldu.¹²

Bu kavgalar esnasında varlıklarını Selçuklulara her yıl verdikleri vergilerle sürdüren Gürcüler bağımsızlık isteğiyle Bizanslılar, Kıpçak ve Kumanlar ile anlaştı. Selçukluların taht kavgalarından yararlanan Gürcü Kralı IV.David 45.000 kişilik bir ordu ile Tiflis'i ele geçirdi. Hıristiyan halk ise Kral Davut'tan yardım isteyerek Ani şehrini teslim ettiler. Buna karşılık II.Savur şehri kuşattı, (1125) IV.David'in yerine geçen oğlu Kral Dimitri'den yardım gelmeyince şehri Fadlun'a teslim etti. Ani bir süre barış içinde kaldı. Ancak 1131 de Dilmaçoğulları saldırılara başladılar, Divin'i ele geçirdiler. Ani şehrini koruyan seddahlılar ise Fadlun'un oğlu Mahmud'un krallığını tanıdılar. Bu arada Fahdettin Saddat, Ani şehrini Saltuklulara teslim edeceğini bildirdi. Aynı zamanda Gürcü Kralı Dimitri'ye de Saltukluların geleceği haberini ulaştırdı. Gürcüler Saltuklular'ı büyük bir bozguna uğrattılar. Buna öfkelenen Ani halkı Fahrettin Saddat'ı ülkeden kovdular yerine ikinci Fadlun geçti, Gürcüler Ani'yi tekrar kuşattılar. Dimitri'nin oğlu III.Giyorgi yerli Ermeni halkı ile anlaşarak şehri ele geçirdi. Ani'nin Hıristiyanların eline geçmesiyle Müslüman beyler birlik oluşturdu. Gerek kuşatmanın uzaması, gerekse Müslümanların kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan şehir ele geçemedi. Ani şehri 1164 yılına kadar Gürcü egemenliğinde kaldı. Ancak 1164'te yöre tümüyle Selçukluların eline geçti.¹³

¹² Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4492.

¹³ M.Fahrettin Kırzioğlu, Selçukluların Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri, Ankara, 1970,s.23.

Atabey Eldeniz uzun süre olası bir Gürcü saldırısı için Ani şehrinde kaldı. Sonra İsfahan'a döndü. Ancak şehir 1174'te II.Giyorgi'nin saldırısı ile tekrar Gürcülerin eline geçti. 1184'te ölen III.Giyorgi'nin yerine kızı Tamara geçti. Gürcistan'da güçlü bir askeri kuvvet oluşturuldu bu kuvvetle 1200'de Ani'yi tekrar ele geçirdiler. Güneydoğu Anadolu'ya kadar indiler.

1299'da Gürcistan Başkomutanı Avak Sergis 1231'de Ani ve Kars'ın genel valisi oldu. 1299'da birkaç koldan saldıran Moğollar, Tiflis, Gürcistan, Kars, Ani ve Sürmari'yi ele geçirdiler. 1243 Köseadağ savaşından sonra da Anadolu Selçuklularını tümüyle kendilerine bağladılar. 1239-1256 yılları arasında Kars-Ani Moğol yönetimine kaldı. 1256'dan sonra ise İlhanlı devletinin egemenliğine geçti. Kars 1380 de Karakoyunlular tarafından ele geçirildi. 1387'de ise Timur ele geçirdi. Vergi ödemek koşulu ile Timur Kars'ı Firuz-Baht'a teslim ederek Türkistan'a geri döndü. Timur'un ölümü ile Karakoyunlu'lar topraklarını tekrar geri almak istediler.

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf taht kavgasından yararlanarak Kars'ı tekrar ele geçirdi. 1408'de bölgede kesin bir üstünlük kurdu. Böylece Kars ve yöresi 1406-1468 yılları arasında Karakoyunluların egemenliğinde kaldı. Timurlu hükümdarı Şahruh Azerbaycan'ı ele geçirdi, ancak Karakoyunlular Kars ve yöresini vermediler, Karakoyunlular'ın başına geçen Cihanşah Ardahan, Posof ve Çoruh'u topraklarına katarak, İran'ın da büyük bir kısmı dahil olmak üzere Karakoyunlu devletinin Umman Denizi'ne dek genişletti. 1453'de Akkoyunlu tahtına çıkan Uzun Hasan, Karakoyunlularla Osmanlıları ortadan kaldırmak amacıyla önce Karakoyunlulara saldırdı. Uzun savaşlardan sonra 1468 de tüm yöreyi bu arada Kars'ın da topraklarını ele geçirdiler.¹⁴

Bundan sonra Osmanlı Devletine saldıran Uzun Hasan Otluk Belinde yenilerek (1473) güç kaybettiler. Sultan Yakup Döneminde ayakta kalabilen Akkoyunlular kısa zamanda çöktüler ve Akkoyunlu devletinin yerine Safevîiler geçti. Bu devletin egemenliği döneminde Kars ve yöresi büyük yıkım gördü. 1514 Çaldıran Savaşında Şah İsmail'i yenilgiye uğratan Yavuz Sultan Selim

¹⁴ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s 4491.

Kars'ta konakladı. Ordudaki yorgunluk ve huzursuzluk nedeniyle Doğu Anadolu'ya tam olarak egemenliğine alamadı ve İstanbul'a döndü. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferinden dönerken Kars Kalesi yakınında konakladı. Kars ve çevresi Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te yaptığı seferle Safevilerden Osmanlı yönetimine geçti.¹⁵ 1549'da Göle ve Ardahan kaleleri onarıldı. Bölgeye asker yerleştirildi. Ancak Safevilerin saldırıları durmadı. 1578'de Osmanlılar Safevi Ordusunu yendiler ve Çıldır'ı ele geçirdiler. Çıldır eyaletini kurdular.

Lala Mustafa Paşa 150 yıldan bu yana yıkık ve harap durumda olan Kars'ı büyük ölçüde onardı. Safevilerle barış 1590'da yeniden bozuldu. Osmanlıların batıda Avusturya, içerde Celali isyanlarıyla uğraşmasından yararlanarak Şah 1. Abbas Revan'ı alarak Kars ve yöresine saldırdı. 1604'de şehri alarak yakıp yıktı. Osmanlı Devleti Avusturya ile anlaşma yaparak tekrar doğu sınırına yüklendi. İki devlet 1615'te tekrar barış yaptılar. Şehri terkeden halk yeniden geri döndüler. 1639'da yapılan Kasr-i Şirin anlaşmasından sonra Kars 95 yıl sürecek bir barış dönemine girdi. 1720'lerde Safevilerin yerine bu kez Afganlı Nadir Şah 1734'de Kars'ı kuşattı. Doğuya yardım gönderemeyen Osmanlılar bu kez barış istediler, Anlaşma sonucunda Revan İran'a bırakıldı. Kars ve yöresi Osmanlılarda kaldı.

Nadir Şah 1736'da kendisini İran Şah'ı ilan ederek Osmanlı topraklarına saldırdı. Ancak başarı kazanamadı ve barış teklif etti. İki devlet 1746'da barış imzaladı. Kars böylece uzun bir süre barış içinde yaşadı. Bazı iç karışıklıklarında Van Beylerbeyi Sarı Zade Mehmet Paşa bastırdı.

Kars'ın barış dönemi Rusya'nın güçlenmesiyle tehlike altına girmeye başladı. 1807'de Tiflis yönünden saldırıya geçen Rus Ordusu şehrin ancak kenar mahallelerine kadar girebildi. Ancak kısa sürede geri püskürtüldü. XIX. yy.ın çeyreğinde İranlılar Kaçar hanedanı döneminde üç yıl üst üste Kars'a saldırdılar. İranlıların saldırıları 1823 Erzurum anlaşmasıyla sona erdi. Bu saldırıları Rus Ordusunun hücumu izledi. Paskeviç komutasındaki Ruslar 5 Temmuz 1828 de şehri 15 Temmuz'da da iç kaleyi işgal ettiler. Şehir yıkıldı ve yağmalandı. Rus ordusu bir yıl sonra da Erzurum ve Bayburt'u aldı.

¹⁵Yeni Rehber Ansiklopedisi, a.g.e., s.227.

1830'da imzalanan Edirne Antlaşması sonucu Ruslar 1830 ilkbaharında geri çekildiler. Arpaçay'ın ötesine çekilen Rus ordusu 250 yıldır Çıldır Eyaleti'nin merkezi Ahıska şehrini ve 6 sancağını savaş tazminatı olarak geri vermedi. 1855'de Rus Ordusuna karşı, halk Kars'ı kahramanca savundu. Kars'a gazi unvanı verildi ve şehir halkı 3 yıl vergi ile 5 yıl askerlikten bağışık kılındı.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının doğu cephesindeki ağırlık noktası Kars'tı, Bu tarihte Kars 20 bin nüfuslu ve 25 camili bir kale şehriydi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu Ruslarla yaptığı 3 meydan muhaberesinden sonra ordunun Erzurum'a çekilmesiyle 18 Kasım 1877' de tekrar işgal edilmiş oldu. Ruslar Kars'ı yağma ederek bütün cami, türbe ve tarihi eserleri imha ettiler. Kars'ı Tiflis'te bulunan Kafkasya Umumi Valiliğine bağladılar. 1878-1881 arasında üç yıl içinde 82.000 Türk, Kars'ı terk edip Erzurum çevresine yerleşti. Bunun 11.000'i Kars'ın içindendi. Kars'ta yüzde 51 oranında Türk kaldı. 1914'te Türklerin nüfusu yüzde 40'a düştü.¹⁶

Kars, 1877-1878 (93 Harbi) Rus savaşından bu yana işgal altında idi. Kars Kafkasya Genel Valiliğine bağlı olarak Ruslar tarafından yönetiliyordu. İşgalden sonra başlayan yoğun Ruslaştırma çabalarına karşın Kars halkı eski geleneklerini sürdürmüş, toprakların işlenmesi ve mülkiyet sistemleri de aynı şekilde yürütülmüştür. Tek önemli değişiklik Demiryolu bağlantısı ile yörenin Kafkas ulaştırma sistemine dahil olmasıydı. Bir başka değişim de halkın 4 ayrı sınıfa ayrılmasıdır. Bunlar Zadegan, Şehirliler, Köylüler ve Ruhbanı sınıflardır. Bunun dışında baskılar sonucunda 100.000'i aşkın insan topluluğu Anadolu'ya göç etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu 1914 yılı başlarında Rusya'ya savaş ilan etti. Buna göre Rus orduları 1 Kasım'da karşılık verdi. 13 Kasım 1914'de ki çatışmada Rus birlikleri geriletildi. 17 Kasım'da III.Ordunun hareketiyle Rus kolorduları Sarıkamış'a çekildiler. 40 yıldan bu yana işgal altında bulunan Artvin geri alındı. Bu başarı Enver Paşa'ya güç ve moral vermişti. Sarıkamış için saldırı planları kurmaya başladı. 22 Aralık'ta 10.Kolordu Oltu, 9.Kolordu Bardiz'dan hareket ederek Ruslara büyük kayıplar verdirdiler. Bunun üzerine

¹⁶ Yeni Rehber Ansiklopedisi, a.g.e., s.228.

Enver Paşa 60.000 askeri güçle Sarıkamış'a yürüdü. Allahuekber dağlarını aşarken kar ve tipiden büyük kayıplara uğradı. Osmanlı Ordusu Sarıkamış önlerine geldiğinde asker sayısı 10.000'e düşmüştü. Bunun üzerine Ruslar karşı saldırıya geçtiler. 9.Kolordu Ruslara teslim olurken Enver Paşa 10.'u ve 11.'i Kolordudan kalan birliklerle Bardiz'a çekildiler. Sonuçta Sarıkamış harekatı Enver Paşanın plansız ve programsız hareketi nedeniyle 10 binlerce Türk askerinin yok olmasına neden oldu. Bu yenilginin sonucu Ruslar bölgede baskıyı daha da arttırdılar. Kars ve yöresindeki Müslüman halk Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı. 1915'de Malazgirt'e yerleşen Rus ordusundaki Ermenilerden güç alan yöredeki Ermenilerde saldırılarını arttırdılar.

Ekim 1917 Sovyet devriminden sonra Ruslar barış görüşmelerine başladılar. İlk olarak Osmanlı devleti ile 17 Aralık 1917'de bir ateşkes imzalandı. Almanya ile Sovyet Hükümeti arasında görüşmeler başladı. 3 Mart 1918'de Brest-Litovks antlaşması imzalandı. Buna göre Kars, Ardahan ve Batum'u içine alan Elviye-i Selase bölgesi Osmanlı Devletine bırakıldı. Önce Erzincan ve Erzurum birliklerinin eline geçti. Bunun üzerine General Antranik komutasındaki Ermeni birlikleri doğuya doğru çekilerek Sarıkamış'ın batısındaki Soğanlı dağında bir savunma hattı oluşturdu. Yakup Şevki Paşa komutasındaki I.Kafkas Kolordusu ile II. Tümen ve 4 Nisan'da Sarıkamış önündeki bu savunma hattına karşı saldırıya geçti. Bütün gün süren çatışmalar sonunda Ermeni birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı.

Yakup Şevki Paşa 5 Nisan'da Sarıkamış'ı aldı. Güney Kafkas Hükümeti Türk birliklerinin saldırısı karşısında Elviye-i Selase'yi teslim edeceğini duyurdu. Yakup Şevki Paşa bunu bir oyalama taktiği olarak değerlendirerek hareketini sürdürdü. 23 Nisan'da I.Kafkas Ordusu Kars'ı kuşattı. Ermeni Birliklerinin başında daha önceleri Rus ordusunda komutanlık yapmış olan Nazerbekof bulunuyordu. Nazerbekof direnemeyeceğini anlayınca Yakup Şevki Paşa'ya şehri iki gün içinde teslim edeceğini bildirdi. Ancak şehrin yer yer yakılmaya başlandığı görülünce Türk birlikleri süreyi beklemeden 25 Nisan'da Kars'a girdiler.¹⁷

¹⁷Yurt Ansiklopedisi, a.g.e.,s.4498.

1877'den bu yana Rus işgalinde olan Elviye-i Selase Türklerin eline geçmişti. Güney Kafkasya Hükümeti dağılmış Almanya'nın desteklediği başkenti Tiflis olan bir Gürcistan Hükümeti kurulmuştur. Ermeniler ise İngilizlerin desteğinde başkenti Erivan olan Ermenistan Hükümetini kurmuşlardı. Baku'de Nuri Paşa'ya bağlı birliklerce işgal edilmişti. Bu sırada 1.Dünya savaşı sonuçlanmış, Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 de Mondros mütarekesini imzalayarak İran'ın kuzeybatısında ve Kafkasya'da savaş öncesi sınırlarına çekilmesi anlaşma koşullarınca talep edilmekte idi. Bu da Elviye-i Selase'nin Türklere geçişinden 6 ay sonra yeniden boşaltılması demektir.

Rus işgali yıllarında örgütlenmeye başlayan Elviye-i Selase bölgesindeki aydınlar Mondros Mütarekesinden sonra örgütlenme çalışmalarına yeni bir hız verdiler. Henüz bölgeyi terk etmemiş olan askeri yöneticilerle de işbirliğine giren aydınlar "Kars İslam Şurası" adı altında Borçalı Emin ağa, Karslı Sarıhaliloğlu, Sarıkamışlı Piroğlu, Fahreddin Bey, Mamioglu Tevhiddin Bey, Yakup Şevki Paşa ve Kars Mutasarrıfı Hilmi (Uran) Bey bir gizli örgüt kurdular.

Kurulan bu örgüt, Kars Milli İslam Şurası Merkezi Umumi adı yerel hükümete dönüştürüldü. Bu faaliyetlere Nahçıvan ve Kamerli'de kurulan şuralarda katıldı. Sura ilk kongresini 30 Kasım 1918'de 60'i askın delege ile düzenledi. Şuranın çalışmalarına 1914'den beri bölgede etkin çalışmalar yapan Teşkilat-i Mahsusa'cılarda büyük katkılarda bulundular. 17-18 Ocak 1919'da Cenub-i Garbi Kafkas Milli Hükümeti'nin ilk kuruluş kongresi yapıldı. Başkanlığa Cihangiroğlu İbrahim Bey (Aydın) getirildi.¹⁸

Kars ve çevresindeki bu örgütlenmelere İngilizler bir ölçüde göz yumdular. Şehrin güvenliğinin Şura Hükümetince yerine getirilmesine ses çıkarmadılar. Ancak siyasal örgütlenmenin güçlenmesi ve merkezileşmesi İngilizlerin bölgedeki denetimlerini zayıflatmaya başlamıştı. Bunun üzerine 6 Mart 1919'da Kars'a gelen İngiliz Temsilcisi Pate, yerli yönetimi tanımayacaklarını bildirerek, Arpaçay'ın doğusundaki Ermenilerin Kars'a yerleştirilmesini istedi. İngilizlerin tutumu Gürcüleri de heveslendirdi. Kuzeyden saldırıya geçen Gürcü birlikleri, Azgur ve Ahıska ve Posof'u işgal ettiler. Hükümet Binasını basan İngiliz Komutan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin

¹⁸ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4498.

12 üyesini yakalatarak Batum'a oradan da Malatya'ya sürdü. Üyelerden bir bölümü Batum'dan kaçımaya başlayarak Kağızman ve Oltu'ya geldiler. Çalışmalarına burada devam ettiler. Kars'ta Şura hükümetinin dağılmasından sonra İngilizler yöreyi General Garganof ve Osibyan komutasındaki Ermenilerin denetimine bıraktılar. 26 Nisan 1919'da General Kvinitadze komutasındaki Gürcü birlikleri Ardahan'a girdiler. Böylece Kars ve çevresi işgalden kurtulduktan bir yıl sonra Gürcü ve Ermenilerin işgaline uğradı. Teşkilat-i Mahsusacıların oluşturduğu direniş çeteleri işgalcilere karşı vur kaç eylemleri yapmalarına rağmen işgal bir yıldan fazla sürdü. Kars ve çevresinin işgalden sonra başlayan çete faaliyetleri 1920'de 15.Kolordunun desteğiyle yoğunluk kazandı. Kazım Karabekir Paşa Ermenilerin denetimindeki Nahçıvan bölgesine özel bir önem veriyordu. Buradaki direnişi 15.Kolordu yüzbaşlarından Halil Bey yönetiyordu. Bu direniş hareketlerinden en önemlisi 1920 Mart'ındaki Vedi çatışmalarıydı. Bu çatışmalarda Ermenilere önemli kayıplar verdirilmişti. Bu arada bazı aşiretlerde askeri birlik gibi örgütlenmiş, 15.Kolordunun emrine girmişti.

Aralık Nahiyesindeki Hamit Bey Aşireti Hamit Bey Tümeni adını almıştı. 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 26 Nisan 1920'de Ankara Hükümetine başvurarak saldırı için hazırlıklara başladığını, saldırının daha fazla geciktirilmemesini istedi. Ankara Hükümeti itilaf devletlerini San Remo'da toplantı halinde olduğunu, onların Türkiye ile ilgili kararlarının belli olmasının gerektiğini bildirdi. San Remo Konferansı bitmiş ve Sevr Antlaşmasına temel olacak kararlar almıştır. Bu durumda Ankara Hükümetinin Doğu harekatiyle ilgili karar almasını engelleyen hiçbir neden kalmamıştı. Hükümet Kazım Karabekir Paşa'nın 4 Haziran tarihli teklifini uygun bulduğunu kendisine bildirdi.¹⁹

Kazım Karabekir Paşa hızla hazırlıklara başladı. Erzurum ve Van Vilayetleriyle Erzincan Sancağında seferberlik ilan etti. Ancak siyasi nedenlerden dolayı Paşa'nın harekati bir süre durduruldu. Nihayet Eylül ayında harekate başlayabileceği kendisine bildirildi. Doğu Cephesi komutanlığına getirilen Kazım Karabekir Paşa 28 Eylül'de Sarıkamış yönünde harekate geçti. 12.Tümen'e bağlı birlikler hızla ilerleyerek Başköy ve çevresini, 29 Eylül'de

¹⁹ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e.,s.4499.

Sarıkamış'ı işgal ettiler. 14 Ekim'de genel saldırıya geçen birlikler Ermenilerin karşı saldırısını püskürterek Kağızman-Selimköy Mendenek hattına girdiler. 10 Ekim'de de 9.Kafkas Tümeni Ermenilerin direnişini kırarak Kars'a girdi. Kars'ın ele geçirilmesinden sonra hareket Gümrü istikametine doğru sürdürüldü. 8 Kasım'da Şahtahtı alındı. Gümrüğe iyice yaklaşıldığında Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar. 2 Aralık'ta imzalanan Gümrü Barış Antlaşmasına göre Kars Sancağı'nın bütünü Türkiye topraklarına katılıyor, antlaşma öncesinde Ermenistan'ın elinde bulunan Kulp (Tuzluca) kazası da Türklere veriliyordu. Ancak imzadan bir gün sonra Sovyet Kızılordu birlikleri Ermenistan'a girdiler. Taşnak Hükümetini devirerek yerine Ermenistan Sovyet Hükümetini kurdular. Ermenistan'dan sonra Gürcistan'a yönelen Kızılordu karşısında Gürcü Hükümeti Ankara'ya başvurarak desteğini istedi. Bu destek karşılığında Batum Ardahan ve Artvin'i bırakacaktı. Gürcistan hükümeti 23 Şubat 1921'de Ardahan ve Artvin sancaklarının Türkiye'ye bırakıldığını açıkladı. Doğu Cephesi birlikleri aynı gün harekete geçerek bu iki şehri ele geçirdiler. Bu Gürcistan Hükümeti'nin aldığı son karar oldu. Bir gün sonra Kızılordu Tiflis'e girerek Gürcü Hükümetinin faaliyetlerine son verdi.

Kars ve çevresi Türklerin egemenliğine geçmişti. Ancak bunu onaylayan Hükümetler düşmüştü. Dolayısıyla Sovyetlerle yeni antlaşmalar yapılması gerekiyordu. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşmasıyla Kars ve Artvin Türkiye'de kalıyor, Batum, Ahisha ve Ahilkelek Türkiye sınırları dışında kalıyordu. Moskova antlaşmasından sonra 13 Ekim 1921'de Kafkasya'daki Sovyet Hükümetleriyle Türkiye arasında yeni bir antlaşma imzalayarak Moskova Antlaşması yenilenmiş, Hıristiyan azınlıklar Kars'ı boşaltarak, şehrin eski sakinleri yurtlarına yerleşmişlerdir.²⁰

²⁰ Yeni Rehber Ansiklopedisi, a.g.e., s.228; Yurt Ansiklopedisi, a.g.e.,s.4502.

I. BÖLÜM

KARS İLİNİN GÜNÜMÜZ DİNİ YAPISI

A- Kars İlinde Mevcut Dinler ve Mezhepler

Kars ili günümüze kadar çok değişik kültürlerin etkisi altında kalmıştır. Birçok defa istilalara uğrayarak, büyük göçler yaşanmıştır. Tarih boyunca çeşitli din ve mezhepteki insanların yaşadığı yer haline gelmiştir. Son yüzyılda ise Kars, 1878' den 1918 yılına kadar Ruslar'ın elinde kalmıştır. Bu 40 yıl içinde halkı göç etmeye ve Türkleri şehirden temizlemeye çalışan Ruslar, gidenlerin yerine Rus, Ermeni ve Yahudileri getirerek yerleştirmişlerdir. Bu 40 yıllık esaret devresi bitince kısa bir süre şehir elimize geçtiyse de 1. Dünya Savaşının sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile Kars kendi kaderiyle baş başa bırakıldı. Bu durum İstiklal Savaşının başlamasına kadar devam etti. Kazım Karabekir kumandasındaki ordu 30 Ekim 1920'de bir daha ayrılmamak üzere Kars'ı Türklere kazandırdı.²¹ Günümüze kadar Kars İlinde çok az sayıda da olsa Yahudilerin ve Hıristiyanların, günümüzde ise Müslümanların yaşadığını görmekteyiz.

1-Yahudilik ve Mezhepleri

Yahudilik, yaşayan ilahi kaynaklı dinlerden en eskisi, fakat mensubu en az olanıdır. Geçmiş birkaç bin geriye giden bu dinin en önemli özelliklerinden biri, İsrailoğulları ile Tanrı arasındaki "ahde" kutsal kitaplarında geniş yer ayırmasıdır. Dolayısıyla bu din bir "ahit" dini olarak da bilinmektedir. Tanrı Sina'da bu kavmi kendine muhatap kılmış, onlarla ahitleşmiş, onlardan emirlerine uyacaklarına dair söz almış ve Hz. Musa'nın şahsında Kitap olarak Tevrat'ı onlara göndermiştir.²² Dinin ismi, Hz. Yakup'un oniki oğlundan dördüncüsü olan, Yuda veya Yehuda'dan gelmektedir. Hz. Yakup'un oniki oğlundan oniki kabile meydana gelmiş, bu kabilelere genel olarak İsrailoğulları

²¹ Zakir Zeki TAŞPINAR, *Bütün yönleriyle Kars*, 1967, s.22.

²² Günay TÜMER – Abdurrahman KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1993, s.176-178.

ve Hz. Yakup'un dördüncü oğluna izafeten Yahudi tabirleri kullanılmıştır. Dolayısı ile İsrailoğulları soyundan gelen Hz. Musa'nın yaymakla görevli olduğu dine Yahudilik ismi verilmiştir.²³ İbrani ismi ise MÖ. XV-XIV. Yüzyıllarda Filistin'de görülen göçebe bir kabilenin adıdır. Öte tarafın insanları anlamında Fırat ve Ürdün nehirlerinin öbür kıyısından gelmiş olan göçmenleri ifade eder. İsrail kelimesi ise Tevrat'ta yer aldığı şekliyle Tanrıyla ve insanlarla gürleşip yenen anlamında Yakub'a Tanrı tarafından verilmiş bir lakaptır. Bu ad Hz.Süleyman'dan sonra ikiye ayrılan ülkenin kuzeyinde kalan bölümünü oluşturan kabilelerin krallığını nitelendirmek üzere kullanılmıştır.

Yahudilerin M.Ö. 2000 Yıllarında Hz. İbrahim ile birlikte Sümer ülkesinin Ur şehrinde tarih sahnesine çıktıkları tahmin edilmektedir. Kenan Diyarı ve Mısır'da dolaşan Yahudiler nihai olarak Filistin topraklarına yerleşmişler ve burada bir devlet kurmuşlardır. Filistin topraklarının M.Ö. 721'de Asur ve M. Ö. 586'da Babiller tarafından istila edilmesi ve Yahudi Krallıklarının ortadan kaldırılması ile değişik dönemlerde Yahudiler baskı ve sürgüne maruz kalmışlardır.²⁴ Çeşitli batılı ülkelerde sürgün hayatı yaşayan Yahudiler çeşitli nedenlerden dolayı değişik tarihlerde Osmanlı Devletine sığınmışlardır. 1895 yılında "Yahudi Devleti" isimli kitabını yayınlayan Theodore HERZL tarafından bilinçlendirilen Yahudiler, Yahudi Devletini kurmak için XIX.yy.'nın sonundan itibaren Filistin'de toplanmaya başlamışlar ve 1948 'de Bugünkü İsrail Devletini kurmuşlardır. Bugün yeryüzünde 20 milyon civarında Yahudi bulunmaktadır. Bunların 4,5 milyonu İsrail'de, 6 milyonu ise Yahudi nüfusun en yoğun olduğu A.B.D.'de, kalanı da Avrupa'da ve dünyanın değişik yerlerinde yaşamaktadır.²⁵

Yahudiliğin esaslarını oluşturan Tevrat, yazılı ve sözlü olmak üzere iki kısma ayrılır. Yazılı Tevrat Sina dağında Musa'ya vahyedilen kitaptır. Tekuin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye olmak üzere beş bölümden oluşur, bu beş kitaba Tara adı verilir. Sözlü Tevrat ise Hz. Musa'nın sözlerini ve Tevrat için yaptığı açıklamaları içine alan kitaptır. Sözlü Tevrat'a Hz. Musa'dan sonra gelen Peygamberlerin sözleri ve nesilden nesile aktarılan rivayetler de katılarak Mişna oluşturulmuştur. Mişnaya tefsirler yazılması ile Talmut meydana

²³ Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara, 1985, s.147.

²⁴ Hikmet TANYU, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler I*, İstanbul,1976, s.77.

²⁵ Bilal ERYILMAZ, *Osmanlı Devletinde Gayri Müslim Tebanın Yönetimi*, İstanbul, 1996, s.74.

gelmiştir. M.S. I yy.' da Jamnia'da toplanan bir meclis tarafından nihai hale kavuşturulmuştur.²⁶

Yahudi Mezheplerini üç ayrı grup halinde incelemek mümkündür . Bunlardan birincisi, M.Ö. II yüzyılda Makkabiler devrinde var olan Hıristiyanlık öncesi Yahudi mezhepleridir. Bunlar Hasidiler , Ferisiler, Sadukiler, Esseniler, Zealotlar, mezhepleridir. İkincisi İslam sonrası Yahudi mezhepleri (Ortaçağ Mezhepleri)' dir. Bunlar ise Rabbani, Yahudilik, Karailik, İseviyye, Yudganiyye ve Sazkaniyye'dir. Üçüncüsü de günümüzdeki, Çağdaş Yahudi Mezhepleridir. Yahudiliği çağdaş dünyanın şartlarına uydurma çalışmalarından dört ayrı mezhep ortaya çıkmıştır. Bunlar Ortodoks Yahudilik, Reformist Yahudilik, Muhafazakar Yahudilik, Yeniden yapılanmacı Yahudiliktir.²⁷

Hız. Musayı en büyük peygamber, Tevrat'ı tek kutsal kitap kabul eden Yahudiler, şeriatın bir olduğuna, onun da Musa ile başlayıp bittiğine inanırlar. İslam inancına göre ise Hıristiyanlık ve İslam'dan önce insanların hidayeti için gönderilen Yahudilik, tahrif edilmesiyle ilahi olma özelliğini kaybetmiştir.²⁸

1897 Çarlık nüfus sayımına göre Kars ilinde 4 kişilik Yahudi bir nüfus görülürken, bugün yapılan çalışmalarda Kars ilinde Yahudi Dinine bağlı insanların yaşamadığı görülmüştür.

2-Hıristiyanlık ve Mezhepleri

Günümüzde dünyanın her tarafında mensupları bulunan ve dünya nüfusunun 1/5'inin dini olan Hıristiyanlık, Filistin bölgesinde doğmuştur. Bu evrensel dinin bir milyarın üstünde mensubu vardır. Hıristiyanlık vahi ve kutsal kitaba dayanan, özde tek tanrılı olmakla beraber sonradan üçlemeye (Teslis) yer vermiş ilahi kaynaklı bir dindir. Bu dinde Peygamber, Melek, Ahiret, Kader gibi dini kavramlar bulunsa da, bu kavramların açıklanışı İslam Dinindekinden farklıdır.²⁹

Hıristiyanlıkta İsa, Merkezi bir öneme sahiptir. İncil'lerde Hıristiyanlık gibi terimler yer almaz. Bu terimler ilk defa Hız. İsa'dan 20-30 sene sonra Antakya'da kullanılmıştır. Kilisece sahih tutulan İncil metinlerinde İsa "Tanrının

²⁶ Hayrullah Örs, **Musa ve Yahudilik** , İstanbul, 1966, s.318.

²⁷ G.Tümer, A. Küçük, **a.g.e.**, s.204-216.

²⁸ Ş.Kuzgun, **a.g.e.**, s.148.

²⁹ G.Tümer, A. Küçük, **a.g.e.**, s.232.

Oğlu" Allah'ta "Baba" olarak nitelendirilmektedir. Yine bu metinlerde İsa için bir peygamber ve peygamberden ziyadesi deyimi de vardır. Hıristiyan kutsal kitabında üçleme açıkça hiçbir yerde zikredilmemektedir. Ancak "Ben ve Baba biriz", "Babanızın Ruhu", "Allah'ın Ruhu" gibi deyimler zamanla Allah'ın yanında İsa ve kutsal ruhun da tanrı sayılmasına kadar varan yorumlara yol açmıştır. Bu yorumları ilk başlatan Havarilere sonradan katılan Pavlus olmuştur. İsa'nın asrın en büyük ilahiyatçısı diye nitelendiren Pavlus, bugünkü Hıristiyanlığın kurucusu olarak görölmektedir. O' na göre İsa sadece bir insan değil, tanrının kudretiyle diriltilen bir kimsedir. İsa, bir Mesih idi.

İsmini Yunanca "Hristos" kelimesinden alan Hıristiyanlık, Hz. İsanın tebliğle memur olduğu dinin adıdır. Hristos'un Arapça karşılığı mesih kelimesidir ve bununla kastedilen kişi Hz. İsa'dır. Dolayısı ile Hıristiyan, Hristos'a inanan onun yolunu takip eden kişi anlamına gelir.³⁰

Kur'an-ı Kerim' de Hıristiyanlık için "Nasrani" Hıristiyanlık için de "Nasara" kelimeleri kullanılır. Ancak ehli kitap deyiminin yer aldığı ayetlerde Hıristiyanlar da muhatap alınmıştır. Kur'an-ı Kerim genelde Hıristiyanların Yahudilerle birlikte ve hitap sırasında göre Yahudilerden sonra muhatap alır.

Hz. İsa'nın doğduğu yıllarda Filistin, Roma İmparatorluğunun hakimiyeti altındaydı, Yahudiler çeşitli mezheplere bölünmüş dini konular çıkar haline getirilmiştir. Yahudiler putperest Romalılardan kurtulma yollarını arıyorlardı. Bunun için bir kurtarıcı Mesih bekliyorlardı. Hz. İsa bu sırada ortaya çıktı. O, insanları doğru yola çağırdı ancak havariler dışında ona çok az insan inandı. Şikayet üzerine "Çarmıh Hadisesi" oldu . Hz. İsa dan sonra inananlarda bir artış başladı. Hz. İsa'dan bir müddet sonra ona inananlar sonra bir araya geldi. Onlar kendilerini "Hıristiyan " olarak adlandırıyorlardı. Pavlus' un Hıristiyan oluşu cemaate yeni bir hamle kazandırmakla beraber fikri ayrılıkların doğmasına ve onların ikiye ayrılmasına sebep oldu. M.S. 49 yıllarında havariler ve Hz. İsa'nın yakınları toplanıp meseleleri müzakere etti. Bu toplantı Havariler Konsili diye bilinir.³¹

³⁰ Şaban Kuzgun, **Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri**, Ankara, 1996, s.45.

³¹ G.Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.239.

Hıristiyanlar arasındaki ilk ihtilaflara giderek yenileri eklendi. Konstantin, bu ihtilafları gidermek için 325'de İznik'de bir konsil topladı. Hıristiyan inançları bu konsilde tartışıldı. İmparator Konstantin' in desteği ile Hz. İsa'nın tanrılığını red edip onun yaratık olduğunu savunan Arysçülere karşı İsa'nın tanrılığını savunan Pavlus geleneğine tabi olanlar hakimiyet sağladı.³²

Hıristiyanlar, tek ve kadiri mutlak Tanrıya inanmakla birlikte, Hz. İsa ve kutsal ruhu, Tanrının tecellileri olarak kabul etmişlerdir. Böylece Hıristiyanlık inancının temelini oluşturan teslis akidesi ortaya çıkmıştır.³³ Teslis; Baba, oğul, kutsal ruh gibi üç unsurdan oluşur. İlk ve asıl unsur babadır. Allah, baba olarak nitelendirilir. Allah en mükemmel ve sonsuz saf bir ruhtur. O her şeyin yaratıcısı ve sahibidir. Hıristiyanlara göre Allah'ın özü sevgidir. Allah bu sevgiyi biricik oğlu İsa'yı insanları günahattan kurtarmak için dünyaya göndermekle göstermiştir. Allah'ın özü, Baba Allah, Oğul Allah ve Kutsal Ruh Allah olarak görünse de yine o birdir. Bölünmez bir özdür, cevherdir.

Kutsal Üçlük'ün üç şahsının her bir tanrısıdır, Baba Tanrı, Oğul Tanrı ve Kutsal Ruh Tanrı, bunlar bir tanrının değişik tezahürleri sıfatları olarak izah edilmeye çalışılmaktadır. Hıristiyanlarca bu Üçlük "İzah edilmesi zor, fakat inanılması gereken bir sır" olarak formüle edilmiştir.

Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil'in 4 çeşidi bulunmaktadır. Bunlar, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleridir. Bir takım ayrılıklara rağmen, ilk üç İncil arasında benzerlik bulunduğundan bunlara Sinoptik İnciller denilir. En eski İncil Markos'tur. Matta, daha sonradır. Luka İncili, ilk iki İncil'e dayanmaktadır. İnciller arasında çeşitli çelişki ve tutarsızlıklar bulunmaktadır.

Hıristiyanlığın belli başlı temel mezheplerini Katolik, Ortodoks, Protestan ve Monofizit olarak sıralamak mümkündür.

Katolik mezhebi, Hıristiyan dünyasının en fazla mensubu bulunan mezhebidir. Bu mezhep, kendisini Hz. İsa'nın vekili Petrus' a bağlamaktadır. Ruhani reisi Papa'dır.

Ortodoks, doğru görüş ve inanç anlamına gelir. Roma'nın üstünlük iddiasına karşı Bizans Patrikliği, kendisinin doğru yolda bulunduğunu, üstün

³² G.Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.240.

³³ Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, Konya, 1989, s.114.

olduğunu belirtmek üzere bu adı almıştır. 1054'deki Doğu-Batı ayrımından sonra Bizans Ortodoksluğunun merkezi olmuştur. Ortodoks dünyasının da dört büyük patriklik vardır. Bunlar İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'tür. XVI. yy'da Martin Luther (1489-1546), Roma Katolik Kilisesinin günahları bağışlaması ve bunu mali bir kaynak haline getirmesi, kutsal kitap yorumu ve hüküm çıkarmayı kendi inhisarında tutması, ayin dilinin Latince olması gibi hususlara karşı çıkarak ilk itirazı başlatmıştır. Protestan kelimesi de başkaldıran, itiraz eden anlamına gelmektedir. İtirazcıların kendi görüşlerini açıklaması ile çeşitli proteston kiliseler oluştu. Hz. İsa'da ilahı ve insani tabiatın birleşerek tek tabiat olduğunu savunan ve diğer kiliselerden bu noktada ayrılmış bulunan kiliseler Monofizit olarak adlandırılır. Monofizit'ler doğu Ortodoks kiliseleri içinde gösterimlerine rağmen bağımsız ve özerk kiliselerdir. Bunlar Ermeni, Suryani, Habeş ve Kıbtı Kiliselerdir. Suryaniler Mezopotamya bölgesinde, Suriye'de yaşadıkları için bu adı almışlarsa da, 38. Yılında Hıristiyan olduklarında Antakya'yı merkez edinmiş büyük topluluktur. Günümüzde Türkiye'de Suryani Kadim kilisesine 25.000 kişi bağlıdır. Bunlar, Mardin, Antakya gibi Güney İllerimizde yaşarlar. Yeri Patrikleri "Antakya Patriği" diye adlandırılarak Şam'da seçilmiştir. Ermeniler, Hıristiyanlığın yayıldığı ilk yıllarda, Thade (35-43) ile Bartholomeus (46-60) tarafından aydınlatıldıklarını, 301 yılında da Saint Grigor'un öncülüğünde toptan Hıristiyanlığı benimsediklerini kabul ederler.³⁴

3-İslamiyet ve Mezhepleri

Kelime aslim olmak, itaat etmek, boyun eğmek olan İslam, Allah tarafından Hz. Muhammed vasıtasıyla insanlığa gönderilen son ilahi dinin ismidir. Adını kutsal kitabı olan, Kuran-ı Kerim'den alan İslam dini, belli bir milletin ve bölgenin dini olmayıp evrensel bir dindir. İlk şeklini günümüze kadar değiştirmeyen tek dindir. Günümüzde dünyada'ki Müslüman sayısı bir milyardan üzerindedir. İslam dünyanın her bir tarafına yayılmış evrensel bir dindir. Bir milletin bir zümrenin bir bölgenin dini değildir. İslam ilahi dinlerin genel adı iken, Hz. Muhammed'e yirmi üç bir yıllık bir sürede gelen vahiylerle en son

³⁴ G.Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.274-278.

şeklini almış ve kıyamete kadar insanlığın ihtiyaçlarına cevap verecek bir muhtevaya kavuşmuş, tamamlanmış ikmal edilmiş dinin özel adıdır.³⁵

İslamın ana kaynağı, vahyedilişinden itibaren yazı ve ezber yoluyla muhafaza edilen ve aslı değişmeden günümüze kadar gelen Kur'an-ı Kerim'dir. İkinci kaynak ise Kur'an'daki ayetlerin daha iyi anlaşılması ve ibadetlerin yapılış şekillerini belirten Hz. Muhammedi'nin sünnetleridir.³⁶

Cenabı Hak tarafından Maide suresinin üçüncü ayetinde "Bugün size dininize ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve din olarak İslam'a razı oldum" buyurmaktadır. Hz. Muhammed Mekke'nin ileri gelen on ailesinden Haşim oğulları kabilelerine mensuptu. Babası Abdullah Annesi Amine idi. Peygamberler arasında hayati hakkında en fazla bilgiye sahip olunan da Hz. Muhammed' dir. İslam'ın hitabı bütün insanlığadır. Hz. Muhammed' in bütün insanlığa gönderildiği Kuran-ı Kerimde açıkça yer almaktadır. Kuran-ı Kerimdeki ayrıca "Ya Ayyühennas" (Ey insanlar) " Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik " (Sebe' 28) hitabından da anlaşılmaktadır.³⁷

Hz. Muhammed'in Peygamberliği zamanında (612-632) Arap yarımadasının tamamına hakim olan İslamiyet, O'nun vefatından sonraki dört halife , Emevi ve Abbasiler dönemlerinde, Mezopotamya, Türkistan, Kuzey Afrika ve İspanya'da yayılmıştır.³⁸ VII. Yüzyıldaki Müslüman Arap fetihlerinin Türkistan bölgesine ulaşması Türklerin İslamiyeti tanımalarını sağlamış, ancak Emevi hanedanının takip ettiği siyaset yüzünden aradaki münasebet dostça olmamıştır.³⁹

İslam dininin iman esasları altı maddede toplanmıştır. Bunlar; Allan'a, Meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere, Ahiret gününe, Kaza ve Kadere imandır. İman esaslarını dili ile söyleyen, kalbiyle tasdik eden kişi, Hz. Muhammed'in Cibril Hadisesinde belirttiği, Kelime-i Şahadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek ve hacca gitmekten ibaret olan İslam'ın beş şartına uymakla, Allah'a karşı ibadet görevini yerine getirmiş olur.⁴⁰

³⁵ G.Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.183.

³⁶ Mehmet Aydın, "İslam Dini" , Din Fenomeni, Konya, 1993, s.383.

³⁷ G.Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.304.

³⁸ M. Aydın, a.g.e., s.375.

³⁹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Dünyası El Kitabı, C I, Ankara, 1992, s.238.

⁴⁰ G.Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.306.

Abbasi devletinin olumlu siyaseti Türklerin Müslümanlığı kabul etmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle ticaret amacıyla Orta Asya'ya gelen mutasavvıfların faaliyetleri, İslamiyetin Türkler arasında yayılmasını sağlamıştır. Nihayet X. Yüzyılda Türkler, büyük bir çoğunlukla İslamiyeti kabul etmiş ve kurdukları devletlerle İslam aleminde parçalanmaya başlayan siyasi birliğin tekrar kurulmasını sağlamışlardır. Ayrıca etkili Şii propagandasına karşı Ehl-i Sünnet itikadının güçlenmesi için medreseler kurmuşlar ve bu sayede İslam aleminde sünni inancın kökleşmesini temin etmişler, kurdukları Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devletleriyle de İslamiyet'i Anadolu ve Avrupa'ya kadar yaymışlardır.⁴¹

Ehl-i Sünnet olarak değerlendirilen itikadi mezhepler, Kur'an ve sünnete uygun olarak meseleleri açıklayan Selefiye, Maturidiye ve Eş'ariye mezhepleridir. Ehli Sünnet olarak değerlendirilen fıkhî mezhepler Hanefî, Şafii, Maliki ve Hambeli mezhepleridir. Maliki mezhebi Hicaz, Kuzey Afrika, Tunus ve Fas'ta yaygındır. Bugün en az mezhebi bulunan Hambeli mezhebi, genel olarak Hicaz, Suriye ve Irak'ta yayılmıştır. Şafii mezhebi bu iki mezhebe göre çok sayıda Müslümanın tabii olduğu bir mezhep olup, genellikle Mısır, Hicaz, Hindistan, Irak ve Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yayılmıştır. Fıkhî mezhepler içinde İslam dünyasında en fazla mensubu olan Hanefî mezhebi ise Irak, Türkiye, Türkistan, Afganistan, Kafkasya, Hindistan, Çin, Mısır, Suriye ve Güney Afrika'da yaygındır.⁴²

B- Kars İli ve İlçelerin Günümüz Dini Yapısı

XIX yy'ın başlarında Kars ve Çıldır iki ayrı eyalet idi. Kars Eyaletinin livalarına Kars Merkez Livası, Kağızman, Geçvan, Suregel (Akyaka), Zaruşad (Arpaçay)'tan oluşmaktaydı. Çıldır Eyaletinin XIX. Yy başındaki livalarının tümü günümüz Kars İli'nin sınırları dışında kalmakta idi.

1846 Devlet salnamesi, Osmanlı Devleti'nin yeni yönetim bölümlenmesi içinde Kars ve Çıldır'ı eyalet olmaktan çıkarıp birer sancak olarak Erzurum Eyaletine bağladıklarını kaydetmektedir.⁴³

⁴¹ Hüseyin G. Yurdaydın, *Türkiye'nin Dini Tarihine Umumi Bir Bakış*, Ankara, 1962, s.109.

⁴² Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, s.239-247.

⁴³ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4494.

1867'deki Vilayet Nizamnamesi, Kars ve ıldır Sancaklarını yine Erzurum Vilayeti içinde bıraktı. Kars Sancağı'nın bu düzenlemede Maa Karatuht Kars, Zaruşad, Maa Őarklı ve Akbaba Suregel, Maa Kevan Kağızman olmak üzere (4) kazası bulunmaktaydı. Kars Sancağı'nın Rus işgalinden önce (5) kazası vardı. Rus Orduları 23 Ekim 1876'da Kars sancağını işgal ettiler. 1831'de İlk kez yapılan Osmanlı Nüfus Sayımı Kars Eyaletlerinde toplam erkek nüfusu 19.741 olarak vermektedir. Mektubu Kalemli Hivlefasından Nazif beyin yaptığı sayıma göre bu nüfusun 17.580 Müslüman erkek nüfus, 2161'i ise Ermeni erkek nüfustan oluşmaktaydı.⁴⁴

Tablo : 1831 Nüfus Sayımına göre Kars Eyaletinde erkek nüfusun dinsel ve etnik dağılımı.

Kars Nüfusu	Müslüman	Kıpti	Yahudi	Ermeni
19.741	17.580	-	-	2161

1871 Erzurum Vilayeti Salnamesinde Kars sancağının erkek nüfusu 22.064 olarak verilmektedir. Bunun yarısı 11.032 kişi Kars merkez kazasında yaşamaktaydı. Bu nüfusun 19.580'i Müslüman, 2484'i de Müslüman olmayan nüfustan oluşmaktaydı.

Kars Merkezinde 11.110 Müslüman, 519 Müslüman olmayan nüfus, Suregel (Akyaka İlçesi) Merkezde 2320 Müslüman, 1015 Müslüman olmayan nüfus, Zaruşad (Arpaçay İlçesi) Merkezde 3325 Müslüman nüfus, kağızman merkezde ise 2825 Müslüman, 950 Müslüman olmayan nüfus bulunmaktaydı.

⁴⁴ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4495.

Tablo : 1871 Erzurum Vilayet Salnamesine göre Kars Sancağında erkek nüfusun dinsel dağılımı.

	MÜSLÜMAN NÜFUS	GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	TOPLAM
Kars Merkez	11.110	519	11.629
Şuregel Merkez (Akyaka İlçesi)	2.320	1.015	3.335
Zaruşad Merkez (Arpaçay İlçesi)	3.325	-	3.325
Kağızman Merkez	2.825	950	3.775
Toplam	19.580	2.864	22.064

1876 Erzurum Vilayet salnamesi verilerine göre 1871-1876 dönemleri içerisinde, Kars Sancağının erkek nüfusu biraz gerileyerek 21.735'e düşmüştür. Bunun 18.920'sini Müslüman nüfus, 2815'ini ise Gayri Müslim nüfus oluşturmaktadır. Arpaçay İlçesi Merkezde bulunan nüfusta büyük bir düşme gözlenmektedir.

Gayri Müslim Erkek nüfusta 1871 Erzurum Vilayet Salnamesine göre 331 kişilik bir artış gözlenmektedir. Müslüman erkek nüfusta ise 660 kişilik bir azalma kaydedilmiştir.

Tablo : 1876 Erzurum Vilayet salnamesinde Kars Sancağı Erkek Nüfusunun Dinsel dağılımı.

	MÜSLÜMAN NÜFUS	GAYR-İ MÜSLİM NÜFUS	TOPLAM
Kars Merkez	11.710	645	12.335
Şuregel Merkez (Akyaka İlçesi)	3.450	1.045	3.495
Zaruşad Merkez (Arpaçay İlçesi)	1.100	15	1.115
Kağızman Merkez	3.660	1.110	4.770
TOPLAM	18.920	2.815	21.735

1877'de ise Kars Sancağının toplam erkek nüfusu, 20.420'si Müslüman ve 4.810'u Gayri Müslim olmak üzere 25.235'i bulmuştur.⁴⁵

⁴⁵ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4496.

Tablo : Kars sancağının 1877 Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfusu

	MÜSLÜMAN	GAYR-İ MÜSLİM	TOPLAM
Kars Sancağı	20.420	4.810	25.235

1871 ve 1876 yılındaki mevcut Gayr-i Müslim nüfus ile karşılaştırıldığında 1877'de büyük bir artış olduğu gözlemlenmektedir.

Kars'ın 1877-1878 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus savaşından sonra Ardahan ve Oltu'nun da Kars Sancağına katılmasıyla Kars'ın nüfusunda büyük bir değişme olmuştur. Rus işgali sırasında yapılan 1897 nüfus sayımında Kars sancağında 162.723'ü erkek, 129.755'i kadın olmak üzere toplam 292.498 kişi yaşadığı ortaya çıkarılmıştır. III. Aleksandr döneminin tüm çevre vilayetlerde uyguladığı Slavlaştırma ve Kolonizasyon siyasetine bağlı olarak Kars yöresinde Kolonije Grupların nüfusları büyük artış göstermiştir. 1897 sayımına göre Kars Sancağında, 10.695 Rus, 12 Polonyalı (Leh), 23.525 Yunan, 280 Estonyalı, 2.330 Osetinli olmak üzere toplam 36842 kişiden oluşan kolonize gruplar bulunmakta idi. Yine 1897 sayımına göre Kars Sancağında 35.330 kişi Ortodoks Mezhebenden, 50.980 kişi Gregoryan Mezhebenden, 959 kişi Katolik Mezhebenden, 861 kişi Protestan Mezhebenden, 4 kişi Yahudi, 12.764 kişi Sektan (Malakan) olmak üzere toplam 100.898 kişilik Gayr-i Müslim nüfusun olduğu belirtilmektedir. Müslüman nüfusun ise 105.318 Sünni, 15.004 Şii olmak üzere 120.322 kişiden oluştuğu belirtilmektedir.⁴⁶

⁴⁶ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4497.

Tablo : 1897 arlık Nüfus sayımına göre Kars yöresinin Kadın-Erkek Nüfusunun Dinsel dağılımı.

Tablo a: Müslüman Nüfus

KARS YÖRESİ	MÜSLÜMAN NÜFUS		Toplam
	Sünni	Şii	
Erkek	54.789	7.715	62504
Kadın	50.529	7.289	57818
Toplam	105.318	15.004	120322

Tablo b: Gayr-i Müslim Nüfus

KARS YÖRESİ	HIRİSTİYAN NÜFUS							Toplam
	Ortodoks	Ermeni Gregoryan	Ermeni Katolik	Protestan	Sekten (Malakan)	Yahudi	Yezidi	
Erkek	18.142	26.016	500	469	6.488	-	1.648	53263
Kadın	17.188	24.964	459	392	6.276	4	1.448	50731
Toplam	35.330	50.980	959	861	12.764	4	3.096	103994

Tablo c: Toplam Nüfus

KARS YÖRESİ	MÜSLÜMAN NÜFUS	HIRİSTİYAN NÜFUS	Toplam
Erkek	62504	53263	115767
Kadın	57818	50731	108549
Toplam	120322	103994	224316

1897 sayımının yörede yerleşik etnik gruplara ilişkin verileri Osmanlı Dönemine göre Türkçe konuşan etnik grupların sayısının hayli azaldığını

göstermektedir. Bunun en büyük nedeni o dönemde gerçekleşen göç hareketleridir. Tablo incelendiğinde bölgeye özellikle Ermenilerin yerleştirildiğini görmekteyiz.

Ayrıca, Kars Yöresinde yerli halkın “Malakan” adını verdiği Sekranlar’ın ise toplam nüfusları 13.000’e yaklaşmakta idi. Bunlar Çar Aleksey Mihailoviç ve Patrik Nikon döneminde, kilise reformuna karşı çıkarak ilk önce Kafkasya’ya, daha sonra ise Kars yöresine göç eden eski Rus Kilisesinin inanişına bağlı bir gruptur.

1877 yılında Ruslar’ın Kars’ı işgali üzerine birçok etnik gruplar Malakanlar, Estonlar, Almanlar ve Litvanya’lılar da Kars’a yerleştirmişlerdir. 1917’de Rusya’da Komünist devrimin iktidarıyla bu gruplar Rusya yerine ülkemizde kalmayı tercih etmişlerdir.

Bugün Kars’ta dil, din, milliyet ve soy bakımından birbirinden farklı olan etnik grubun izlerini görmekteyiz. 1876-77 yıllarında Kars Ruslar tarafından işgal edildiğinde birkaç köye yerleştirilen Malakanlar ile Estonlar, Almanlar ve Litvanya’lılar aramızda takriben 85 yıl yaşadktan sonra 1962 yılında yabancı ülkelere göç etmişlerdir.

Bu etnik gruplar, Kars bölgesinde yaşadıkları uzun süre boyunca kiliselerine , örf ve geleneklerine her yönden bağlı olan bu topluluklar geniş çapta toplumumuzda bütünleşme imkanına kavuşmuşlardır. Kuşkusuz bu kültürleşme sürecinde Kars, Ağrı ve Erzurum yörelerine kadar uzanan değirmencilik faaliyetleri yanında gravyar ve benzeri yeni teknik ürünler etkin bir rol oynamıştır.⁴⁷

Kars’ta yaşayan üçüncü etnik grup da; Malakan ve Estonlar gibi yine 1876-77 yıllarından sonra Ruslar tarafından yerleştirilen Almanlar’dır. Bunlardan Ardahan’da yaşayan 25 kişi (4 hane) 1972 yılında bir grup Estonla birlikte Federal Almanya’ya işçi olarak gitmişlerdir. Savaş sırasında “Nemis” olarak adlandırılan bu Almanlar’ın bir bölümü yerli halka kız vermek suretiyle Müslüman olmuş bir bölümü de Zavot, Arpaçay, Karacaören ve Kars’ın içinde dağınık olarak yaşamışlardır.⁴⁸

⁴⁷Orhan TÜRKOĞAN, Türk Dünyası Araştırmaları Sayı : 102 Türkiyede Etnik Yerleşim Ve Kars, İstanbul,1996, s .9-10

⁴⁸ O.TÜRKOĞAN,Türk Dünyası Ar....,s.11

Beyaz Rus asıllı Malakanlar, 1877 yılında ülkemizin Kars ili yörelerine yine Ruslar tarafından yerleştirilmiş bir azınlık gruptur.⁴⁹

Malakanlar, Kars'ın ülkemize tekrar kazanılmasından sonra da Rusya'ya dönmeyi reddeden anti-komünist, dindar ve dışardan gelen her türlü değişmelere karşı "grup bilincini" korumak için sosyo-kültürel direnç göstermişler. Yüzyıla yakın bir süre ülkemizde yaşadıkdan sonra, 1962 yılında grup içi ve grup dışı baskılar sonucu hem Malakanlar hem de Kazaklar, Rusya'ya dönmek zorunda kalmışlardır. Molokanizm, Rusların resmi Yunan Katolik kilisesinden takriben bundan 250 yıl kadar önce ayrılmış bulunan bir Rus sektizminin adıdır. Oysaki Kars yörelerindeki yaşlı Molokanların anlattıklarına göre "Bu ayrılış bir tarihi olaydan sonra 28 Temmuz 1805 yılına rastlamaktadır ve 22 Mart 1809 yılında da Ruslardan tamamen ayrılmışlardır. " Saratof ve Dambuğ bölgelerinde yaşayan bu etnik grubun Rus halkıyla aralarında beliren anlaşmazlığın nedenleri de yine dinsel anlaşmazlıklardan doğmaktadır. O tarihlerde Rus halkının inancına göre haftada 2 gün süt içme geleneği vardı. Oysaki Molokanlar böyle bir perhiz (oruç) inancına itiraz ederek haftanın her gününde süt içilebileceği kanaatinde idiler. İşte yukarıda adı geçen tarihi ayrılık bu nedenden ötürüdür. Rusça Moloko (süt kelimesi), Molokan ise (süt içen-perhizi bozan) anlamına gelir. Grup,kendilerini Manevi Hristiyanlar (Spiritual Christians) veya Hakikat insanları (Gospel men) olarak da kabul etmektedirler.⁵⁰

Malakan zümresinde din İncil, Tevrat ve Zebur esaslarına istinat eder. Bu bakımdan pür bir hristiyanlık inancı mevcut değildir. Din, Ahdi Atik ile Ahdi Cedid'in bir sentezinden ibarettir. Bu sentezi en iyi şekilde başaran 19'uncu asırda yaşadığı ifade edilen Maksim isimli dini bir liderdir. Cemaat; hukuki, din, ekonomik ve yaşayış sistemlerine yerine göre bu üç kitabın birine müracaat etmek suretiyle işlerini yürütür. Nereye kadar bir kitabın prensiplerine ve nereye kadar da diğer kitabın esaslarına sadık kaldıkları hususunda kesin bir fikir edinmek güçtür. Aslında Maksimin yaptığı şey, üç kitabın ana esaslarına kendi görüşüne göre tefsir ederek dini bir takım pratikler haline getirmesindedir. Maksimin bu kitabına "Güneş Kitabı" denilmektedir. Prigonların bu zümresine

⁴⁹ Orhan TÜRKDOĞAN, *Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı*, Erzurum, 1971, s.1.

⁵⁰ O.TÜRKDOĞAN,*Malakanların Top....,s.3.*

göre “ Maksim en son peygamberdir, ondan sonra da peygamber gelebilir ama henüz gelmemiştir. “ Görülüyor ki prigon inancında, din evrensel mahiyetini kaybederek bir takım batıl unsurlar kompleksi haline geçiyor. Bastiyan mezhebi ise prigona nazaran daha rasyoneldir. Irk ve etnik bakımdan aynı olan grupları dini faktör, ikiye bölmek suretiyle tefrikacı bir rol oynar.⁵¹

1880-81 yıllarında (200) hane olarak Çakmağa yerleşen Malakanların büyük bir kısmı 1922'de Rusya'ya dönmüşlerdir. Bugün Türkiye'de yaklaşık olarak 1600 kadar Malakan yaşamaktadır. Malakan cemaatinde, dış göçlerin yanında iç göçler önemli bir yer tutar. Bilhassa zirai sektörde görülen ekilmiş sahaların azalması, sulu ziraat yapma imkanlarının elden çıkmış olması ve artan nüfus miktarı, geçim darlığı doğurmuş bu yüzden yeni iş sahaları bulmak için şehirlere (İstanbul, Kars, Sarıkamış, Ardahan, Ankara ve civarlarına) yayılmak mecburiyetinde kalmışlardır.⁵²

Devamlı olarak sınır şehri özelliği göstermiş olan Kars'ın nüfusu savaş, işgal gibi olaylarla zaman zaman değişmiştir. Milattan önceki yıllarda Kars, Anı, Sürmeliçukuru önemli yerleşim yerlerindedir. Saka – İskit egemenliği sırasında Oğuzların yaylak ve Kışlak merkezi olarak da kullanılmıştır. 15.yüzyılda savaşlardan dolayı Kars İli hemen hemen boşalmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında Kars'ı Osmanlı topraklarına katmasıyla imar hareketleride gelişmiştir. Kars 1647 yılında 3000 ev, 47 mihrap, Cami ve mescit, 18 Sıbyan mektebi ve 200 dükkan bulunan bir şehirdir. 1830 yılında Kars'ın nüfusu 12.000'e düşmüştür. 1877/78 yıllarında 93 harbinde 82.000 Türk Kars'ı terk ederek Anadolu içlerine çekilmiştir.⁵³

Kars İl nüfusunun gelişimi şu şekildedir. 1927 yılında 204846, 1935 yılında 305536, 1940 yılında 356534, 1945 yılında 381176, 1950 yılında 410238, 1955 yılında 487844, 1960 yılında 543600, 1965 yılında 606313, 1970 yılında 660018, 1975 yılında 707390, 1980 yılında 700238 kişiye ulaşmıştır. Yıllara göre artış gösteren Kars'ın nüfusu, 1990 yılında 622.155'e düşmüştür. Bu nüfusun 209.463'ü İl ve ilçe merkezlerinde, 452.692'si de bucak ve köylerde yaşamaktadır. İl nüfusunda 1927'ye oranla 1980 yılına kadar Türkiye

⁵¹ O.TÜRKDOĞAN, a.g.e., s.100-101

⁵² O.TÜRKDOĞAN, a.g.e., s.124

⁵³ 1973 Kars Yıllığı, s.21.

ortalamasını aşan bir artış söz konusudur. 1927- 1980 arasında nüfus ülke bütününde% 228'lik artışla 3 katını aşarken Kars'ta % 242 artarak 3,5 katına ulaşmıştır. Ancak bu artış çeşitli ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı 1980 sonrası il dışına gerçekleşen göçler sebebi ile tersine dönerek nüfus azalmaya başlamıştır.

İğdir ve Ardahan'ın İl olup Kars'tan ayrılmasıyla Kars'ın nüfusu daha da azalmış oldu.

1990 sayımına göre Kars'ın bugünkü mevcut ilçeleri göz önüne alacak olursak Merkez nüfus 78.455, ilçe ve köyleriyle toplam nüfus ise 349.437'dir.

1985 yılı sayımında Kars'ın bugünkü İlçelerine göre şehir ve köy nüfusları ile il'in toplam nüfusu şöyle ;

<u>Adı</u>	<u>İlçe nüfusu</u>	<u>Köy nüfusu</u>	<u>Toplam nüfusu</u>
Merkez İlçe	69293	49778	119071
Akyaka	3235	16471	19706
Arpaçay	3414	29464	32878
Digor	2675	26936	29611
Kağızman	14855	35312	50167
Sarıkamış	23583	41796	65379
Selim	4368	29979	34374
Susuz	3213	19835	23048
Toplam	124636	249571	374207

1985 nüfus sayımlarına göre Kars'ın toplam nüfusunun % 33,3 'ü şehir ve ilçe merkezinde, % 66,7' si ise köylerde yaşamaktadır.

1990 yılı sayımında İlçelere göre şehir ve köy nüfusları ile il'in toplam nüfusu şöyle ;

<u>Adı</u>	<u>İlçe nüfusu</u>	<u>Köy nüfusu</u>	<u>Toplam nüfusu</u>
Merkez İlçe	78455	41896	120351
Akyaka	2440	12655	15095
Arpaçay	2815	24201	27016
Digor	2373	25386	27759
Kağızman	15274	33855	49129
Sarıkamış	21743	40075	61818

Selim	3957	25287	29244
Susuz	2937	16088	19025
Toplam	129.994	219.443	349.437

Kars'ın merkez ilçe nüfusu ile diğer ilçe nüfuslarının toplamı 129.994 iken köy nüfuslarının toplamının 219.443 olduğu gözlenmektedir. Nüfusun %37,2 ilçe merkezlerinde, %62,8'i köy ve bucaklarda yaşamaktadır. İlçe nüfuslarında nüfus sayısı Sarıkamış, Kağızman, Selim, Susuz, Arpaçay, Akyaka ve Digor olarak sıralanırken, köy nüfusunda ise Sarıkamış, Kağızman, Digor, Selim, Arpaçay, Akyaka ve Susuz olarak sıralanmaktadır. 1990 yılındaki nüfusu 1985 yılı ile karşılaştırdığımızda şehir merkezlerinin toplamında 5358 kişilik bir artma gözükürken, köy nüfusunda ise 30128 kişilik bir azalma görülmektedir. Nüfusun toplamda 24770 kişi ve % 6,6'lık azalma meydana gelmiştir.

1998 yılı sayımında ilçelere göre şehir ve köy nüfusları ile ilin toplam nüfusu ise şöyle ;

Adı	İlçe nüfusu	Köy nüfusu	Toplam nüfusu
Merkez İlçe	87495	33772	121267
Akyaka	2412	10933	13345
Arpaçay	2972	22164	25136
Digor	3081	21782	24863
Kağızman	14554	27515	42069
Sarıkamış	20598	33379	53977
Selim	4165	21007	25172
Susuz	3069	11943	15212
Toplam	138546	182495	321041

1990 ile 1998 nüfuslarını karşılaştırdığımızda toplam nüfusta % 11.2'lik bir oran ile 28.396 kişilik bir azalma olduğu, ilçe merkezleri nüfusunda 8552 kişilik artışa rağmen köy nüfuslarında 36.948 kişilik azalmanın olduğu görülmektedir. İlçe merkezlerinin toplam nüfusa oranı %43.2'ye çıkarken, Köy

nüfusunun oranı %56.8 gerilemiştir. Köy nüfusunun azalmasının en büyük sebebini ise batı illerine ve şehir merkezine yapılan göçler oluşturmaktadır.

1980'de Kars İlinde Merkez İlçe ile birlikte 15 ilçe, 14 Bucak ve 773 köy vardı. Toplam Belediye sayısı 19 idi. Bunların 15'i İlçe, 3'ü köy, 1'i bucak belediyesidir.

1985'ten sonra yapılan çalışmaların akabinde Akyaka'nın ilçe olmasıyla Kars İli'nde Merkez ilçe ile birlikte 16 ilçe oldu.

1992 yılında Kars'ın İlçeleri olan Ardahan ve Iğdır'ın İl olmasından sonra İlçelerden Çıldır, Göle, Hanak, Posof Ardahan'a bağlanırken, Aralık ve Tuzluca'da Iğdır'a bağlandı.

Kars'a bırakılan ilçelerle birlikte Kars'ın 8 ilçesi (1993'te) 4 Bucağı, 10 Belediyesi ve 375 köyü vardır.

1- Kars Merkez İlçenin Dini Yapısı

a-Merkez İlçe

Kars'ın merkez ilçesi 13 mahalleden oluşmakta olup, 1998 nüfus sayımlarına göre toplam nüfus 87.495'dir. Kars İl topraklarının ortasında yer alan Merkez İlçenin yüzölçümü 1384 km² 'dir. Kars ilinin en kalabalık ilçesidir. Merkez ilçe aynı zamanda kentsel nüfusun kırsal nüfustan fazla olduğu tek ilçedir. Merkez ilçenin nüfus yoğunluğu km²'de 63,2 kişidir.

Merkez İlçe nüfusu Hanefi, Şafii, Caferi ve Alevi mezhebine mensup vatandaşlarımızdan oluşmaktadır. Ayrıca Merkez İlçe'de bulunan Alevi Nüfus % 0,05 oranını teşkil ederken, çok az sayıda da Gayri Müslim nüfus bulunmaktadır. Toplam nüfusun mahallelere göre dağılımı ve oranları tabloda verildiği şekildedir.

Tablo 1: Kars İli Merkez Mahalleleri

KARS İLİ MERKEZ MAHALLELERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
Bülbül Mahallesi	9600	6240	65	-	-	2880	30	480	5	-	-
Yeni Mahalle	7100	1420	20	1420	20	4260	60	-	-	-	-

Ortakapı Mah.	8750	5162	59	1750	20	1750	20	-	-	88	1
Paşaçayırı Mah.	6150	5842	95	-	-	308	5	-	-	-	-
Sukapı Mah.	7850	3925	50	3140	40	785	10	-	-	-	-
Kaleiçi Mah.	5200	3120	60	1560	30	520	10	-	-	-	-
Yusufopaşa Mah.	5300	3180	60	1060	20	1060	20	-	-	-	-
Bayrampaşa Mah.	5500	3575	65	1650	30	275	5	-	-	-	-
Cumhuriyet Mah.	4400	440	10	220	5	3740	85	-	-	-	-
İstasyon Mah.	6900	4485	65	1035	15	1380	20	-	-	-	-
Hafızpaşa Mah.	4995	2747	55	1499	30	749	15	-	-	-	-
Halitpaşa Mah.	11400	3420	30	2280	20	5700	50	-	-	-	-
Atatürk Mah.	4350	1958	45	2175	50	217	5	-	-	-	-
TOPLAM	87495	45514	52,4	17789	20	23624	27	480	0,5	88	0,1

Tabloda da görüldüğü gibi, merkez ilçede Hanefi mezhebine mensup Müslümanlar %52,4 oran ile en fazla sayıyı teşkil etmektedir. En yoğun buldukları mahalle %95 oran ile Paşaçayırı iken, en az buldukları mahalleler ise %10 oranı ile Cumhuriyet ve % 20 oranı ile de Yenimahalle gelmektedir.

Şafii mezhebine bağlı Müslümanlar ilçe merkezinde % 20 oranında bulunmaktadır. En yoğun oldukları mahalle % 40 oranı ile Sukapı mahallesi iken, Bülbül ve Paşaçayırı mahallelerinde bulunmamaktadırlar. Diğer mahallelerde ise %20-30 oranında dağılmışlardır.

Caferi mezhebine bağlı Müslümanlar ilçe merkezinin % 27'sini oluşturmaktadırlar. Tüm mahallelerde bulunan Caferiler % 85 oranı ile en fazla Cumhuriyet ve %60 oranı ile Yenimahalle'de bulunur iken, % 5 oranı ile de Paşaçayırı, Bayrampaşa ve Atatürk Mahallelerinde en az oranda bulunmaktadır. Diğer mahallelere ise % 10-20 arasında değişmektedir.

Bülbül Mahallesinin % 5'ini ise Alevi mezhebine bağlı Müslümanlar oluşturmaktadır.

Ayrıca Ortakapı mahallesinde % 1 oranında Gayri Müslim nüfus bulunmaktadır.

4- Belde ve Köyler

Tablo 2: Kars İli Merkez Köyleri

KARS İLİ MERKEZ KÖYLERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			%
			%		%		%		%		
AGADEVİ	711	-	-	711	100	-	-	-	-	-	-
AKBABA	829	829	100	-	-	-	-	-	-	-	-
AKDERE	421	421	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ARAZOĞLU	198	-	-	198	100	-	-	-	-	-	-
ASLANIZI	220	-	-	220	100	-	-	-	-	-	-
ATAKÖY	562	450	80	112	20	-	-	-	-	-	-
AYDINALAN	327	327	100	-	-	-	-	-	-	-	-
AZAT	426	213	50	213	50	-	-	-	-	-	-
BAŞKAYA	375	-	-	375	100	-	-	-	-	-	-
BORLUK	303	-	-	303	100	-	-	-	-	-	-
BOĞATEPE	321	321	100	-	-	-	-	-	-	-	-
BOGAZKÖY	566	566	100	-	-	-	-	-	-	-	-
BOZKALE	566	396	70	170	30	-	-	-	-	-	-
BULANIK	207	207	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇAGLAYAN	283	283	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇAKMAK	1000	800	80	200	20	-	-	-	-	-	-
ÇAMURLU	452	316	70	137	30	-	-	-	-	-	-
ÇERME	1210	121	10	1089	90	-	-	-	-	-	-
ÇİGIRGAN	772	309	40	463	60	-	-	-	-	-	-
ÇORAK	105	105	100	-	-	-	-	-	-	-	-
DAVULKÖY	132	132	100	-	-	-	-	-	-	-	-
DERECİK	359	359	100	-	-	-	-	-	-	-	-
DIKME	1043	1043	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ESENKENT	481	337	70	164	30	-	-	-	-	-	-
ESENYAZI	790	-	-	790	100	-	-	-	-	-	-
EŞMEYAZI	697	558	80	139	20	-	-	-	-	-	-
GELİRLİ	519	-	-	519	100	-	-	-	-	-	-
GÜDELİ	380	-	-	380	100	-	-	-	-	-	-
HACİHALİL	377	75	20	75	20	-	-	227	60	-	-
HACİVELİ	472	283	60	189	40	-	-	-	-	-	-

HALEFOGLU	2269	-	-	2269	100	-	-	-	-	-	-
HAPANLI	226	158	70	68	30	-	-	-	-	-	-
HASÇİFTLİK	494	-	-	494	100	-	-	-	-	-	-
KARACAÖREN	277	-	-	277	100	-	-	-	-	-	-
KARAÇOBAN	387	387	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KARAKAŞ	421	126	30	-	-	295	70	-	-	-	-
KOCABAHÇE	777	-	-	777	100	-	-	-	-	-	-
KÜÇÜKYUSUF	527	-	-	527	100	-	-	-	-	-	-
KÜMBETLİ	1643	1643	100	-	-	-	-	-	-	-	-
MAKSUTCUK	330	330	100	-	-	-	-	-	-	-	-
M.KARAKALE	406	284	70	122	30	-	-	-	-	-	-
MEZRA	682	477	70	205	30	-	-	-	-	-	-
OCAKLI	603	603	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÖLÇÜLÜ	1511	-	-	1511	100	-	-	-	-	-	-
SOYLU	420	-	-	210	50	210	50	-	-	-	-
SÖĞÜTLÜ	555	278	50	277	50	-	-	-	-	-	-
SUBATAN	826	578	70	248	30	-	-	-	-	-	-
TEKNELİ	594	416	70	178	30	-	-	-	-	-	-
VERİMLİ	883	-	-	883	100	-	-	-	-	-	-
YALINKAYA	593	593	100	-	-	-	-	-	-	-	-
YOLAÇAN	784	706	90	-	-	78	10	-	-	-	-
YÜCELEN	387	-	-	387	100	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	30699	15030	49	14860	48	582	2	227	1	-	-
BASGEDİK	322	322	100	-	-	-	-	-	-	-	-
BUCAK											
AYAKGEDİKLER	152	152	100	-	-	-	-	-	-	-	-
BAYRAKTAR	463	-	-	-	-	463	100	-	-	-	-
BEKLER	125	-	-	-	-	125	100	-	-	-	-
B.AKÜZÜM	112	-	-	-	-	112	100	-	-	-	-
HAMZAGEREK	662	498	80	164	20	-	-	-	-	-	-
K.PİRVELİ	174	-	-	-	-	174	100	-	-	-	-
KÜLVEREN	192	-	-	-	-	192	100	-	-	-	-
OGUZLU	236	236	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ORTAGEDİK	190	190	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TAZEKENT	112	-	-	-	-	112	100	-	-	-	-
YAGLIKESEN	118	-	-	-	-	118	100	-	-	-	-
YALÇINLAR	119	-	-	-	-	119	100	-	-	-	-

YILANLI	96	-	-	-	-	96	100	-	-	-	-
TOPLAM	3073	1398	45	164	6	1511	49	-	-	-	-
GENEL TOPLAM	33772	16428	49	15024	44	2093	6	227	1		

Kars İli Merkez ilçenin nüfusunun 16,428 kişi ve % 49 oranla en büyük kitleyi Hanefi mezhebine bağlı Müslümanlar ve 15,024 kişi ve % 44 oran ile Şafii mezhebine bağlı Müslümanlar oluşturmaktadır. Bunu 2093 kişi ve % 6 oranı ile Caferi ve 227 kişi ve % 1 oranı ile Alevi Mezhebine bağlı Müslümanlar takip etmektedir. Bulanık, Çorak, Davulköy, Derecik, Dikme, Karaçoban, Kümbetli, Maksutçuk, Ocaklı ve Yalınkaya ile Başgedik Bucağı ve Buraya bağlı Ayakgedikler, Oğuzlu, Ortagedik köylerinin tamamında % 100 oranla Hanefi mezhebine bağlı, Esenyazı, Gelirli, Güdeli, Halefoğlu, Hasçiftlik, Karacaören, Kocabahçe, Küçükyusuf, Ölçülü, Verimli, Yücelen köylerinin tamamında % 100 oranla Safii mezhebine bağlı, Başgedik Bucağına bağlı Bayraktar, Bekler, B.Aküzüm, K.Kirveli, Külveren, Tazekent, Yağlıkesen, Yalçınlar, Yılanlı köylerinin tamamında % 100 oranla Caferi mezhebine bağlı, Hacıhalil köyünde ise % 100 oranında Alevi mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadır.

2 -Akyaka İlçesinin Dini Yapısı

Kars ilinin doğusunda yer alır. Doğudan Ermenistan Devleti ile batıdan da Arpaçay ilçesi ile çevrilidir. Arpaçay'a bağlı iken 1988 yılında ilçe olmuştur. Yüzölçümü 500 km 2'dir. Nüfus yoğunluğu Km2'de 26,6 kişidir. Merkez ilçeye uzaklığı 67 km'dir.

Akyaka İlçesinin 13345 olan toplam şehir ve köy nüfusunun 8,429 kişi ve % 63 oran ile Hanefi mezhebine bağlı, 468 kişi ve % 3,5 ile Şafii mezhebine bağlı, 4,448 kişi ve % 33,3 ile de Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımız oluşturmaktadır.

a- Merkez İlçe

Tablo 1: Kars İli Akyaka İlçesi Şehir Merkezi

AKKAYA İLÇESİ ŞEHİR MERKEZİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
	2412	1085	45	362	15	965	40	-	-	-	-

Merkez İlçe nüfusu % 45 oranında Hanefi, %15 oranında Şafii, % 40 oranında ise Caferi mezhebine bağlı kişilerden oluşmaktadır.

b-Belde ve Köyler

Tablo 2: Kars İli Akyaka İlçesi Köyleri

AKYAKA İLÇESİ KÖYLERİ	Nüfus	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
AKBULAK	81	-	-	-	-	81	100	-	-	-	-
ASLANHANE	58	-	-	-	-	58	100	-	-	-	-
BOYUNTAS	886	886	100	-	-	-	-	-	-	-	-
B.DURDURAN	619	-	-	-	-	619	100	-	-	-	-
B.PİRVELİ	280	84	30	-	-	196	70	-	-	-	-
CEBECİ	209	209	100	-	-	-	-	-	-	-	-
CAMUSLU	146	146	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇETİRDURAK	214	214	100	-	-	-	-	-	-	-	-
DEMİRKENT	1302	1302	100	-	-	-	-	-	-	-	-
DURAKLI	487	487	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ESENYAYLA	1093	-	-	-	-	1093	100	-	-	-	-
GEÇİTKÖY	425	425	100	-	-	-	-	-	-	-	-
HACİPİRİ	200	200	100	-	-	-	-	-	-	-	-
İBİSKÖY	200	-	-	-	-	200	100	-	-	-	-
İNCEDERE	320	320	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KALKANDERE	404	323	80	-	-	81	20	-	-	-	-
KARADÖVEN	69	-	-	-	-	69	100	-	-	-	-

KARAHAN	639	639	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KAYAKÖPRÜ	477	95	20	-	-	382	80	-	-	-	-
K.AKÜZÜM	104	-	-	-	-	104	100	-	-	-	-
K.DURDURAN	149	-	-	-	-	149	100	-	-	-	-
KÜREKDERE	353	106	30	106	30	141	40	-	-	-	-
SULAKBAHÇE	468	468	100	-	-	-	-	-	-	-	-
SÜNGÜDERESİ	127	127	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ŞAHNALAR	516	206	40	-	-	310	60	-	-	-	-
ÜÇPINAR	558	558	100	-	-	-	-	-	-	-	-
YERLİKAVAK	549	549	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	10933	7344	67	106	1	3483	32	-	-	-	-

Akyaka İlçesinin köylerinin nüfusunun toplamında 7,344 kişi ve % 67 oranla Hanefi mezhebine bağlı, 106 kişi ve % 1 oranı ile Şafii ve 3,483 kişi ve %32 oranla Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadır. Şafii mezhebine bağlı nüfusun tamamı Kürekdere Köyünde bulunurken, B.Pirveli, Kalkandere, Kayaköprü, K.Aküzüm, Kürekdere ve Şahnalar köylerinde Hanefi ve Caferi mezhebine bağlı kişiler karışık olarak bulunmaktadır. Diğer köylerde ise Hanefi veya Caferi mezheplerine bağlı kişiler yaşamaktadır.

3-Arpaçay İlçesinin Dini Yapısı

Merkez ilçenin Kuzeydoğusunda yer alır. Kars kentine en yakın ilçe merkezlerinden biridir. Uzaklığı 40 kilometredir. Kuzeyinde Çıldır, Güneyinde Digor, Batısında Merkez ve Susuz ilçeleri, Doğusunda ise Akyaka ve Ermenistan sınırı vardır. İlçenin yüzölçümü 629 km²'dir. Nüfus yoğunluğu Km²'de 13,4 kişidir. Arpaçay Belediyesi 1927 yılında kurulmuştur.

Arpaçay İlçesinin şehir ve köy nüfusu olan 25136 kişinin, 17518 kişi % 69,96 oran ile Hanefi mezhebine bağlı, 6270 kişi ve % 24,94 ile Şafii mezhebine bağlı, 1348 kişi ve % 5,36 ile de Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımız oluşturmaktadır.

DEĞİRMENKÖPRÜ	638	638	100	-	-	-	-	-	-	-	-
DOĞRUYOL	1363	1363	100	-	-	-	-	-	-	-	-
GEDİKSATILMIŞ	326	33	10	260	80	33	10	-	-	-	-
GÖLDALI	402	402	100	-	-	-	-	-	-	-	-
GÖNÜLALAN	266	266	100	-	-	-	-	-	-	-	-
GÜLYÜZÜ	881	881	100	-	-	-	-	-	-	-	-
GÜVERCİN	750	750	100	-	-	-	-	-	-	-	-
HASANÇAVUS	72	72	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KAKAÇ	138	138	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KARAKALE	329	329	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KARAURGAN	314	-	-	314	100	-	-	-	-	-	-
KARDEŞTEPE	382	382	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KIRAÇKÖY	282	282	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KOÇKÖY	1660	1660	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KUZGUNLU	77	77	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KUYUCUK	362	272	75	72	20	18	5	-	-	-	-
K.BOGAZ	547	-	-	547	100	-	-	-	-	-	-
K.ÇATMA	499	-	-	499	100	-	-	-	-	-	-
KÜMBET	587	59	10	528	90	-	-	-	-	-	-
MELİKKÖY	800	-	-	800	-	-	-	-	-	-	-
MESCİTLİ	318	-	-	159	50	159	50	-	-	-	-
MEYDANCIK	251	-	-	-	-	251	100	-	-	-	-
OKÇUOĞLU	516	516	100	-	-	-	-	-	-	-	-
POLATKÖY	630	378	60	252	40	-	-	-	-	-	-
SÖĞÜTLÜ	154	154	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TAÇBAŞI	492	492	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TAŞDERE	586	-	-	-	-	586	100	-	-	-	-
TAŞKÖPRÜ	243	243	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TAŞLIOĞLU	585	585	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TELEK	290	290	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TEPECİK	349	349	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TEPEKÖY	349	-	-	349	100	-	-	-	-	-	-
TOMARLI	1239	1239	100	-	-	-	-	-	-	-	-
YALINÇAYIR	311	-	-	311	100	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	22164	15438	70	5527	25	1199	5	-	-	-	-

Arpaçay İlçesinin Köy nüfusunu % 70 oran ile Hanefi, % 25 oran ile Şafii ve % 5 oran ile de Caferi Mezhebine bağlı vatandaşlarımız oluşturmaktadır.

4- Digor İlçesinin Dini Yapısı

Kars ilinin doğusunda Ermenistan sınırında yer alan Digor ilçesi güneyden Iğdır ve Kağızman, batıdan Merkez, kuzeyden ise Arpaçay ilçeleriyle çevrelenmiştir. Kars'a 45 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 1136 km²'dir. Nüfus yoğunluğu Km²'de 21,8 kişidir. Digor Belediyesi 1953 yılında kurulmuştur.

Digor İlçesinin 24863 olan toplam şehir ve köy nüfusunun 444 kişi ve % 1,8 oran ile Hanefi mezhebine bağlı, 24419 kişi ve % 98,2 ile Şafii mezhebine bağlı, vatandaşlarımızdan oluşturmaktadır.

a- Merkez İlçe

Tablo 1: Kars İli Digor İlçesi Şehir Merkezi

DİGOR İLÇESİ MERKEZ NÜFUSU	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
	3081	308	10	2773	90	-	-	-	-	-	-

Digor merkez ilçe nüfusunun %90 'ını Şafii nüfus, %10'unu ise Hanefi Nüfus oluşturmakta olup, diğer mezheplerden nüfus bulunmamaktadır.

b-Belde ve Köyler

Tablo 2: Kars İli Digor İlçesi Köyleri

KARS İLİ DİGOR İLÇESİ KÖYLERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
ALACA	364	-	-	364	100	-	-	-	-	-	-
ALEM	972	-	-	972	100	-	-	-	-	-	-
ARPALI	816	-	-	816	100	-	-	-	-	-	-
A.BASKÖY	146	-	-	146	100	-	-	-	-	-	-
BACALI	880	-	-	880	100	-	-	-	-	-	-

BAŞKÖY	911	-	-	911	100	-	-	-	-	-	-
BAYIRBAĞI	199	-	-	199	100	-	-	-	-	-	-
BOSTANKALE	298	-	-	298	100	-	-	-	-	-	-
CELALKÖY	184	-	-	184	100	-	-	-	-	-	-
ÇATAK	529	-	-	529	100	-	-	-	-	-	-
DAGPINAR	2622	-	-	2622	100	-	-	-	-	-	-
DERİNÖZ	491	-	-	491	100	-	-	-	-	-	-
DOLAYLI	365	-	-	365	100	-	-	-	-	-	-
DÜZGEÇİT	275	-	-	275	100	-	-	-	-	-	-
EREN	123	-	-	123	100	-	-	-	-	-	-
GÜLHAYRAN	475	-	-	475	100	-	-	-	-	-	-
HALIKIŞLA	229	69	30	160	70	-	-	-	-	-	-
HASANCAN	460	-	-	460	100	-	-	-	-	-	-
HİSARÖNÜ	394	-	-	394	100	-	-	-	-	-	-
KARABAĞ	471	-	-	471	100	-	-	-	-	-	-
KARAKALE	242	-	-	242	100	-	-	-	-	-	-
KIRDAMI (Türkmeşen)	1401	-	-	1401	100	-	-	-	-	-	-
KİLİTTAŞI	295	-	-	295	100	-	-	-	-	-	-
KOCAKÖY	1907	-	-	1907	100	-	-	-	-	-	-
KOZLUCA	174	-	-	174	100	-	-	-	-	-	-
KÖSELER	215	-	-	215	100	-	-	-	-	-	-
MAHİRBEY	375	-	-	375	100	-	-	-	-	-	-
OLUKLU	329	-	-	329	100	-	-	-	-	-	-
SAKLICA	155	-	-	155	100	-	-	-	-	-	-
SORGUÇKAVAK	409	-	-	409	100	-	-	-	-	-	-
SORKUNLU	648	-	-	648	100	-	-	-	-	-	-
SÖGÜTLÜ	145	-	-	145	100	-	-	-	-	-	-
SATIROĞLU	402	-	-	402	100	-	-	-	-	-	-
ŞENOL	268	67	25	201	75	-	-	-	-	-	-
SİRİNKÖY	425	-	-	425	100	-	-	-	-	-	-
UZUNKAYA	222	-	-	222	100	-	-	-	-	-	-
ÜÇBÖLÜK	126	-	-	126	100	-	-	-	-	-	-
VARLI	679	-	-	679	100	-	-	-	-	-	-
YAGLICA	848	-	-	848	100	-	-	-	-	-	-
YAYLACIK	468	-	-	468	100	-	-	-	-	-	-
YEMENÇAYIR	607	-	-	607	100	-	-	-	-	-	-

YENİKÖY	238	-	-	238	100	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	21782	136	1	21646	99	-	-	-	-	-	-

Digor ilçesinin köylerinin hemen hemen tamamı Şafii mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmakta olup, Halıkışla ile Şenol köylerinde Hanefi mezhebine bağlı vatandaşlarımız bulunmaktadır.

5- Kağızman İlçesinin Dini Yapısı

Kars'ın güneyinde yer alan İlçe, Kuzeyden Selim, Merkez. Digor İlçeleri, doğusunda Iğdır, batısında Sarıkamış, güneyinde Ağrı ili çevrelenmiştir. İl Merkezine uzaklığı 70 km olup, yüzölçümü 1792 km²'dir. Nüfus yoğunluğu Km²'de 23,4 kişidir. İlçe Belediyesi 1923 yılında kurulmuştur.

Kağızman İlçesinin 42096 olan toplam şehir ve köy nüfusunun 9661 kişi ve % 23 oran ile Hanefi mezhebine bağlı, 32248 kişi ve % 76,6 ile Şafii mezhebine bağlı, 121 kişi ve % 0,04 ile de Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımız oluşturmaktadır.

a- Merkez İlçe

Tablo 1: Kars İli Kağızman İlçesi Şehir Merkezi

KAGIZMAN İLÇESİ MERKEZ NÜFUSU	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
	14554	5818	40	8736	60	-	-	-	-	-	-

Kağızman İlçe Merkezi büyük çoğunluğunu % 60 oran ile Şafii mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşurken, % 40 oranındada Hanefi mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmaktadır.

b-Belde ve Köyler

Tablo 2: Kars İli Kağızman İlçesi Köyleri

KARS İLİ KAGIZMAN İLÇESİ KÖYLERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
AKÇAKALE	206	-	-	206	100	-	-	-	-	-	-
AKÇAY	540	-	-	540	100	-	-	-	-	-	-
AKDAM	1292	-	-	1292	100	-	-	-	-	-	-
AKYAYLA	258	-	-	258	100	-	-	-	-	-	-
ALTINGEDİK	319	-	-	319	100	-	-	-	-	-	-
A.ÇIYRIKLI	121	-	-	-	-	121	100	-	-	-	-
A.KARAGÜNEY	137	-	-	137	100	-	-	-	-	-	-
A.DUT	280	-	-	280	100	-	-	-	-	-	-
AYDINKAVAK	954	-	-	954	100	-	-	-	-	-	-
BULANIK	166	-	-	166	100	-	-	-	-	-	-
ÇALLI	617	185	30	432	70	-	-	-	-	-	-
ÇAYARASI	1573	-	-	1573	100	-	-	-	-	-	-
ÇİÇEKLI	271	-	-	271	100	-	-	-	-	-	-
DEGIRMENDERE	335	-	-	335	100	-	-	-	-	-	-
DEVEBÜK	57	-	-	57	100	-	-	-	-	-	-
DİBEKKAYA	17	-	-	17	100	-	-	-	-	-	-
DONANDI	569	-	-	569	100	-	-	-	-	-	-
DURANLAR	79	-	-	79	100	-	-	-	-	-	-
ESENKİR	191	57	30	134	70	-	-	-	-	-	-
EVYAPAN	0	-	-	0	100	-	-	-	-	-	-
GÖRECEK	35	-	-	35	100	-	-	-	-	-	-
GÜNİNDİ	1612	-	-	1612	100	-	-	-	-	-	-
GÜNİNDİ YAYLASI	44	-	-	44	100	-	-	-	-	-	-
KARABAĞ	576	-	-	576	100	-	-	-	-	-	-
KARACAÖREN	239	-	-	239	100	-	-	-	-	-	-
KARAKALE	412	-	-	412	100	-	-	-	-	-	-
KESİŞKIRAN	436	-	-	436	100	-	-	-	-	-	-
KÖRPINAR	0	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-
KULOĞLU	725	145	20	580	80	-	-	-	-	-	-

KURUYAYLA	379	-	-	379	100	-	-	-	-	-	-
SAĞBAS	43	-	-	43	100	-	-	-	-	-	-
SERVEREN	19	-	-	19	100	-	-	-	-	-	-
TASBURUN	215	-	-	215	100	-	-	-	-	-	-
TOMRUKTAŞ	149	-	-	149	100	-	-	-	-	-	-
YAĞLICA	375	-	-	375	100	-	-	-	-	-	-
YANKIPINAR	58	58	100	-	-	-	-	-	-	-	-
YELLİKIRAN	422	422	100	-	-	-	-	-	-	-	-
YENİCE	166	-	-	166	100	-	-	-	-	-	-
YOLKORUR	27	-	-	27	100	-	-	-	-	-	-
Y.KARAGÜNEY	679	-	-	679	100	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	14593	867	6	13607	93	121	1	-	-	-	-
KÖTEK BUCAGI	763	763	100	-	-	-	-	-	-	-	-
AKÖREN	877	-	-	877	100	-	-	-	-	-	-
BÖCÜKLÜ	387	-	-	371	96	-	-	16	4	-	-
ÇAMUŞLU	855	855	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇAYBÜK	179	-	-	179	100	-	-	-	-	-	-
ÇENGİLLİ	1844	-	-	1844	100	-	-	-	-	-	-
ÇEPERLİ	371	371	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇİLEHANE	493	493	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇUKURAYVA	393	12	3	381	97	-	-	-	-	-	-
DENİZGÖLÜ	595	-	-	595	100	-	-	-	-	-	-
GÜMÜSTEPE	219	-	-	219	100	-	-	-	-	-	-
KARABONCUK	87	-	-	87	100	-	-	-	-	-	-
KARAKUŞ	643	-	-	643	100	-	-	-	-	-	-
KOZLU	553	-	-	553	100	-	-	-	-	-	-
KÖMÜRLÜ	308	-	-	301	98	-	-	7	2	-	-
OLUKLU	1238	-	-	1238	100	-	-	-	-	-	-
ORTAKÖY	793	-	-	793	100	-	-	-	-	-	-
PASLI	359	-	-	341	95	-	-	18	5	-	-
SABANKÖY	895	-	-	895	100	-	-	-	-	-	-
TAŞBILEK	272	-	-	272	100	-	-	-	-	-	-
TUNÇKAYA	492	482	98	10	2	-	-	-	-	-	-
ÜLKER	157	-	-	157	100	-	-	-	-	-	-
YALNIZAGAÇ	149	-	-	149	100	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	12922	2976	23	9905	76	-	-	41	1	-	-
GENEL TOPLAM	27515	3843	14	23512	85,5	121	0,4	41	0,1	-	-

Kağızman İlçesinin köylerinin nüfusunun toplamında 3843 kişi ve % 14 oranla Hanefi mezhebine bağlı, 23512 kişi ve % 85,5 oranı ile Şafii mezhebine bağlı, 121 kişi ve % 0,4 oranla Caferi mezhebine bağlı ile 41 kişi ve % 00,1 oranında Alevi mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadır. Yanlıpınar, yellikıran, Kötek Bucağı, Çamuşlu, Çeperli, Çilehane, Tunçkaya köylerinin tamamında Hanefi mezhebine bağlı vatandaşlarımız, A.Çıyıklı köyünün tamamı Caferi mezhebine bağlı, Böcöklü, Kömürlü, Paslı köylerinde ise az miktarda Alevi vatandaşlarımız yaşamaktadır. Çallı, Esenkır, Kuloğlu köylerinde ise çoğunluğu Şafii olmak üzere Hanefi mezhebine bağlı vatandaşlarımız karışık olarak yaşamaktadırlar, Diğer köylerin tamamında ise Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadırlar.

6- Sarıkamış İlçesinin Dini Yapısı

Doğu Anadolu Bölgesinin en büyük üç ilçesinden biridir. Kars ilinin güney batısında yer alır. Kuzeyinde Selim, doğusunda Kağızman ilçeleri, güneyinde Ağrı, batısında Erzurum illeri vardır. İl merkezine 54 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 1444 km²'dir. Nüfus yoğunluğu Km²'de 37,3 Kişidir. İlçe Belediyesi 1923 yılında kurulmuştur.

Sarıkamış İlçesinin 53977 olan toplam şehir ve köy nüfusunun 16406 kişi ve % 30 oran ile Hanefi mezhebine bağlı, 35584 kişi ve % 76,6 oran ile Şafii mezhebine bağlı, 1030 kişi ve % 2 oran ile de Caferi mezhebine bağlı, 957 kişi ve % 2 oran ile Alevi mezhebine bağlı vatandaşlarımız oluşturmaktadır.

a- Merkez İlçe

Tablo 1: Kars İli Sarıkamış İlçesi Şehir Merkezi

SARIKAMIS İLÇESİ MERKEZ NÜFUSU	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		%
	20598	8239	40	11329	55	1030	5	-	-	-	-

Sarıkamış İlçe Merkezinin 20598 kişi olan nüfusunun 8239 kişi ve % 40 oranı ile Hanefi Mezhebine bağlı, 11329 kişi ve % 55 oran ile Şafii mezhebine bağlı, 1030 ve % 5 oran ile Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmaktadır.

b-Belde ve Köyler

Tablo 2: Kars İli Sarıkamış İlçesi Köyleri

KARS İLİ SARIKAMIS İLÇESİ KÖYLERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
ALİSOFU	1019	-	-	1019	100	-	-	-	-	-	-
ASBOGA	90	45	50	45	50	-	-	-	-	-	-
A.SALLIPINAR	198	-	-	-	-	-	-	198	100	-	-
BOYALI	537	-	-	-	-	-	-	537	100	-	-
BOZAT	351	176	50	175	50	-	-	-	-	-	-
ÇATAK	435	-	-	435	100	-	-	-	-	-	-
HAMAMLI	544	-	-	544	100	-	-	-	-	-	-
HANDERE	278	278	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KIZILÇUBUK	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YAĞBASAN	371	-	-	371	100	-	-	-	-	-	-
YAYIKLI	1176	-	-	1176	100	-	-	-	-	-	-
YENİGAZI	618	-	-	618	100	-	-	-	-	-	-
Y.SALLIPINAR	222	-	-	-	-	-	-	222	100	-	-
Y.SARIKAMIS	2355	-	-	2355	100	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	8194	499	6	6738	82	-	-	957	12	-	-
KARAKURT BUCAGI	678	339	50	339	50	-	-	-	-	-	-
AKKÖZ	427	-	-	427	100	-	-	-	-	-	-
ARMUTLU	1280	-	-	1280	100	-	-	-	-	-	-
BALIKLI	1017	-	-	1017	100	-	-	-	-	-	-
BAŞKÖY	1396	-	-	1396	100	-	-	-	-	-	-
BELENCİK	480	-	-	480	100	-	-	-	-	-	-
BEŞYOL	941	-	-	941	100	-	-	-	-	-	-
ÇARDAKÇATI	632	-	-	632	100	-	-	-	-	-	-
ÇOLAKLI	212	-	-	212	100	-	-	-	-	-	-

EŞMEÇAYIR	877	-	-	877	100	-	-	-	-	-	-
GECİKMEZ	860	-	-	860	100	-	-	-	-	-	-
GÜLLÜCE	767	-	-	767	100	-	-	-	-	-	-
KALEBAŞI	848	-	-	848	100	-	-	-	-	-	-
KARAKÖSE	656	656	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KARAPINAR	725	-	-	725	100	-	-	-	-	-	-
KAYALIBOĞAZ	198	-	-	198	100	-	-	-	-	-	-
KAZANTAŞ	243	-	-	243	100	-	-	-	-	-	-
KAZIKKAYA	928	-	-	928	100	-	-	-	-	-	-
KOÇOĞLU	130	-	-	130	100	-	-	-	-	-	-
KOZAN	357	-	-	357	100	-	-	-	-	-	-
MESCİTLİ	660	462	70	198	30	-	-	-	-	-	-
ODALAR	558	-	-	558	100	-	-	-	-	-	-
ORTAKALE	504	-	-	504	100	-	-	-	-	-	-
SEHİTEMİN	897	-	-	897	100	-	-	-	-	-	-
SAHİTHALİL	342	-	-	342	100	-	-	-	-	-	-
UZUNGAZİ	448	-	-	448	100	-	-	-	-	-	-
YARKAYA	87	-	-	87	100	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	17148	1457	8,5	15691	91,5	-	-	-	-	-	-

KARAURGAN BUCAGI	650	650	100	-	-	-	-	-	-	-	-
AKÖREN	655	655	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ALTINBUDAK	443	-	-	443	100	-	-	-	-	-	-
BALABANTAŞ	529	529	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇAMYAZI	1091	1091	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ISISU	591	591	100	-	-	-	-	-	-	-	-
İNKAYA	939	939	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KÖROĞLU	598	-	-	598	100	-	-	-	-	-	-
KURBANÇAYIRI	246	172	70	74	30	-	-	-	-	-	-
PARMAKDERE	97	-	-	97	100	-	-	-	-	-	-
SIRATASLAR	139	139	100	-	-	-	-	-	-	-	-
SÜNGÜTAŞI	224	224	100	-	-	-	-	-	-	-	-
SIRBASAN	297	297	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TAŞLIGÜNEY	311	-	-	311	100	-	-	-	-	-	-
TOPKAYA	504	201	40	303	60	-	-	-	-	-	-
YÖNİKÖY	723	723	100	-	-	-	-	-	-	-	-

TOPLAM	8037	6211	77	1826	23	-	-	-	-	-	-
GENEL TOPLAM	33379	8167	24	24255	73	-	-	957	3	-	-

Sarıkamış İlçesine bağlı Karakurt ve Karaorgan olmak üzere 2 adet bucak bulunmaktadır. Karakurt Bucağının toplam nüfusunu % 8,5 oranı ile Hanefi mezhebi, % 91,5 ile Şafii mezhebine bağlı nüfus oluşturmaktadır. Karaorgan Bucağının toplam nüfusunu ise % 77 oran ile Hanefi, % 23 oran ile Şafii nüfus oluşturmaktadır. Hanefi nüfus Karaorgan Bucağı merkezi ve köylerinde toplanırken, Şafii nüfusun Karakurt Bucağında toplandığı görülmektedir. Karakurt Bucağında Karaköse köyünün tamamı, Mescitli Köyünün büyük kısmı Hanefi mezhebine bağlı iken, diğer köyler Şafii mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmaktadır. Sarıkamış İlçesinin Köylerinin toplamı olan nüfusun 8167 kişi ve % 24 oranı ile Hanefi, 24255 kişi ve %73 oranı ile Şafii, 957 kişi ve %3 oranı ile Alevi mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmaktadır. Sarıkamış İlçe merkezine bağlı Aşağı Sallıpınar ve Yukarı Sallıpınar ile Boyalı Köylerinin nüfusunun tamamı Alevi mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmaktadır. Caferi mezhebine bağlı nüfus bulunmamaktadır.

7- Selim İlçesinin Dini Yapısı

Kars ilinin batısında yer alır. Kuzeyinde Ardahan ili, doğusunda Merkez, güneyinde Sarıkamış ilçeleri, batısında Erzurum, ili bulunmaktadır. Yüzölçümü 1011 km² 'dir. Nüfus yoğunluğu Km²'de 24,8 kişidir. İl merkezine uzaklığı 28 km'dir. 1957 yılında ilçe olmuştur ve yine aynı yıl Belediyesi de kurulmuştur.

Selim İlçesinin 25172 olan toplam şehir ve köy nüfusunun 9780 kişi ve % 39 oran ile Hanefi mezhebine bağlı, 14872 kişi ve % 59 ile Şafii mezhebine bağlı, 520 kişi % 2 ile Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşturmaktadır.

a- Merkez İlçe

Tablo 1: Kars İli Selim İlçesi Şehir Merkezi

SELİM İLÇESİ MERKEZ NÜFUSU	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		%
	4165	2916	70	1249	30	-	-	-	-	-	-

Selim İlçesinin Merkez nüfusu olan 4165 kişinin, 2916 kişi ve %70 oran ile Hanefi Mezhebine bağlı, 1249 kişi ve % 30 oran ile Şafii Mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmaktadır.

b-Belde ve Köyler

Tablo 2: Kars İli Selim ilçesi Köyleri

KARS İLİ SELİM İLÇESİ KÖYLERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		%
A.DAMLAPINAR	550	-	-	550	100	-	-	-	-	-	-
AKÇAKALE	859	-	-	859	100	-	-	-	-	-	-
AKPINAR	368			368	100	-	-	-	-	-	-
AKYAR	185			185	100	-	-	-	-	-	-
ALİSOFU KÖYÜ	183			183	100	-	-	-	-	-	-
A.KOTANLI	135			127	94	-	-	8	6	-	-
BAŞKÖY	577	-	-	577	100	-	-	-	-	-	-
BAYBURT KÖYÜ	427	427	100	-	-	-	-	-	-	-	-
BAYKARA KÖYÜ	212	127	60	85	40	-	-	-	-	-	-
BENLİAHMET	1163	698	60	465	40	-	-	-	-	-	-
BEYKÖY	645	-	-	645	100	-	-	-	-	-	-
BOZKUŞ	861	-	-	861	100	-	-	-	-	-	-
BÖLÜKBAŞI	493	493	100	-	-	-	-	-	-	-	-
BÜYÜKDERE	216	-	-	108	50	-	-	108	50	-	-
ÇAVLAK	154	154	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇAYBAŞI	115	-	-	46	40	-	-	69	60	-	-

DARBOGAZ	306	306	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ÇIPLAKLI	231	231	100	-	-	-	-	-	-	-	-
DÖLBENTLİ	269	242	90	-	-	-	-	27	10	-	-
ESKİGAZI	544	-	-	544	100	-	-	-	-	-	-
ESKİGEÇİT	198	198	100	-	-	-	-	-	-	-	-
GELİNALAN	839	42	5	797	95	-	-	-	-	-	-
GÜRBÜZLER	543	380	70	163	30	-	-	-	-	-	-
HASBEY	662	-	-	662	100	-	-	-	-	-	-
İĞDIR	388	388	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KAMIŞLI	183	183	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KARAÇAYIR	139	139	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KARAHAMZA	418	418	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KARAKALE	608	-	-	608	100	-	-	-	-	-	-
KATRANLI	364	364	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KAYRANLI	684	-	-	684	100	-	-	-	-	-	-
KEKEÇKÖYÜ	356	356	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KIRKPINAR	461	-	-	461	100	-	-	-	-	-	-
KOŞAPINAR	165	-	-	165	100	-	-	-	-	-	-
KOYUNYURDU	700	70	10	630	90	-	-	-	-	-	-
LALOĞLU	308	-	-	-	-	-	-	308	100	-	-
MOLLAMUSTAFA	172	172	100	-	-	-	-	-	-	-	-
OLUKLU	176	70	40	106	60	-	-	-	-	-	-
ORTAKALE	264	264	100	-	-	-	-	-	-	-	-
SARIGÜN	738	-	-	738	100	-	-	-	-	-	-
SÖĞÜTLÜ	237	-	-	237	100	-	-	-	-	-	-
TOZLUCA	211	211	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TUYGUN	399	399	100	-	-	-	-	-	-	-	-
YALNIZÇAM	623	-	-	623	100	-	-	-	-	-	-
YAMAÇLI	268	-	-	268	100	-	-	-	-	-	-
YASSICA	125	-	-	125	100	-	-	-	-	-	-
YAYLACIK	535	-	-	535	100	-	-	-	-	-	-
YENİCE	254	76	30	178	70	-	-	-	-	-	-
YESİLTEPE	174	174	100	-	-	-	-	-	-	-	-
YOLGEÇMEZ	569	142	25	427	75	-	-	-	-	-	-
Y.DAMLAPINAR	613	-	-	613	100	-	-	-	-	-	-
Y.KOTANLI	140	140	100	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	21007	6864	32,6	13623	64,8	-	-	520	2,6	-	-

Selim İlçesinin köylerinin nüfusunun toplamı olan 21007 kişiden, 6864 kişi ve % 32,6 oranla Hanefi mezhebine bağlı, 13623 kişi ve % 64,8 oranı ile Şafii mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadır. Bayburt, Bölükbaşı, Çavlak, Darboğaz, Çıplaklı, Eskigeçit, İğdır, Kamışlı, Karaçayır, Karahamza, Katranlı, Kekeç, MollaMustafa,Ortakale, Tozluca, Tuygun, Yeşiltepe, Y.Kotanlı köylerinin tamamında Hanefi mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadır. Laloğlu köyünün tamamı, A.Kotanlı, Büyükdere, Çaybaşı, köylerinde Şafii nüfus,Dölbentli köyünde ise hanefi nüfus ile karışık olarak Alevi mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadır. Baykara, Benli Ahmet, Gelinalın, Gürbüzler, Koyunyurdu, Oluklu, Yenice, Yolgeçmez köylerinde Hanefi ve Şafii mezhebine bağlı nüfus karışık olarak bulunmaktadır. Diğer köylerin tamamında ise Şafii mezhebe bağlı nüfus yaşamaktadır.

8- Susuz İlçesinin Dini Yapısı

Kars ilinin Kuzeyinde yer alır. Güneyinde Merkez, Doğusunda Arpaçay İlçeleri, Batı ve Kuzeyinde Ardahan ili bulunmaktadır. Merkez İlçeden 22 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 645 km 2'dir. Nüfus yoğunluğu Km2'de 23,5 Kişidir. İlçe Belediyesi 1959 yılında kurulmuştur.

15212 olan Susuz İlçesinin şehir ve köy nüfusunu 6356 kişi ve % 42 oran ile Hanefi mezhebine bağlı, 8856 kişi ve % 58 ile Şafii mezhebine bağlı vatandaşlarımız oluşturmaktadır. Susuz İlçesinde diğer mezheplerden kişiler bulunmamaktadır.

a- Merkez İlçe

Tablo 1: Kars İli Susuz İlçesi Şehir Merkezi

SUSUZ İLÇESİ MERKEZ MAHALLELERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		%
	3269	2615	80	654	20	-	-	-	-	-	-

Susuz İlçesi şehir merkezinde yaşayan 3269 kişiden 2615 kişi %80 oranı ile Hanefi mezhebine bağlı, 654 kişi yüzde 20 oranı ile Şafii mezhebine bağlı vatandaşlarımızdan oluşmaktadır.

b-Belde ve Köyler

Tablo 2: Kars İli Susuz İlçesi Köyleri

KARS İLİ SUSUZ İLÇESİ KÖYLERİ	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRİ MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			
			%		%		%		%		
AGZIAÇIK	398	398	100	-	-	-	-	-	-	-	-
ALÇILI	493	493	100	-	-	-	-	-	-	-	-
AYNALI	348	278	80	70	20	-	-	-	-	-	-
B.ÇATAK	1047	-	-	1047	100	-	-	-	-	-	-
ÇAMÇAVUS	436	349	80	87	20	-	-	-	-	-	-
ÇIGRIKLI	376	-	-	376	100	-	-	-	-	-	-
DOYUMLU	306	-	-	306	100	-	-	-	-	-	-
ERDAĞI	441	-	-	441	100	-	-	-	-	-	-
ERMIŞLER	525	-	-	525	100	-	-	-	-	-	-
GÖLBASI	370	-	-	370	100	-	-	-	-	-	-
HARMANLI	733	-	-	733	100	-	-	-	-	-	-
İNCESU	560	532	95	28	5	-	-	-	-	-	-
İNCİLİPİNAR	214	-	-	214	100	-	-	-	-	-	-
KALECİK	179	-	-	179	100	-	-	-	-	-	-
KARAPINAR	218	-	-	218	100	-	-	-	-	-	-
KAYADİBİ	348	-	-	348	100	-	-	-	-	-	-
KAYALIK	230	230	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KEÇİLİ	171	-	-	171	100	-	-	-	-	-	-
KIRÇIÇEĞİ	401	401	100	-	-	-	-	-	-	-	-
KIRKPINAR	229	46	20	183	80	-	-	-	-	-	-
KIZIROĞLU	383	383	100			-	-	-	-	-	-
KURUGÖL	321	-	-	321	100	-	-	-	-	-	-
K.ÇATAK	608	-	-	608	100	-	-	-	-	-	-
ORTALAR	400	100	25	300	75	-	-	-	-	-	-
PORSUKLU	504	252	50	252	50	-	-	-	-	-	-
TASLICA	397	-	-	397	100	-	-	-	-	-	-

YAYLACIK	610	-	-	610	100	-	-	-	-	-	-
YOLBOYU	697	279	40	418	60	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	11943	3741	31	8202	69	-	-	-	-	-	-

Susuz İlçesinin köylerinin nüfusunun toplamı olan 11943 kişiden, 3741 kişi ve % 31 oranla Hanefi mezhebine bağlı, 8202 kişi ve % 69 oranı ile Şafii mezhebine bağlı, vatandaşlarımız yaşamaktadır. Ağzıaçık, Alçılı, Kayalık, Kırçiçeği, Kiziroğlu köylerinin tamamında Hanefi mezhebine bağlı vatandaşlarımız, B.Çatak, Çıgırlıklı, Doyumlu, Erdağı, Ermişler, Gölbaşı, Harmanlı, İncilipınar, Kalecik,Karapınar, Keçili, Kurugöl, K.Çatak, Taslıca,Yaylacık köylerinin tamamı Caferi mezhebine bağlı, Aynalı, Çamçavuş, İncesu, Kırkpınar, Ortalar, Porsuklu, Yolboyu, köylerinde ise Hanefi ve Şafii mezhebine bağlı vatandaşlarımız karışık olarak yaşamaktadırlar, Diğer köylerin tamamında ise Caferi mezhebine bağlı vatandaşlarımız yaşamaktadırlar.

Kars İlinin genelinde ise durum aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir.

Tablo: Kars İli Genel İnanç Durumu

	1998 NÜFUS SAYIMI	MÜSLÜMAN NÜFUS								GAYRI MÜSLİM NÜFUS	
		HANEFİ		ŞAFİİ		CAFERİ		ALEVİ			%
			%		%		%		%		
Toplam Nüfus	321041	130536	40,66	155530	48,44	32664	10,17	2225	0,69	88	0,03
Şehir Nüfusu	138546	68575	49,49	43635	31,49	25768	18,59	480	0,34	88	0,06
Köy Nüfusu	182495	61961	33,95	111895	61,31	6896	3,77	1745	0,95	-	-

C-Günümüzde Kars İlinde Faaliyet Gösteren Tarikat ve Cemaatler

1-Tarikatlar

Tarikat kelime itibariyle; tarz, usül, yol demektir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, İslam'ı yaşamada zühd ve takvanın esas alınmasıyla ortaya çıkan ve genel olarak nefsin bütün istek ve arzularını terk ederek, kalbi Allah'a bağlamak olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴ Mutasavvıfların görüşlerini yaymak ve kendilerine bağlı olanların eğitimlerini sağlamak için kurdukları teşkilatı ifade eden tarikatlar⁵⁵, silsile itibariyle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'den birine, bunlar vasıtasıyla da Hz. Muhammed'e dayanmaktadır ve isimlerini tarikat kurucusunun adı veya lakabına göre almaktadır.⁵⁶ Meşhur alimlerden bir çoğunun büyük şeyhlere intisabı ve hükümdarlarının bizzat tekke ve zaviye yaptırarak bu cereyanı teşvik etmeleri, İslam aleminde çeşitli tasavvufi zümrelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁵⁷ İslam'ın IX. Yüzyıldan itibaren Türkistan'a girmesiyle birlikte Türkler arasında tasavvuf yayılmaya başlamış, kısa zamanda Fergana, Merv, Semerkant, Horasan ve Buhara gibi kentler, tasavvufi cereyanının önemli merkezleri olmuştur.⁵⁸ 1071'den itibaren Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasından sonra bölgeye göçler başlamış, İran, Irak, Suriye ve Türkistan bölgelerinden gelen mutasavvıflar, Anadolu'da tasavvufi fikirlerin yayılmasında etkili olmuşlardır.⁵⁹

Kars Bölgesi 1878 yılında Türk hakimiyetinden çıkarak 40 yıl Rus ve Ermenilerin hakimiyeti altında kalmıştır. Bölgede büyük göçler yaşanmış ancak 1920 yılında yapılan savaşlar ve mücadeleler sonucunda Rus ve Ermenilerden temizlenerek tekrar Türk hakimiyeti ne girmiştir. Kars'da bugün Nakşibendi Tarikatı ile Kadiri Tarikatı mensuplarının az sayıda bulunduğu ve faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.

⁵⁴ İmam Gazali, *El-Munkizu Mine'd-Delal* (Çev. A.Supli Fırat), İstanbul 1978, s.12.

⁵⁵ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1995, s. 278.

⁵⁶ M.Kara a.g.e., s.234.

⁵⁷ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s. 14-17.

⁵⁸ Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara, 1997, s. 214; Osman Türer, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Erzurum 1992, s.12.

⁵⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1990, s. 345, Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, London 1985, s. 154.

a-Nakşibendi Tarikati

Kurucusu, Baha al-Din Muhammed b. Muhammed el-Buhari'dir. Kurucusunun isminden dolayı tarikat ismini Nakşibendi olarak almıştır. 1318 yılında Buhara yakınlarında Kasr-ı Arifan Köyü'nde doğan Baha al-Din, 18 yaşından itibaren Emir Kulal'dan tasavvuf terbiyesi almaya başlamış,

Kaynaklar Bahaeddin Nakşibend'in gerçek şeyhinin kendisinden çok evvel vefat etmiş olan Abdülhalik Gücdüvani olduğundan bahseder ki, bu tip terbiye usulüne "Üveysilik Yolu" denilmektedir. Emir Külal'den sonra Yesevi Şeyhlerinden Kasım Şeyh ve Halil Ata ile tanışmış ve uzunca yıllar bunların sohbetlerinde bulunmuştur. Gücdüvani'nin esaslarına bağlı kalan Baha al-Din'in, tarikatını uveysilik ve rabıta gibi iki umde ile takviye ettikten sonra, tarikat silsilesini Hz. Ebu Bekir'e dayandırması, tarikata Şii tesirlerin girmesini engellemiştir. Gücdüvani'den sonra Havacaganiye diye isimlendirilen bu tarikat, Baha al-Din ile birlikte Nakşibendi ismini almış, Orta Asya ve Horasan bölgelerinin sünnileşmesine önemli katkıda bulunmuştur.⁶⁰ Hindistan, Türkistan, Irak ve Suriye'de taraftar bulan Tarikatı Anadolu'ya, Timur'un ordularıyla gelen Nakşi şeyh ve dervişleri vasıtasıyla girmiş, Molla Abdullah İlahi Simavi vasıtasıyla yayılmıştır. XIX. Yüzyılda ise Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi tarikatın Anadolu'da yaygın hale gelmesini sağlamıştır. Türkiye'de en yaygın kolu Halidi koludur.⁶¹ Kars ilinde bu tarikata mensup az sayıda insan bulunmaktadır.

b-Kadiri Tarikati

Kadiri Tarikatı, Şeyh Abdulkadir Geylani tarafından kurulan ve silsilesi Hz. Ali'ye dayanan Sünni bir tarikattır. Merkezi Bağdat'taki Abdulkadir Geylani dergahıdır ve buradan icazet verilir. Suriye, Irak, Mısır, Hindistan, Cezayir ve diğer Kuzey Afrika ülkelerine yayılmıştır. Kadiri Tarikatı'nın Anadolu'da yayılmasını sağlayan Eşrefoğlu Rumi'dir O'nun kurduğu kola ismine izafeten Eşrefiyye denilmiştir. Eşrefoğlu'ndan sonra Anadolu'da Kadiriliği yaymak için uğraşan ve ismine izafe edilen bir başka kadiri kolunu da İsmail Rumi kurmuştur. İsmail Rumi (Ö.1631), İstanbul'da Kadirihane'yi yaptırmış, Anadolu ve Rumeli'de 40 kadar Kadiri tekkesi açmıştır. Kadiri Tarikatı, Eşrefiyye,

⁶⁰ Tahsin Yazıcı, "Nakşibend", İ.A.C IX, İstanbul 1964, s. 52-54.

⁶¹ O. Türer, a.g.e., s.147.

Rumiyye, Halisiyye, Garibiyye, Hilaliyye, Yafiiyye, Esediyye ve Ekberiyye gibi kollara ayrılır.⁶² Kadiri tarikatinde zikir sesli olarak, oturarak veya ayakta sallanılarak yapılır. Günlük vird ise hamd selatü selam ve dualardan oluşur. Kars ilinde bu tarikata da mensup az sayıda kişinin bulunduğu görülmüştür.⁶³

2- Dini Cemaatler

Kars ilinde günümüz itibari ile Said Nursi'nin başını çektiği Nurculuk akımının Fethullah Gülen grubuna bağlı kişiler öğrencilere yönelik üniversiteye hazırlık dersanesi, okul ve yurt hizmetleri şeklinde, liderliğini Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) yapmış olduğu Süleymancılık akımının ise Kuran Kursları, yine öğrencilere yönelik yurt ve pansiyon hizmetleri şeklinde faaliyetlerine rastlanılmaktadır.

⁶² D.S. Martoliouth, "Kadiriye", İ.A. C. VI, s. 52-54.

⁶³ Mustafa Kara, a.g.e., s.290.

II. BÖLÜM

KARS İLİNDE YAŞAYAN KARAPAPAKLARDA DİNİ HAYAT

A- BÖLGEDE YAŞAYAN KARAPAPAK'LARIN DİNİ YAPISI

Borçalı-Kazak boyundan gelen Karapapak Türkleri, Kıpçak-Kuman, Bulgar ve Hazar Türkleri'nin Ön Asya'daki koludur. Borçalı ve Kazak diye iki kola ayrılırlar. Karapapakların çoğu Sünni Müslümandır. Az bir kısmı Şamanlık ve Müslümanlık unsurlarının karıştığı bir inanç olan Mürüt ve Şii Müslümandır.⁶⁴ Çıldır ve Ardahan'daki Karapapaklar (Terekemeler) önceden Kuzey Azerbaycan'da, Kazah-Semsettin Khanate'nin Kazah ve Borçalı bölgelerindeki Debed ve Borçalı nehirleri boyunca yaşarlardı. 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması'ndan sonra bir bölümü Kars'a ve bir bölümü de İran Azerbaycan'ının Sulduz bölgesine, Ushnu'nun doğusuna göç etti. Bir başka kayda göre Terekemeler Hazar denizi kıyısında, Dağıstan'ın Kaytak-Tabasaran bölgesinde, Gamri Uzun'dan: Derbent'e uzanan ovada yaşarlardı.⁶⁵

Son zamanlarda, Kuzey Azerbaycan'la Gürcistan'da yaşayanları tamamiyle Türkiye'ye göç ederek Kars ve Muş vilayetlerine iskan edilmişlerdir. İran topraklarındakiler ise, daha 1928 yılı Rusya – İran harpleri esnasında, buraya gelip yerleştirilmişlerdir. Bunlar asılları itibariyle Bor-çalı'dırlar. Zamanın İran umumi valisi olan Abbas Mirza, bunları, idaresi altındaki Azerbaycan'dan çıkararak "tiyul" sistemi üzerine Sulduz eyaletine yerleştirilmiştir. Buna karşılık Karapapak'lar da, askeri kuvvet olarak daima 400 atlıyı, hükümet emrine hazır tutmayı tekeffül etmişlerdir. 800 ailelik bir topluluk halinde Sulduz'a gelen Karapapak'lar, burada kendilerinden çok daha fazla bulunan yerli halk ile karışmışlardır.⁶⁶

Aşağıdaki boylara ayrılırlar: 1. Terkyavyun, 2. Saray, 3. Arpalı, 4.Canahmedli, 5. Çaharlı ve 6. Ulaçlı, Birinci Terkyavyun bugün daha aşiret hanının boyu olduğundan, mümtaz durumdadır.⁶⁷

⁶⁴ M.Fahrettin Kırzioğlu, **Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğunun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış**, Erzurum, 1972, s.1.

⁶⁵ P.Alford AndrewS, **Türkiye'de Etnik Gruplar**, Wiesbaden, 1989,s.103.

⁶⁶ Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988,s.69.

⁶⁷ A. Caferoğlu, a.g.e., s.70.

Karapapaklar, Azarbeycan'ın güneyinde Sulduz bölgesinde, Türkiye'de ise özellikle Kars'ın Çıldır ilçesinde yoğunlaşmışlardır, en yoğun şekilde buldukları ikinci yer Arpaçay ilçesidir, Ayrıca Kars Merkez ve Selim, Kağızman ilçelerinde bulunurlar. O zamanlar 99 Karapapak köyü vardı ve bunların 63'ü Kars yöresinde, 29'u Ardahan'da ve 7'si Kağızman'daydı. Rusların 1877'de Kars'ı işgal etmelerinden sonra, içerele doğru çekilen Karapapaklar Sivas, Tokat ve Zile'de köyler oluşturmuşlardır. ⁶⁸

B- KARS İLİNDE HALK İNANÇLARI

Eski çağlardan bu yana pek çok kavim, millet ve medeniyetlerin gelip geçtiği bu bölgede Türk-İslam kültürü hakimdir. Diğer milletlerin kültür, örf ve adetleri unutulmuştur. Kafkasya'dan gelen Türkmen, Kıpçak, Azeri ve Kırman Türk boylarının tesirleri büyük ve derindir. ⁶⁹ Karapaklardaki adet ve yetenekler diğer illere göre daha da ağır ve çeşitlidir.

Birçok gelenek ve görenekler olduğu gibi evlilik öncesi ve sonrası geleneklerde vardır. Hem evlilik meselesini ve hem de bu arada gelişen olayları gelenekler açısından da buraya alacağız.

1- DOĞUM İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Bu geleneklerde bize miras bırakılan en köklü geleneklerdendir. Dünyaya gelen çocuğun kulağına ebesi tarafından ezan okunur. Dua edilir. Ebe çocuğunun göbeğini kestiği çakıyı, temizlemeden kapar ve annenin yastığının altına kor. Çakı ancak çocuğun göbeği kuruduktan sonra çıkarılır ve yıkanır. ⁷⁰

Gelinin kucağına erkek çocuk verilmesi ile, ilk çocuğun erkek olacağına inanılır. Rüyasında bıçak, kama veya kılıç gören baba veya annenin erkek çocuk; gül görenlerin ise kız çocuk sahibi olacağı düşünülürmüş. Bu tür bir başka sına da, yörede, söyle yapılıır: Hamile kadına haber vermeden bir oturacak yere bıçak, diğer birine makas konur. Anne adayı, bıçak üstüne oturursa erkek, makas üstüne oturursa, kız çocuk doğuracak, diye inanılır. ⁷¹

⁶⁸ P.A. Andrews, a.g.e.,s.100.

⁶⁹ Rehber Ansiklopedisi, "Kars Maddesi" İstanbul, s.308.

⁷⁰ Kurban Kuytul, 45 yaşında, Kars Merkez Yenimahalle, Muhtar.

⁷¹ Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1990, s.75.

Kars ilinde doğum yapan kadınlar, geceleri, al basması tehlikesine karşı yalnız bırakılmazlar. Doğum için gelen kadınlar ve evde bulunanlar, gece, doğum yapmanı beklerler. Doğum sırasında eve giren hiçbir eşya dışarı çıkarılmaz. Ayrılmak zorunda kalan kadınlar, gündüz dışarı çıkabilir ama, güneş batmadan yine geri dönmek mecburiyetindedirler. Aksi yapılırsa doğum yapan kadın al basması tehlikesi vardır. Buna dikkat edilmeyen yörelerde, doğumdan sonra, al karısı, bebeği ve anayı öldürmüştür. Al karısından korunmak için, yine bu çevrede, doğum yapan kadının yanında, gece, ocak veya ışık söndürülmez, sabah gün ışıyınca kadar yanık tutulur. Türk inançları arasında yaşayan **Al** veya **Alkarısın**'dan hamile kadınları, doğum öncesi ve doğum sırasında ve hatta doğum sonrasında korumak yolunda muhtelif tedbirler alınır.⁷²

Kars yöresinde çocuk kız doğarsa "bereket", oğlan doğarsa, devlet olduğu inancı ile karşılanır. Bu çevrede doğan çocuk, eğer ilk erkek çocuk ise duyanlar, o evin bacasına çıkıp bacayı bozmak isterler. Bunu önlemek için ev sahibi, onlara bahşiş/peşkeş verir ve gönüllerini ederek oradan indirir, bacayı bozurmaz. Buna "baca sökmek" denir. Böyle yapılmazsa, baca sökülürse ocağın söneceğine, doğan çocuğun öleceğine, ocağın dağılacağına, soyun sürmeyeceğine inanılır. Burada, koruyucu ruhun, ocak iyesinin memnun edilmesi için, saç verilmesi inancı açıktır.⁷³

Doğumdan yedi gün sonra yine Kars ilinde doğan çocuk için kurban kesilir. Kurban etinden yapılan yemeklerle, komşulara ziyafet çekilir. Onların çocuk için dua etmeleri dilenir. Ve bu toplantıda, bu toyda, çocuğa ad da verilir. Çocukları doğup ölenlerin yeni doğan çocuklarına, bu tür toplantılarda Yaşar, Dursun, Duran, Durdağı, Durak gibi adlar verirler ve bu adlar ile, onların yaşayacaklarına inanırlar. Ad verme ile ilgili bu toy, Dede Korkut boylarında gördüğümüz toy ve toya katılanların duasının Tanrı katında kabul edileceği inancının izlerini yaşatmaktadır.⁷⁴

Kars ilinde bir inanca göre ebe kadın, çocuğun göbek bağı düşünce, onu alıp bir tarafa fırlatıp atarmış. Göbek bağının üzerine düştüğü eşyaya nispetle çocuğun büyüünce yapacağı iş, alacağı karakter ortaya çıkarmış, diye anılır.

⁷² Y.Kalafat.a.g.e., s.78.

⁷³ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4547.

⁷⁴ Aydın Öztürk, 70 yaşında, Kars-Selim ilçesi, Çiftçi.

Çocuğun göbek bağı Kars İlinde çakı ile kesilir. Bu çakı, yıkanmadan doğum yapan ananın yastığı altına konur. Çocuğun göbeği kuruyunca, o çakı, açılır ve yıkanır. Bu inancın altında da, koruyucu ruhu memnun etme söz konusudur. Demir çakı, hem çocuk, hem de doğum yapan ana için, Alkarısının basmasına karşı alınan bir tedbirdir. Onları, kötü ruhun fenalık yapmasından koruyacağı inancı ile çakı, yastık altına konur.⁷⁵

Kars çevresinde çocuğun çıkan ilk dişini ilk defa kim görürse; o çocuğun gömleğini yırtar ve böylece acısının geçeceği inanılır. O kişi, aileye demir veya bir madeni nesne hediye verirse, çocuğun dişlerinin demir gibi sağlam olacağı sanılır.⁷⁶

Kars yöresinde, kırklı kadını, alkarısından korumak için yemeğini komşuları yaparlar. Bu ilimizde, erkek çocuğu kırkının kız çocuğunkini bastığına inanılır. Kars'ta, kırk basmış çocuğun tedavisi için İslamlara ait olmayan mezarlıklarda çocuk yıkanır. Kırk basan çocuğun üzerine, 3 defa bıçak bastırılır. Anne ve babasının elbisesinden bir parça, kırkbasan çocuğun altında yakılır ise, çocuğun sağlığına kavuşacağı inanılır. Kars'ta kimi isimler, doğan çocuğun rengine göre de verilir. Karaoğlan, Karaca Oğlan, Sarı Saltık, Sarı Efe. Kirve, sünnet olan çocuğu kucağında tutan kimseye denir. Kirveleri çocuk sahipleri seçer. Kirveliğe özel önem verilir. Kirve, kirve kızını gelenek açısından alamaz.⁷⁷

2- CENAZE İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Kars'ta bazen definden sonra mezara su dökülür. Eskiden Kars'ta kabir ziyaretine gidilince kaplarla mezara dökülmek için su taşınırdı. Ayrıca; istek vakti olmadan su ikramının da sevap olduğuna inanılırdı. Kars'ta ölenler, mezara götürülürken, atları varsa, bu atlar süslenir, ölenin giydiği elbiseler üstüne bağlanır ve heybesi boynuna asılır. Onlar da, mezara götürülür. At, cenazenin önünde gider. Bu inancın, ata ruhu ile bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸

⁷⁵ Nurettin Arslan, 50 yaşında, Kars Selim, Tüccar. ; Y.Kalafat.a.g.e., s.80.

⁷⁶ Y.Kalafat.a.g.e., s.80.

⁷⁷ Çetin Çelik, 42 Yaşında, Kars Selim Kamışlı Köyü, Muhtar.; Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., s.4548.

⁷⁸ Kemal Aktaş, 55 yaşlarında, Kars Akyaka İlçesi, Fahri İmam.

Kars'ta rastlanılan ata mezarları ile ilgili inanç, Hun çağından beri sürüp gelmektedir. Bu çevrede, ata mezarlarını düşman elinde olması, yahut çiğnenmesi hoş karşılanmaz ve böyle haller, hakaret kabul edilir ve kavga sebebi olur. Bu sebepten, düşman toprağında kalan mezarları alıp götürmek ve emin bir yere taşımak yörede yaygın bir pratiktir. Kimi insanlar, mezarları sahipsiz kalmasın diye, buldukları yeri terk edip gidemezler ve gidenleri ayıplarlar. Kars ve çevresinde ölenin karnı üstüne bıçak, makas gibi demir cinsinden aletler konur. Böylece, ölü'nün şişmeyeceğine inanılır.

Türkler, ölenin sağlığında nice iyi insan olduğunu, nice kahramanlıklar, iyilikler yaptığını terennüm ederek ifade ederlerdi. Bu tür yakınmaları ifade etmeye **ağıt yakma** denirdi. Bu tür inançlar Kars ilinde de mevcuttur. ⁷⁹

Kars çevresinde, ölenin yakınları, ardından ağlarken, dövünürler, üstlerini baslarını yırtarlar. Göğüslerini döverler ve elbisenin bu kısmını yırtmaya çalışırlar. Ağlayanlar arasında yüzünü tırmalayan, başını duvara vuran da olur. ⁸⁰

Kars ilinde, yeni evinden ölü çıkan ailenin erkekleri, yapılacak ilk düğüne, yakın akrabaları tarafından götürülür. Aynı şekilde yaslı evin hanımları da, ilk hamama, yakın hanım akrabaları tarafından götürülür. Aslında bu hareketlerin altında da, korucu ruhların, veya ölenin ruhunun hiddetini üstüne çekmeme inancı yatar, Bu sebeple, düğüne veya hamama kendi istekleri ile değil, akrabalarının ısrarı ile gittiklerini göstermek isterler. ⁸¹

3- DÜĞÜN İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Kars çevresinde kız evinden haber vermeden, gizlice bir eşya alıp götürmek uğurla ilgili bir inançtır. Oğlan tarafı bu eşyayı uğur getirir inancı ile kız evinden çalar. Bu kızın evindeki bereketin, oğlan tarafına gizlice taşınması ile bağlı bir inancın izleridir. Nisan ve şerbet günlerinde, ayrılırken kız evinden bir şey alıp çıkmak kız evinin bereketinin oğlan evine taşınması inancı ile bağlıdır. ⁸²

⁷⁹ Y.Kalafat.a.g.e., s.115.

⁸⁰ İsmail Kuytul, 55 Yaşında, Kars Merkez Yenimahalle, Esnaf.

⁸¹ Y.Kalafat.a.g.e., s.116.

⁸² Cengiz Koç, 40 yaşında, Kars Merkez, Karayollarında Şef.

Türk hayatında ev ve evlilik, çocuk sahibi olmak en mühim kaidelerden biridir. İnsan, ev-bark sahibi olunca, bulunduğu toplulukta itibar kazanır. Çocuk sahibi olunca da itibari yükselir. Türk hayatının her safhasında yaşamımıza, hareketlerimize yön veren inançlarımızın burada, rolü devam etmektedir. İyi ve kötü hareketli iyeler, ev iyeleri, ata ruhları, eş bulmada, iyi bir yuva kurmada, çocuk sahibi olmada, doğan çocukların hayatta kalmasında etkili olduğu inancı, günümüzde de, varlığını korumaktadır.⁸³

Kars'ta "Şah Bezeme" adeti vardır. "Şah Bezeme" gelin ve güvey için yapılır ve onlara mutluluk getireceğine inanılır. "Şah Bezeme" bir ağaç dalını meyve ve çerezlerle süsleyip bağlamaktan ibarettir. Bu gelin odasına konur ve bu ağaç yedi veya dokuz dallıdır ve üç gün gerdek odasında kalır.⁸⁴

Gelinler, Kars İlinin bir çok yerinde, çocuklarının yanında eşlerine isimler ile hitap etmezler; "babası" veya "babaları" diye seslenirler. Aynı şekilde, kaynanalarının yanında, "oğlun", başkaları ile konuşurken "bizimki", "bizim herif" veya "kişi" sıfatlarını kullanırlar. Bu tür hitaplar, bugün bir tevazu ve bir terbiye ifadesi gibi kullanılıyorsa da, aslında hepsi başlangıçtaki inançlarımızdan kaynaklanmaktadır. Sevginin, muhabbetin, ata ruhları veya kötü ruhlar tarafından kiskanılması halinde, hitap edilene fenalığı dokunmasın, diye yapılır. Amaç, hitap edileni fenalıktan koruma inancına dayanır.⁸⁵

Evlenmede bir kısım devreler vardır :

a-Kız Beğenme

Kız beğenme çeşitli şekillerde olur. Kimi özellikle düğünlerde beğenir kızı, kimi daha değişik yollarla tanıma cihetine gider. Bir de evlenmeden önce kız görmeye gitmek vardır ki, erkek yanında bir kaç kişi olduğu halde kız evine gider. Amaç kızı görmektir. Kız kabul ediyorsa erkeğe çeşitli vesilelerle görünür.⁸⁶

⁸³ Salih Şengül, 40 Yaşında, Kars Merkez Ocakbaşı Köyü, Şoför.

⁸⁴ Y.Kalafat.a.g.e., s.93.

⁸⁵ Günay Öztürk, 40 yaşında. Kars Merkez, Memur.; Y.Kalafat.a.g.e., s.94

⁸⁶ Y.Karadeniz, a.g.e, s.153.

b-Elçi Gitme Söz Kesme

Elçi, Anadolu'daki dünür karşılığıdır. Elçiliği sanat şeklinde düşünenler olmuştur. Çünkü her adam elçiliği beceremez. Kars'ta bu iş için seçilenler köyün büyükleri, sayılmış kişilerdir. Elçi ne kadar tanınmışsa o kadar iyi olur. Kız tarafının ister olumlu, ister olumsuz olsun, gelen elçileri adet icabı iyi karşılaması gerekir.

Önce rast gele konuşulduktan sonra, elçilerden biri ;

"Allah'ın emri, Peygamberimizin kavli ile kızınızı..... oğlumuz..... istiyoruz, der. Çoğunlukla, düşünmek için kız tarafı izin ister. Olumsuz ise çeşitli sözlerle karşılık verilir. Kız tarafının niyetleri olumlu ise, yemek günü kararlaştırılır. Kararlaştırılan günde oğlan tarafı şekerleme kolonya, meyve getirerek oradakilere ikram eder. Çoğu zaman söz de bugün yapılır. Bu halde kız tarafına armağanlar ve bir yüzük getirilir. Elçilerin kız tarafından beğenilenler olmasına dikkat edilir. Kız ve oğlan tarafı kız evinde toplanırlar. Kadınlar ayrı odada erkekler ayrı odalarla toplanırlar. Kızın yanına yüzük götürülür veya bazen de kız erkeklerin bulunduğu yere getirilerek kızın parmağına hayır dualarla yüzüğü takılır. Boy görmesi yapılır. Maddi duruma göre verilen bir miktar paradır. Burada kızı getirene de bir miktar para bahşiş verilir. Sözde takılan yüzük çoğu zaman nişan yüzüğü yerine geçer. Bundan sonra kız evlenmiş sayılır. Kars'ta bir diğer gelenekte başlık parasıdır. Fakat bu başlık meselesi eskisi gibi dikkate alınmıyor. Sözde ayrıca kıza alınacak eşyaların bir kısmı da bu sırada tespit edilir.⁸⁷

c- Nişan

Karlaştırılan günde oğlan tarafı büyük bir hazırlık ve davetlilerle kız evine gider. Nişanda masraf daha çoktur. Oğlan tarafı kıza bir kaç takım elbise, yüzük, küpe, altın, kemer, bilezik, ayakkabı gibi eşyalar götürülür. Merasim başladıktan sonra getirilen eşyalar kız tarafına verilir. Davetlilerde kıza ya hediye yahut para verirler. Nişandaki masraflar genellikle oğlan tarafından

⁸⁷ Cevdet Özdemir, 54 Yaşında, Kars Merkezde, Sanatkar.

karşılır. Kız tarafı da oğlana nişan olarak yüzük gömlek, kravat gibi eşyalar verir. Alıp verme işi bittikten sonra yemek yenir ve merasim biter.⁸⁸

d-Düğün

Nisandan sonra düğün kararlaştırılır. Hediyeler alınır. Kıza çeşitli hediyelerin yanı sıra kızın baba ve annesine de hediye alınır. Anneye verilen hediyeye "Süt hakkı" denir. Düğün masrafları da oğlan tarafından alınarak kız evine gönderilir.

Bu işler bittikten sonra taraflar dost ve akrabalarını düğüne çağırırlar. Gelen misafirlere çay verilir. Bu misafirlere "atlı" denir. Atlılara düğün günü söylenir. Düğün başladıktan sonra bütün köy halkı düğüne katılarak eğlenir. Oğlan evinden kız evine giden atlıları köy halkı misafir eder. Gelin ve güveyin sağdıçları bunların yanından ayrılmaz. Bazı yerlerde sah hazırlanır. Bir ağacın etrafı meyvelerle süslenir. Masrafları sağdıçlar karsılar. Bununla beraber kalabalık bir topluluk düğün evine gider. Kız evinde son gecede gelin ve kızlara, oğlan evinde de güveyi ve gençlere kına konur. Düğünden sonra gelin evden çıkarılarak kız tarafından birisi kapıyı kapatır ve bahşişini alır. Gelin arabaya bindirildikten sonra bütün atlılar ve topluluk gelin arabasını takip ederler. Oğlan evine gelinir. Burada da akşama kadar düğün merasimleri devam eder.⁸⁹

5- KUTSAL MEKAN ANLAYIŞLARI

Kars yöresinde mezar, mezarlık vb. türbe türünden mekanlar, parmak uzatarak gösterilmez. Bunu yapanın çarpılacağına inanılır. Çocuklara, parmak ile bu tür yerleri göstermeleri halinde, parmaklarını ısırıp, ayakları ile hafif ezmek suretiyle acı çekmeleri telkin edilirdi.⁹⁰

6-DİĞER HALK İNANÇLARI

At ve Koyun besleyerek hayatını sürdüren Karapapak Türkleri'nin konusunu Ruslar'a karşı verilen bağımsızlık mücadelesinden alan ve başta Dede Korkut, Köroğlu, Şah İsmail ve Kirmanşah hikayeleri ile benzer özellikler

⁸⁸ Y.Karadeniz, a.g.e, s.154.

⁸⁹ Y.Karadeniz, a.g.e, s.155.

⁹⁰ Y.Kalafat.a.g.e., s.60.

taşıyan Kaçak Nebi, Mihrali Bey, Terekeme Hacı, Hasan ve Hüseyin kardeşler, Zakir, Kaçak Mehmet ve Deli Ali gibi mahalli kahramanlarla ilgili halk hikayeleri bulunmaktadır.⁹¹

Kars taraflarının eski geleneklerinden biri de koç katımıdır. Böyle bir gün çevrenin takvimlerinde önemli yer tutmuştur. Söz gelişi Kars ve Kağızman çevrelerinde Ekim ayının son haftası ile Kasım ayının ilk haftası koç katımı günleri olarak tanınmıştır. Daha yüksek yaylalardaki koyuncular, koçu erken katmak suretiyle koyunların ilkbaharda otlağa çıkmadan doğurmasını hesaplarlar. Bu arada Cuma ve Pazartesi günlerinin seçildiği çok olur. Koç katımı günü yaklaştıkça koç sahiplerinde bir takım hazırlıklar başlar. Koçları ve koyunları süslemeye çalışırlar. Evin kızı, gelini “Koç bezeği” adı verilen renkli örgüleri ve süsleri hazırlarlar. Bu arada koçların boynuzlarına ve boyunlarına takılacak meyveleri iplere dizerler. Köylerde genellikle bir mahalde koçu katma kararlaştırılır. O gün, koyun sahipleri pişirdikleri yemeklerle, süsledikleri koçları sabahleyin erkenden katım yerlerine götürürler. Katım günü, köyün sevinçli günlerinden biri olur ve bayram havası yaşanır. Katım için koçlar götürülürken oyunlar oynanır, dualar edilir, türküler söylenir. Koyun sürüleriyle ilgili törenlere pek dikkat edilir, bu arada yürüyen koyun sürüsünü ikiye bölerek geçmekten, doğum (döl) günlerini evden tuz, ateş gibi şeylerin çıkarılmasından sakınılır. Koyunlar, ayrıca, folklor kaynağı da olmuş, bu konu ile ilgili koşmalar, orta oyunları gelişmiş böylece Kars bölgesinde değişik gelenekler meydana gelmiştir.⁹²

Giyim ve kuşamda Türkmen, Azeri, Kıpçak ve Kumanların tesiri hakimdir. Kadınlar başlarına yazma biçiminde “leçik” veya “vala evli kadınlar gümüş para ve boncuklarla işlenmiş “puşi” bağlarlar. Erkek Kıyafeti olarak “börk” veya “Ahmediye” denilen başlıklar kullanılır. Alt kısma Azeri veya Ardahan şalvarı, kısa sırta açık renkli kumaştan uzun kollu bileksiz veya yakasız “köynek” giyilir. Bunun üstüne giyilen “Köynek” düğmelidir. Bunun “gazeki” denilen kısa eteklileri vardır. İnce deriden yapılan, bacağı ve ayağı

⁹¹ Nevzat ÖZKAN, *Türk Dünyası*, Kayseri, 1997, s.204.

⁹² Mustafa TURAN, *Kars'ta Koç Katımı, Türk Folklor Araştırması Dergisi*, c.10, İstanbul, 1967,s.214.

iyice saran "civeki" denilen çizme giyilir. Yaşlılar düz ve geraldere "gelinler" desenli peştamal kullanırlar.⁹³

Kars çevresinde ki yaygın inanca göre alkalisi, gözle görünmez. Sadece basacağı kadının gözüne görünürmüş. Metruk ve viran yerde, ıssız su ve ırmak kenarlarında yaşadıklarına inanılır.⁹⁴

Kars'ta, güneşe ve aya karşı kirli su, çöp, kül dökülmez, işenmez, tükürülmez. Türkler, gökte her insanın bir yıldızı olduğuna inanır. Gökte yıldız kayması olduğunda birinin öleceği düşünülür. Kars'ta bir yıldızın kaydığını gören kimsenin öleceğine dair bu inanç yaşamaktadır.⁹⁵

Sarıkamış'ta, genç kızlar, kısmetleri açılır inancı ile şehitliğe bir taş bırakırlar.

Yörede taş ile ilgili daha pek çok pratiğe rastlanmıştır. Ancak, hepsinin fonksiyonu yukarıda sıraladıklarımızdan farklı değildir. Ayrıca yörede, Hacı Bekas Tacı adı verilen 12 köseli Teslim Taşı'nda saygıyla taşınmaktadır.

Kars'ta, ıssız ve belli yerlerde bir hareket yapılacak, bir iş görülecekse, "destur" diye seslenilir. Böylece oranın iyisi kim ise, ondan izin istenmiş, onun gönlü hoş edilmiş, yanlış bir durumla karşılaşması önlenmiş olurdu. Hususiyile aksam karanlığından sonra buna çok dikkat edilir. Kars'ta küçükken düştüğümüz yeri büyüklerimiz bizden sorup gider görürdü ve oraya, ya su dökerlerdi veya üç kere "tu destur" diyerek tükürürlerdi. Hususiyile bu, gece düştüğümüz yerler için yapılırdı. Böylece, ora iyisi tarafından daha büyük bir kötülükten, çarpılmaktan korunmuş olduğumuza inanırlardı. Kimi zaman da geçirdiğimiz kaza büyükse, kazanın geçtiği yere, ya tuz, ya seker, ya da birkaç kuruş atılırdı. Böylece geçirilen kazanın belasını aldıklarına inanırlardı. Bu da bir cins kazanın geçtiği yerin iyisini memnun etmeye, belasından korunmaya karşı alınan bir tedbir idi. Bu niyetle yerlere atılan bu tür kuruşları kimse almaz, evine götürmez ve onlara dokunmazdı.⁹⁶

Yer ile ilgili yaşayan inançlardan biri de "yerin kulağı var" şeklinde ifade edilir. Söylenmemesi, konuşulmaması istenen şeylerin, kimse olmasa bile, konuşulduğunda yerin kulağı vasıtasıyla etraftan duyulabileceğine dair inanç

⁹³ Yeni Rehber Ansiklopedisi, a.g.e., s.230.

⁹⁴ Y.Kalafat.a.g.e., s.26.

⁹⁵ Hasan Parlak, 37 Yaşında, Kars Kağızman, Memur. ; Y.Kalafat.a.g.e., s.33

⁹⁶ İlyas Aydın, 45 yaşında, Kars Merkez, Bayındırlık Müdürlüğünde Şef.

Kars ilinde yaşamaktadır. Türk hayatında yeri dinlemek suretiyle, uzaklardan hareket eden orduları veya gelenleri yolcu adı verilen kişilerin tespit ettiğini, kamların her türlü canlı ve cansız varlıkla haber aldığını bilmekteyiz. Başlangıçtan beri yerin bir haber taşıyıcısı olduğu inancı Türkler arasında varlığını sürdürmektedir. Bu inanç, ölenlerle ilgili konuşmalar yapıldığı zaman, “toprağı haber götürmesin ama..” şeklinde söze başlanır. Bu inanç da yörede sıkça görülür. Yine, Kars ve çevresinde kaybolan şeyleri toprağın saklayabileceği inancı da tespit edilmiştir. Bu inanç Kars'ta “yer yarıldı içine girdi”, İğdır'da ise “yer apardı” şeklinde ortaya çıkar.⁹⁷

Kars'ta, ilkbaharda, yıkanmak için akarsuya ilk defa girilirken, “ağırlığım, kirliliğim, kelliğim, keçelligim bu suya” diye söylenirse ve bu üç kez tekrarlanırsa, o yılın sağlık ve Huzur içinde geçeceğine inanılır.

Kars'ta yedi ayrı çeşmeden su toplayıp sabah ezanından sonra, bu su ile banyo yapan genç kızın kısmetinin açılacağına inanılır.

Bölgede birçok yerde, su ayakta içilmez, adeta suya saygı olmak üzere diz çömlür bir el başa konulur, içilmeden önce bir iki yudumluk kısmı saçı niyetine yere serpilir. Suyun fazla kaynaması uğursuzluğa delalet eder. Fazla kaynayan suyun cinleri azdıracağına inanılır. Kars'ta muska ile büyü yapılmasında ve büyü bozulmasında, muskanın suyu ile yıkanılır ve muska okunur suya atılır. Kars'ta rüyada su, akarsu ve deniz görülmesi başarıya, berekete işlerin iyi gideceğine delalet eder.⁹⁸

Kars'ta bir pratiğe göre, birbirini seven kız ve delikanlı, aynı anda ırmağa taş atarlarsa evleneceklerine veya dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar. Sarıkamış'ta rastlanan bir pratikte, geceleri su kaplarının açık tutulmasıdır. İnanca göre, cinler geceleri rastladıkları her suya girip yıkanmış. Suyun kirlenmemesi için kapların ağızlarını bu yörede kaparlar.

Kars ve çevresinde rüya, akan suya anlatılır. İnanca göre, su sıkıntıları alıp götürmüştü. Kars'taki tespitlerimize göre kişi, hasımların yaptığı büyüden kurtulmak için, ya sudan geçmeli, ya denizde seyahat etmelidir.⁹⁹

⁹⁷ Y.Kalafat.a.g.e., s.43

⁹⁸ Y.Kalafat.a.g.e., s.46-48.

⁹⁹ Ahmet Kara, 43 Yaşında, Kars Sarıkamış, Besici.

Kars ve Sarıkamış çevresinde, ocak üstünde kaynayan sütü gelinler taşıyıp ateşe dökünce, kaynanaları, onlara üzülmemelerini söyler. Çünkü, dökülen kısmın “meleklerin” hakkı olduğuna inanılır. Burada ocak ve o iyesinin, melek ile değiştiğini görmekteyiz. Ancak, inanç devam etmektedir. Ocakta yemek pişirmeden önce, ateşe saçı olarak tuz ve seker atılması gerektiği inancı, Kars ve çevresinde yaşamaktadır.¹⁰⁰

Kars'ta özel hallerde kesilen kurbanın postu, ahırın kapısına içten gerilerek çivilenir. Kars'ta tesadüfen eve giren erkeklerin ayağının, kadınlardan daha uğurlu geldiğine inanılır.¹⁰¹

Kars'ta ataya hürmetin ve ona bağlı dilenen bir dileğin yerine getirilmesi gereğine inanılır. Mesela, ata sağ ise, “ atanın bası hakkı için”, ölmüşse, “atanın ruhu için” şeklinde, insanlar birbirinden bir şeyin yapılmasını veya yerine getirilmesini isteyince, buna uyarlar. Bu pratiklerde de, ata ruhuna olan inancın etkinliği açıkça görülmektedir. Yörede de bu inancın yaygın olduğu gözlenmiştir.

Kars'ta trans halindeki büyü bozucular bayılarak büyüü bozarlar. Titreyerek kendilerine gelirler.

Kars'ta uyuyan veya dalgın insanların aniden uyandırılması halinde bir şeye uğrayacağına, çarpılacağına inanılır. Aynı şekilde, Kayın ağacından türetildiklerine inanan Uygur Türkleri de, bu ağaca karsı büyük hürmet beslemişlerdir.

Kars'ta Angut diye bilinen Karabatak'ı andıran bir kuş vardır. Bu kuşun etinin yenilmesinin ve avlanmasının felaket getireceğine inanılır.¹⁰²

Kars çevresinde dudaklarda kimi zaman meydana gelen uçukların, şeytanın o ağız yalması sonunda ortaya çıktığına inanılır. Bunun yok edilmesi için Emci kadın veya Ocaklı kadınlar bir paçavrayı tutuşturur ve hastanın bası üzerinde dolandırıp tekrar onu ocağa atar. Ardından ekmek parçalarını uçuk üzerine dokundurup köpeğe yedirir. Böylece dudakta meydana gelen uçğun yok olacağına inanılır. Söz konusu inanç, Orta Asya Türkleri arasında mevcut eski bir inancın aynen günümüzde devamıdır. Hastalıkların kötü ruhların insan

¹⁰⁰ Y.Kalafat.a.g.e., s.54.

¹⁰¹ Y.Kalafat.a.g.e., s.59.

¹⁰² Y.Kalafat.a.g.e., s.60-61.

vücuduna girmesi ile meydana geldiğine inanılan Kamlık pratiklerine göre, bu işlemler tütsüler vasıtasıyla onun bedeni terk etmesine, hastaların iyi olmasına çalışılır.¹⁰³

Kars'ta, nazara uğrayan çocuk okunur. Çocuğu okuyan kişi, elini, bir nazara uğrayan çocuğa, bir de yere, toprağa sürerek ve bunu üç kez tekrar ederek, her keresinde "nazarı yere" der ise, o çocuğun nazardan kurtulacağına inanılır.¹⁰⁴

Kişilere isimle hitap etmek, saygının bir işaretidir. Kars'ta buna dikkat edilir. Ancak. Muhatap aşağılanmak istenirse, o zaman, ad kullanılmaz ve " hey ula, bana baksana." diye istihza edilir. Hitap edilen kisi, çoğu zaman, "benim adım var" diye buna tepki gösterir.

Kars çevresinde, isimler arasında Tamam, Yeter, Kıztamam tespit edilmiştir. Bu isimlerde, erkek çocuğa dönülür inancı ile kızlara verilir. Amaç, yukarıdakilerle aynıdır. Ataya hürmetten verilen isimlere, ata adıyla anılan aile lakaplarına sıkça rastlanmıştır. Ata ruhuna saygı inancının bariz bir izi olan bu tür ad verme ile büyüklerin ruhları şad edilir. Onları, çocuğa verilen ad vesile edilerek anma fırsatı doğar ve çocuk kötülüklerden, onun ruhu ile böylece korunmuş olur. Yörede yaşayan ve eski Türk boylarından kalma bir aşiret olan İran'larda/Beylerde, dede ve torun arasında, 24 defa tekrarlına- tekrarlına bugüne gelen, 24 Oğuz adı tespit edilmiştir. Atalara saygı gösterme inancını, tam 48 nesilden beri yaşatan Beyler aşireti, geçmişin hatıralarını günümüze kadar taşımıştır. Kars'ta, yaşamayan çocuklara ailedeki sosyal statüden isimler verilir. Mesela, yaşamayan kız çocuklarına, anakız, anakadın, anahanım, anahatun, ana, karaana isimleri ve yaşamayan erkek çocuklarına da; ağabey, ağa, baba, ata, dede gibi isimler konulur. Böylece, bu isimli çocukların, söz konusu statülere uygun görülen o yaşlara kadar yaşayabileceklerine inanılır. Çok kere bu tür isimler, çocuklara verilen ikinci ad durumundadırlar.¹⁰⁵

Kars çevresinde, addaş olan iki kisi arasında, biri tesadüfen oturmuş ve bunu öğrenmişse, o anda tutacağı dileğin gerçekleşeceğine inanılır. Kars'ta ölenler için kurban kesileceği gibi, kurban zamanı kesilenden de, yedi hisseden

¹⁰³ Y.Kalafat.a.g.e., s.67.

¹⁰⁴ Y.Kalafat.a.g.e., s.76.

¹⁰⁵ Atilla Demir, 48 Yaşında, Kars Merkez, Sağlıkçı.

biri onun için ayrılabilir ve onun ruhu için dağıtılır. Ölenlerin ruhu için kurban kesme, başlangıçta Türk inançlarının bir devamıdır. Amaç, ata ruhlarını memnun etmek, onların rızasını kazanma inancına dayanır. Kars llinde adak sahipleri, adak etinden yemezler. Adak kurbanın kanı, adak sahibinin ve hane mensuplarının alınına sürülür. Böylece seçilmiş ile seçen arasında irtibat kurulmuş olur. Eğer kurban, gelin için kesilmişse, kanı sadece onun alınına sürülür. Ata ruhu inançları ile ilgili pratiklerin bir kalıntısı vardır.¹⁰⁶

Kars köylerinde atın kafa kemiği ambarların kapı basına çakılır. Değirmen ve ambarların üzerine, sırtıya geçirilmiş olarak dikilir. Evlerin ve ahırların kapı baslarına koç kafası çakılır. Kars'ta çok ağlayan çocuğun, babasının ölümüne sebep olacağına inanılır. Bu yüzden ağlayan çocukları analar, "yesin başını yesin" diyerek, babalarının ölmelerini önlediklerine inanırlar. Kırk basan çocuğu Kars'ta , tedavi için, başka dinden olanların mezarlığında yıkarlar ve üç kere mezara bastırırlar. Ayrıca, çocuğun ana-babasına ait eşyalardan birer parça yakılıp tütsüsüne tutulması ile kırk basmasından kurtulacağına inanılır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Y.Kalafat.a.g.e., s.97.

¹⁰⁷ Yurt Ansiklopedisi, a.g.e.,s.4546

SONUÇ

“Kars İlinin Günümüz Dini yapısı ve İlde yaşayan Karapapak’larda Dini Hayat” konusunda yapmış olduğumuz Tez Çalışması sonucunda Kars İlinin İnanç Coğrafyasını ortaya koymaya çalıştık.

Günümüz itibariyle Kars İlinde çeşitli etnik grupların iç içe yaşadıklarını görmekteyiz. X. yy’dan itibaren Kars’ın, Türklerin hakimiyetine katılmasıyla birlikte buraya yerleşmiş Selçuklu Türklerin, Azerbaycan’dan göç ederek gelen Azeri vatandaşlarımızın, Kafkasya’dan göç ederek gelen Karapapak’ların, bir dönem itibariyle Rus kökenli Malakan’ların yaşadıklarını görmekteyiz.

Yapılan çalışmalar sonucu 1998 Nüfus Sayımına göre; **321.041** kişi olan Kars’ın nüfusunun % **46.66**’nın Hanefi, % **48.44**’nün Şafii, % **10.17**’nin Caferi, % **0.69**’unun ise Alevi vatandaşlarımızdan oluştuğu, % **0.03** oranında ise Gayri Müslim nüfusun mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Şehir merkezlerinde Hanefi Mezhebine mensup nüfus yüzdesinin, köylerde Şafi Mezhebine mensup nüfus yüzdesinin daha fazla olduğu, Caferi Mezhebine bağlı nüfusun büyük bir kısmının ise Şehir Merkezinde yaşadığı görülmektedir.

Kars 1878 yılından sonra 40 yıl Rusların hakimiyetini altında kalmıştır. Bu dönemde Türk nüfustan Erzurum’a büyük oranda göçler olmuş ve şehre Rus nüfus yerleştirilmiştir. Ruslar kültürlerini benimsetmeye çalışmış iselerde 1918 yılında tekrar Türklerin eline geçmesi ve Rusların İli tamamen terk etmelerinden dolayı Rus kültürünün etkisi kalmamıştır.

İğdır ve Ardahan İllerinin Kars’ a bağlı durumda iken Tuzluca, Aralık, Göle, Çıldır, Pasof, Hanak ilçeleri ile beraber ayrılmaları Kars’ı hem nüfus hem de ekonomik olarak etkilemiştir.

KAYNAK KİŞİLER

Aydın Öztürk, 70 yaşında, Kars-Selim ilçesi, Çiftçi.

Çetin Çelik, 42 Yaşında, Kars Selim Kamışlı Köyü, Muhtar.

Salih Şengül, 40 Yaşında, Kars Merkez Ocakbaşı Köyü, Şoför.

Cevdet Özdemir, 54 Yaşında, Kars Merkezde, Sanatkar.

Kurban Kuytul, 45 yaşında, Kars Merkez Yenimahalle, Muhtar.

Nurettin Arslan, 50 yaşında, Kars Selim, Tüccar.

Kemal Aktaş, 55 yaşlarında, Kars Akyaka İlçesi, Fahri İmam.

İsmail Kuytul, 55 Yaşında, Kars Merkez Yenimahalle, Esnaf.

Cengiz Koç, 40 yaşında, Kars Merkez, Karayollarında Şef.

Günay Öztürk, 40 yaşında. Kars Merkez, Memur.

Hasan Parlak, 37 Yaşında, Kars Kağızman, Memur.

İlyas Aydın, 45 yaşında, Kars Merkez, Bayındırlık Müdürlüğünde Şef.

Ahmet Kara, 43 Yaşında, Kars Sarıkamış, Besici.

Atilla Demir, 48 Yaşında, Kars Merkez, Sağlıkçı.

BİBLİYOGRAFYA

ANDREWS, P.Alford, **TÜRKİYE'DE ETNİK GRUPLAR**, Çev.Mustafa Küpüşoğlu,ANT YAYINLARI, Tümm zamanlar Yayıncılık, ,WIESBADEN 1989.

AYDIN, Mehmet, **Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Reddiyeler ve Tartışma Konuları**, Konya, 1989.

-----, "İslam Dini" , **Din Fenomeni**, Konya, 1993.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Kavimleri**,İstanbul, 1988.

ERAYDIN, Selçuk **Tasavvuf ve Tarikatlar**, istanbul 1990.

ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayri Müslim Tebanın Yönetimi**, İstanbul, 1996.

GAZALİ, İmam, **El-Munkizu Mine'd-Delal** (Çev. A.Supli Fırat), İstanbul 1978.

GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ankara, 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Dünyası El Kitabı**, C I, Ankara, 1992.

KALAFAT, Yaşar, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 1990.

KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul 1995.

KARAMAN, Hayrettin, **İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1989.

KARADENİZ, Yener, **Yeni Şekliyle Kars**, İstanbul, 1994.

Kars İl Yıllığı, 1973.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin, **Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğunun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış**, Erzurum, 1972.

-----, **Selçukluların Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri**, Ankara, 1970.

KÖPRÜLÜ, Fuat **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1991.

KUZGUN, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara, 1985.

-----, **Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri**, Ankara, 1996.

MARTOLIOUTH, D.S., "**Kadirîye**", İ.A. C. VI.

ÖRS, Hayrullah, **Musa ve Yahudilik**, İstanbul, 1966.

ÖZKAN, Nevzat, **Türk Dünyası**, Kayseri, 1997.

SHAW, Stanford J., **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, London 1985.

TANYU, Hikmet, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler I**, İstanbul,1976.

TAŞPINAR, Zakir Zeki, **Bütün yönleriyle Kars**, İstanbul,1967.

TURAN, Mustafa, Kars'ta Koç Katımı, **Türk Folklor Araştırması Dergisi**, c.10, İstanbul, 1967.

TÜMER, Günay – KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1993.

TÜRER, Osman, **Tasavvuf Tarihine Giriş**, Erzurum 1992.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı**, Erzurum, 1971.

-----, **Türk Dünyası Araştırmaları Sayı : 102 Türkiyede Etnik Yerleşim Ve Kars**, İstanbul,1996.

YAZICI, Tahsin, "**Nakşibend**", İ.A.C IX, İstanbul 1964.

Yeni Rehber Ansiklopedisi, "**Kars Maddesi**" İstanbul.

YURDAYDIN, Hüseyin G., **Türkiye'nin Dini Tarihine Umumi Bir Bakış**, Ankara, 1962.

Yurt ansiklopedisi, "**Kars Maddesi**" C.VI, İstanbul, 1982-1983.

EKLER

TARİHİ ESERLER

Kars Kalesi : 1152' de Saltukoğullarından Sultan Melik İzzettin tarafından Mimar Firuz Ağa'ya yaptırılmıştır. Sultan Murat Han devrinde büyük ölçüde tamir ettirilmiştir. İçkale günümüze kadar sağlam olarak gelmiştir. Dışkale surlarının kalıntıları vardır. Kalede 220 burç ve kule 2000 mazgal bulunur.

Evliya Cami : 1579' da yapılmıştır. Bu devirde yapılan camilerin en önemlilerindendir. 1628 yıkılmış ancak sonradan tamir ettirilmiştir.

Beylerbeyi Sarayı : 1579' da devrin Beylerbeyisi için yapılmış iki katlı bir binadır. Osmanlı devri sivil mimarisinin güzel örneklerindendir. 1828' Osmanlı – Rus savaşında yıkıldı ise de yeniden onarılmıştır.

Havariler Kilisesi : 932 – 937 seneleri arasında yaptırılmıştır.1579'da camiye çevrilmiş ve Kümbet Camii ismini almıştır. 1778' de Ruslar tarafından tamir ettirilerek tekrar kiliseye çevrilmiştir. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

KARS İLİNDE BULUNAN BAŞLICA DAĞ VE TEPELER

Aladağ	3138 m (Kağızman) volkanik özellik taşır.
Ağababa Tepesi	2835 m (Kağızman) Volkanik özellik taşır.
Süphan Dağı	2909 m (Sarıkamış) Kısmen ormanlıktır.
Ziyafet Dağı	2838 m (Sarıkamış) Av turizmine uygun kısmen ormanlıktır.
Çıplak Dağı	2500 m (Sarıkamış)Kış sporlarına uygundur.
Çamurlu Dağı	2400 m (Sarıkamış) Kış sporları için tesisler mevcuttur.

Allahuekber Dağı	2872 m (Selim)
Karadağ	2250 m (Selim)
Tepsi Tepesi	2098 m (Selim)
Dik Tepe	2152 m (Selim)
Kale Tepe	2076 m (Selim)
Güllübağ Tepe	2236 m (Selim)

Arkoç Tepe	2176 m (Selim)
Çadır Tepe	2317 m (Selim)
Kızbakan Tepe	2324 m (Selim)
Hedef Tepe	2304 m (Selim)
Alemen kelle tepe	2155 m (Selim)
Şehitler Tepe	2221 m (Selim)
Şehit buran Tepe	1958 m (Selim)
Baş tepeler	2064 m (Selim)
Kırkpınar Tepe	1909 m (Selim)
Akbaba Dağı	3026 m (Selim)
Toptaş Tepesi	3027 m (Selim)
Gül Tepesi	3066 m (Selim)
Hokka Tepesi	2954 m (Selim)
Kuç Tepesi	2507 m (Selim)
Tavsan Tepesi	2388 m (Selim)
Tolan Tepesi	2383 m (Selim)
Hoki Tepesi	2652 m (Selim)
Mağara Tepesi	2238 m (Selim)
Sivri Tepesi	2137 m (Selim)
Ağıt Tepesi	2137 m (Selim)
Soğanlı Dağı	2808 m (Sarıkamış)
Ağadeveler Dağı	2423 m (Selim)
Yalica Dağı (Zırhçı Dağı)	2961 m (Kağızman)
Hacıhalil Dağı	2550 m (Kars Merkez Köyü)
Barlık Dağı	2550 m (Kars Merkez Köyü)
Dumanlı Dağı	2699 m (Digor-Arpaçay)
Allahuekber Tepesi	3120 m (Sarıkamış)
Kabak Tepesi	3055 m (Sarıkamış)

MİMARİ ZENGİNLİKLER

<u>Adı</u> :	<u>Yeri</u> :	<u>Yapıldığı Tarih</u> :
İki Katlı kargır bina	Dere içi Mahallesi	18.Yüzyıl
Köprü	Dere içi Mahallesi	18.Yüzyıl

Cephanelik	Kars Merkez	18.Yüzyıl
Askeri Lojman	Dere içi Mahallesi	18.Yüzyıl
İlbeyioğlu Hamamı	Dere içi Mahallesi	18.Yüzyıl
Mazlumađa Hamamı	Dere içi Mahallesi	18.Yüzyıl
Taş Köprü	Dere içi Mahallesi	16.Yüzyıl
Cuma Hamamı	Dere içi Mahallesi	16.Yüzyıl
Laçınbey Camii	Sukapı Mahallesi	16.Yüzyıl
Vaazođlu Camii	Kale içi Mahallesi	16.Yüzyıl
Kars Kalesi	Kale içi Mahallesi	12.Yüzyıl
Beylerbeyi Sarayı	Kale içi Mahallesi	18.Yüzyıl
Ulu Camii	Kale içi Mahallesi	16.Yüzyıl
Havariler Kilisesi	Kale içi Mahallesi	9.Yüzyıl
Evliya Camii	Kale içi Mahallesi	16.Yüzyıl
Belediye Binası	Ortakapı Mahallesi	19.Yüzyıl
Aliađa Camii	Yusufpađa Mahallesi	16.Yüzyıl
Büyük Abdiađa Cami	Kale içi Mahallesi	17.Yüzyıl
Fethiye Camii	Orta kapı Mahallesi	11.Yüzyıl
Vali Konađı	Orta kapı Mahallesi	19.Yüzyıl
Defterdarlık	Orta kapı Mahallesi	19.Yüzyıl
İnkıya Kümbeti	Sarıkamış İlçesi	12.Yüzyıl
Kilis Taşı Kilisesi	Digor İlçesi	10.Yüzyıl
Mağazbert Kalesi	Digor İlçesi	12.Yüzyıl
Müren Kilisesi	Digor İlçesi	11.Yüzyıl
Besler Kilisesi	Digor İlçesi	11.Yüzyıl
B.Kozluca Kilisesi	Digor İlçesi	11.Yüzyıl
K.Kozluca Kilisesi	Digor İlçesi	11.Yüzyıl
Keçivan Kalesi	Kağızman İlçesi	16.Yüzyıl
Feyzullah Camii	Kağızman İlçesi	16.Yüzyıl
Çengili Kilisesi	Kağızman İlçesi	11.Yüzyıl

CAFERİ MEZHEBİNE GÖRE İBADETLERİN YAPILDIĞI CAMİLER İL MERKEZİ VE BAĞLI BULUNAN KÖYLERDEKİ CAMİLER

- 1- Çarşı Camisi
- 2- Kamer Camisi
- 3- Işıklı Camisi
- 4- Bayraktar Camisi
- 5- Karakaş Köyü Camisi
- 6- Külveren Köyü Camisi
- 7- Yılanlı Köyü Camisi
- 8- Bekler Köyü Camisi
- 9- Hüseyiniye Camisi
- 10-Büyük Aküzüm Köyü Camisi
- 11-Tazekent Köyü Camisi
- 12-Yalçınlar Köyü Camisi
- 13-Salman Camisi

AKKAYA İLÇESİNDE BULUNAN CAMİLER

- 1- Haydariye Camii
 - 2- Büyük Durduran Köyü Camisi
 - 3- Küçük Durduran Köyü Camisi
 - 4- Büyük Pirveli Köyü Camii
 - 5- Aslanhane Köyü Camisi
 - 6- Esenyayla Köyü Camisi
 - 7- Kürükdere Köyü Camisi
 - 8- Huri Hatun Camisi
 - 9- Kıraçlı Mahallesi Camisi
 - 10-İbiş Köyü Camisi
-

ARPAÇAY İLÇESİNDE BULUNAN CAMİLER

- 1- Muhammediye Camisi
- 2- Taşdere Köyü Camisi

DİĞÖR İLÇESİNDE BULUNAN CAMİLER

- 1- Merkez Camisi
- 2- Halimcan Mahallesi Camisi

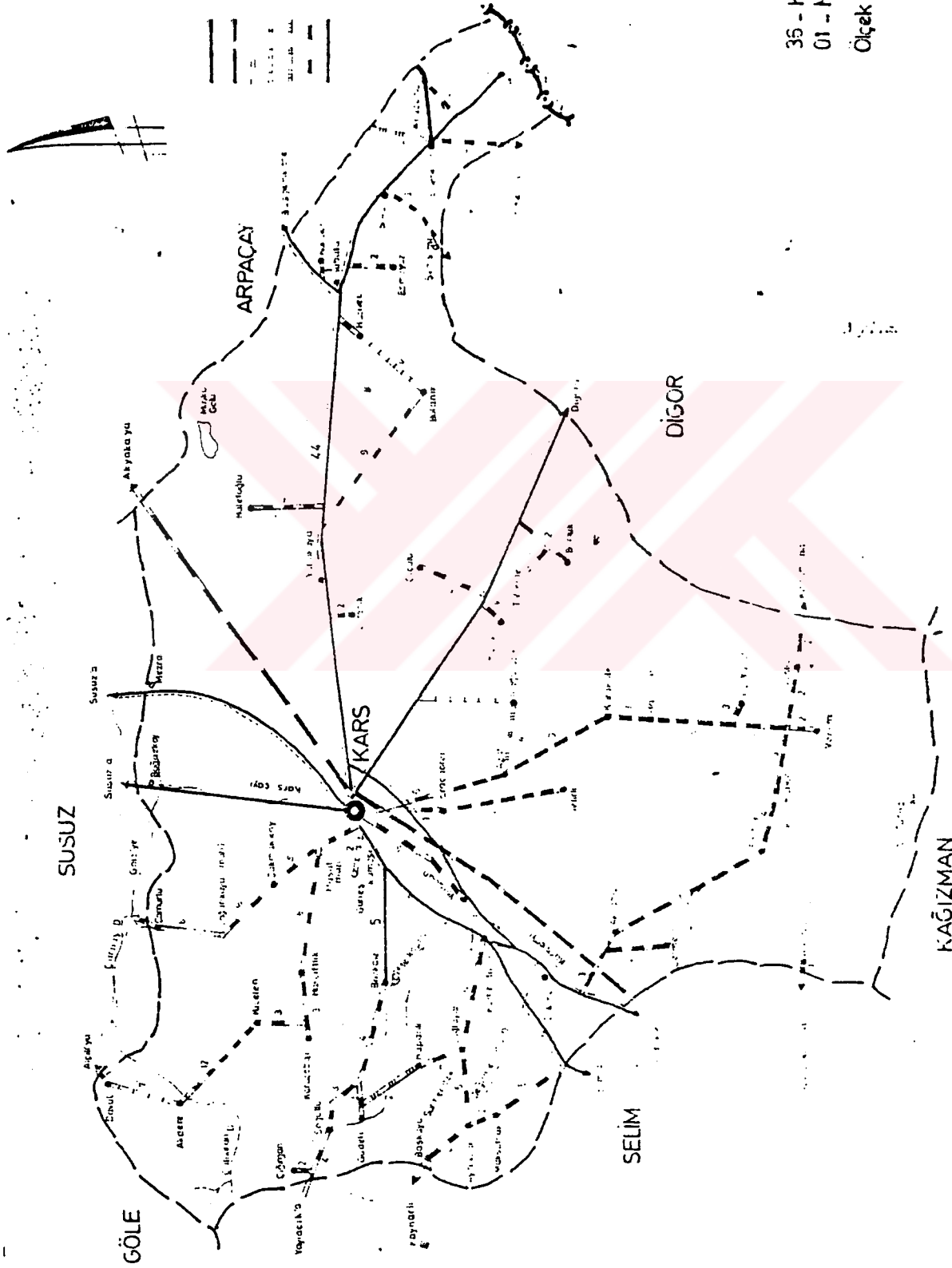
**CAFERİ MEZHEBİNE MENSUP ŞAHISLAR TARAFINDAN
KURULMUŞ DERNEKLER**

- 1- Kars Çarşı ve İstasyon Camii Yaptırma ve Yaşatma Derneği
- 2- Kamer Camii Koruma ve Yaşatma Derneği
- 3- Kars Yeni Mahalle Camii Yaptırma ve Yaşatma Derneği
- 4- Karakaş Köyü Camii Yaptırma ve Yaşatma Derneği
- 5- İstasyon Mahallesi Haydariye Camii Yaptırma ve yaşatma Derneği
- 6- Esenyayla Köyü Camii Minare Yaptırma ve Yaşatma Derneği
- 7- Yeni Mahalle Asri Mezarlık Yaptırma, Koruma ve Yaşatma Derneği

DEVLET
 IL YOLU
 MUTASAVV
 SANAT YAF
 SANAT YAF
 STABILIZE
 ASFALT P

35 - KARS
 01 - MERKEZ
 Ölçek = 1/2000

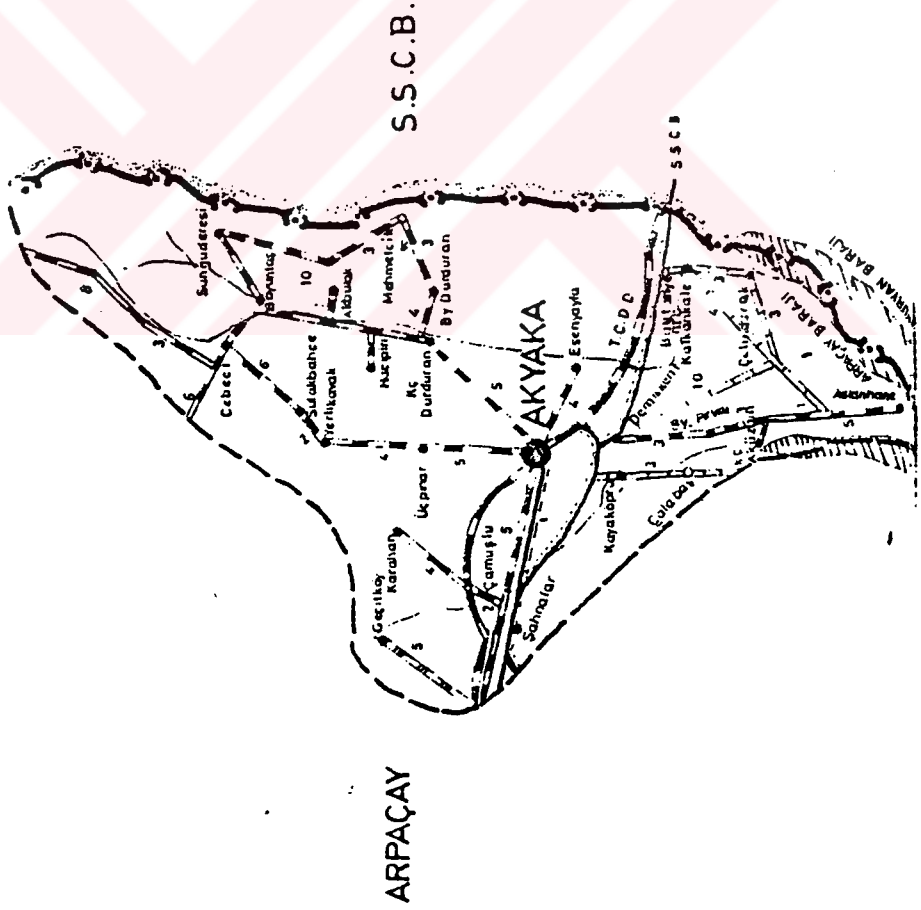

DEVLET YOLU
İL YOLU
MUTASAVVER KEY YOLU
SANAT YAPISIZ TESVİYE
ŞANAT YAPILI TESVİYE
STABLİZE KAPLAMA
ASFALT KAPLAMA

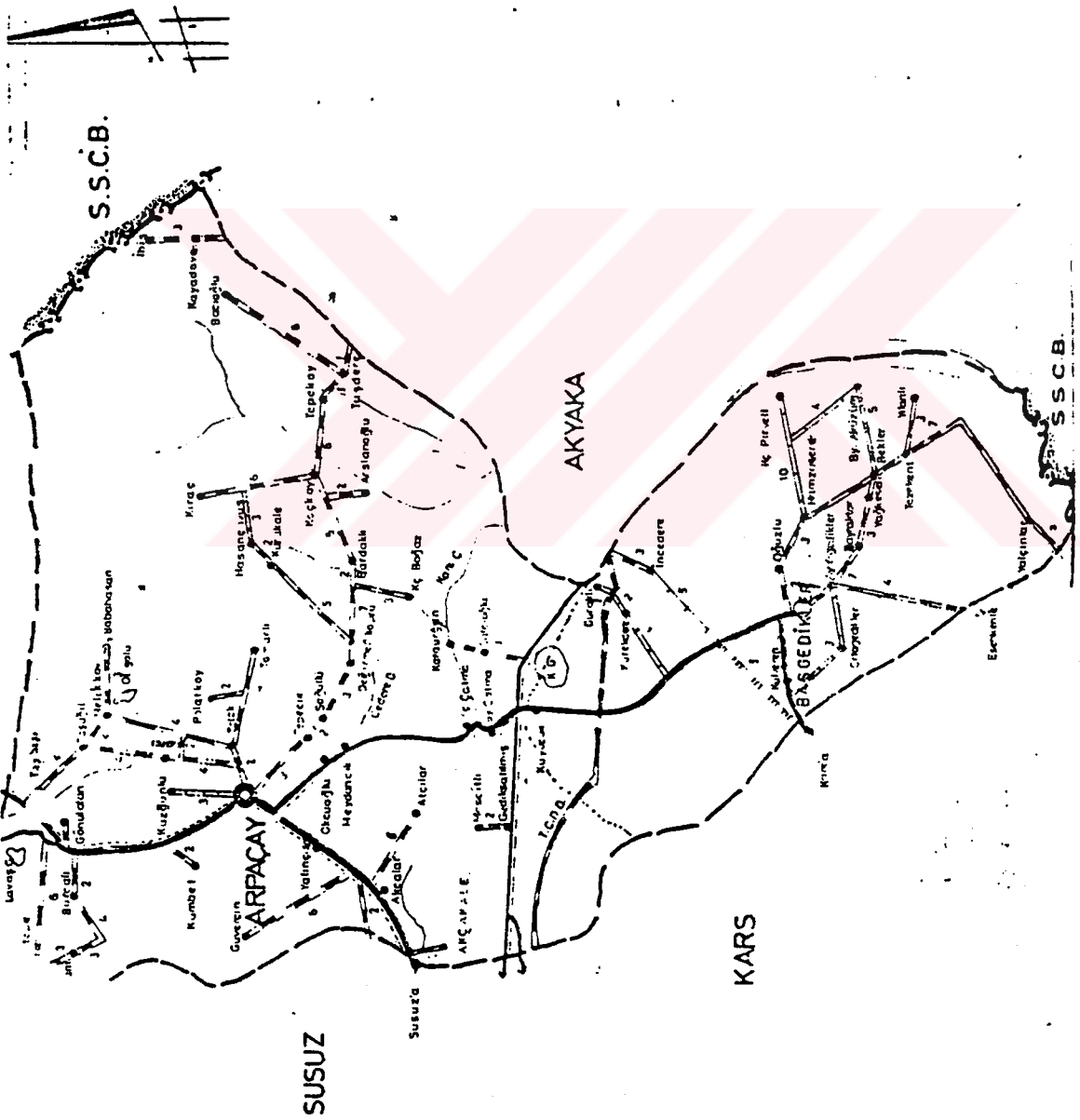
36 : KARS
AKKAYA

ÖLÇEK: 1/200.000

- DEVLET YOLU
- İL YOLU
- MUTASAVVER KÖY YOLLARI
- SANAT YAPISIZ TESVİYE
- SANAT YAPILI TESVİYE
- STABİLİZE KAPLAMLI
- ASFALT KAPLAMA

36° KARS
 01° HARPACAY
 Ölçek : 1/200.000

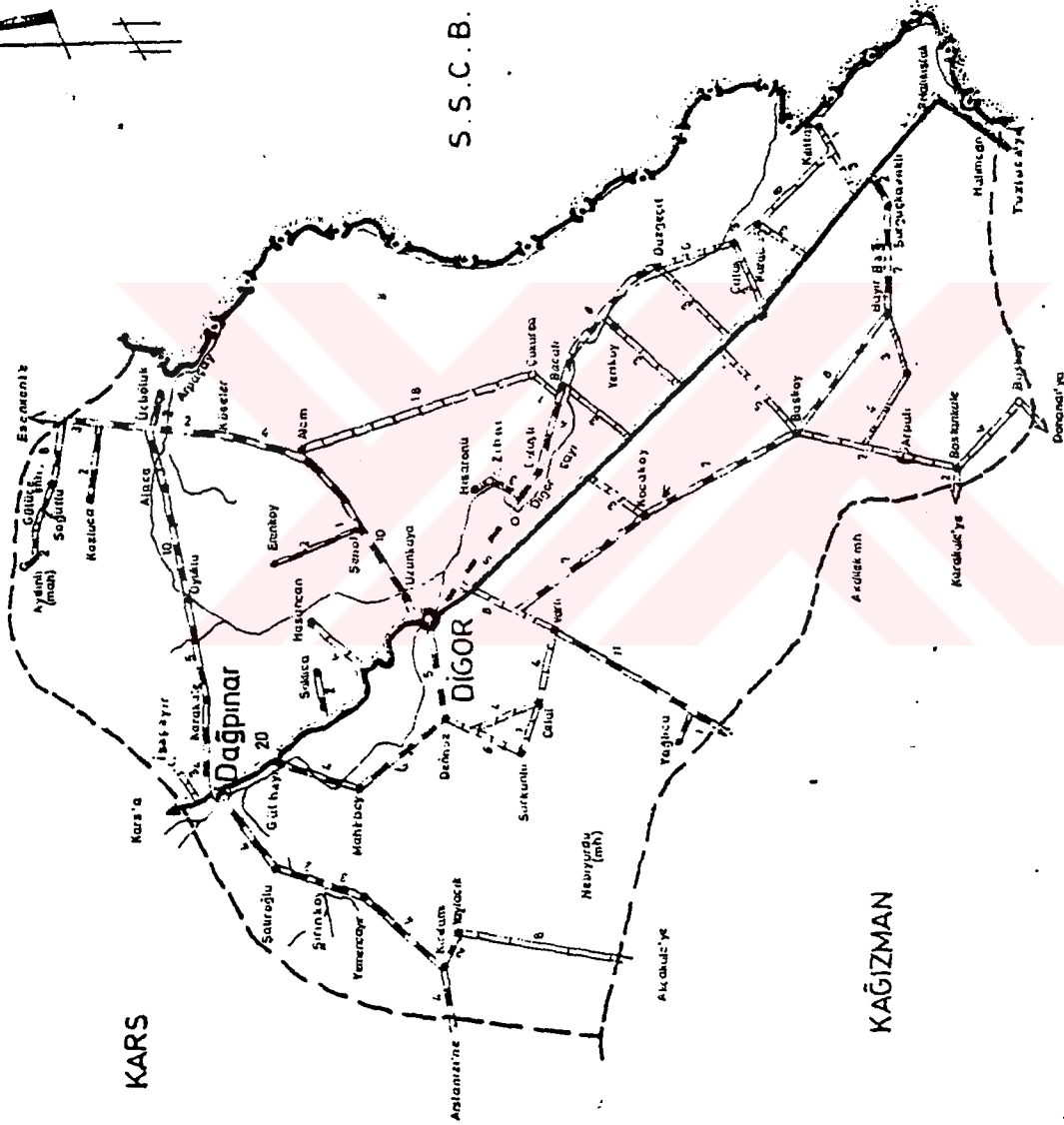
- DEVLET YOLU
- İL YOLU
- MUTASAVVER KÖY YOLU
- SANAT YAPISIZ TOSUNTE
- SANAT YAPILI TESVİTE
- STABİLİZE KARPLAMA
- ASFALT KARPLAMA

36 KARS
07 DIGOR

Ölçek = 1/200.000 0

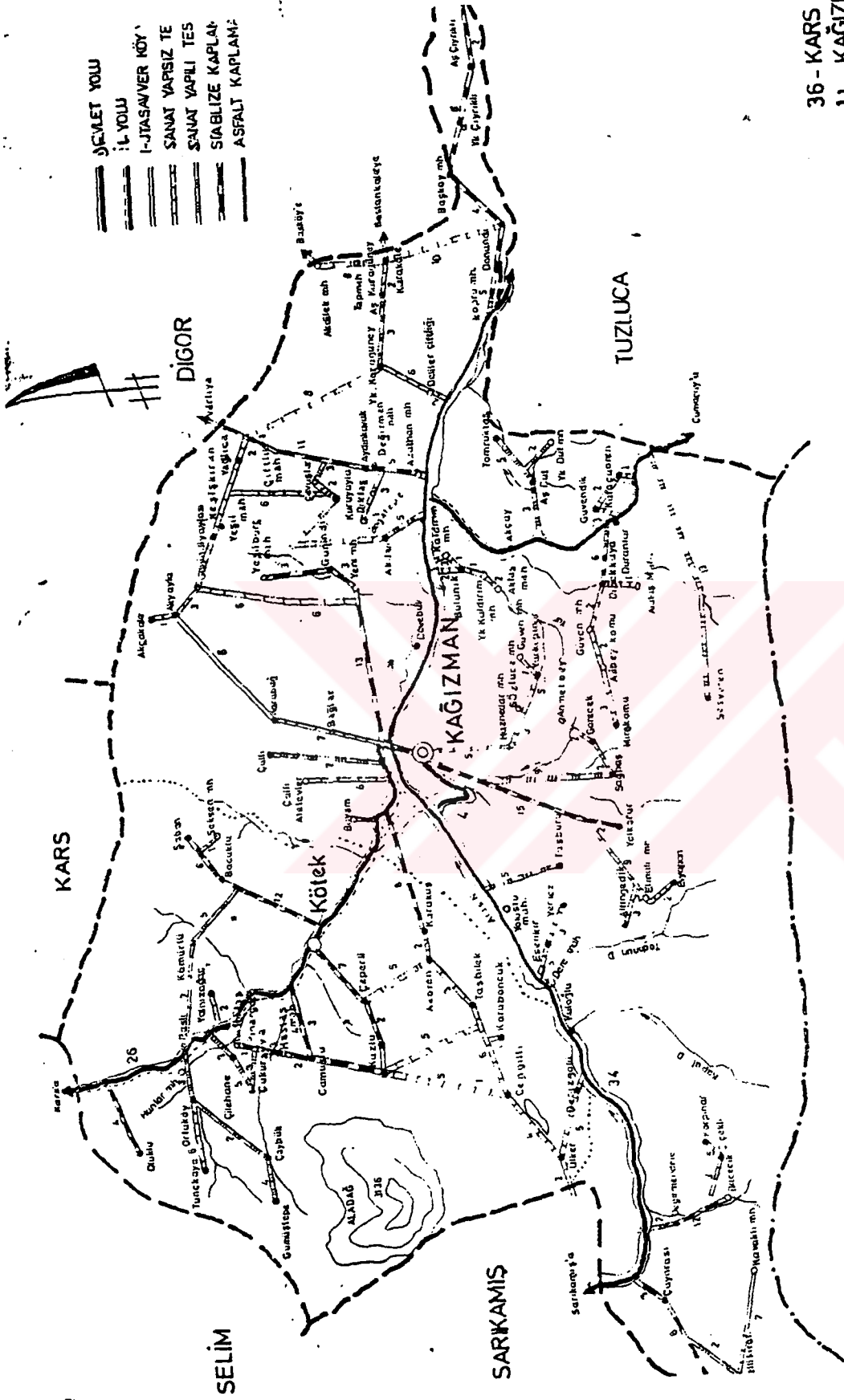

S. S. C. B.

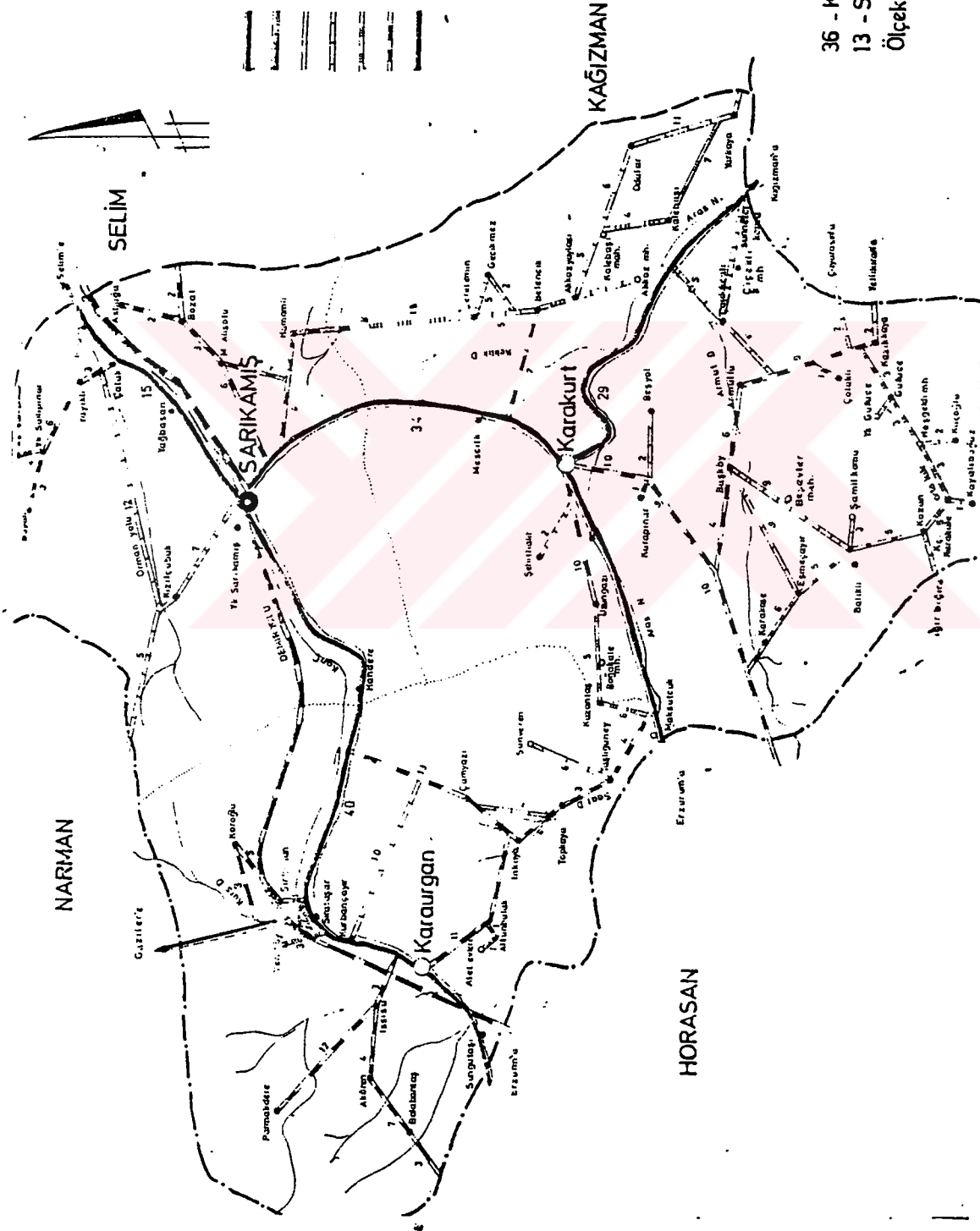
- DEVLET YOLU
- İL YOLU
- İ-TİJASAVVER KÖY
- SANAT YAPISIZ TES
- SANAT YAPILI TES
- STABİLİZE KAPLANI
- ASFALT KAPLANI

36 - KARS
 11 - KAĞIZMAN
 Ölçek = 1/200

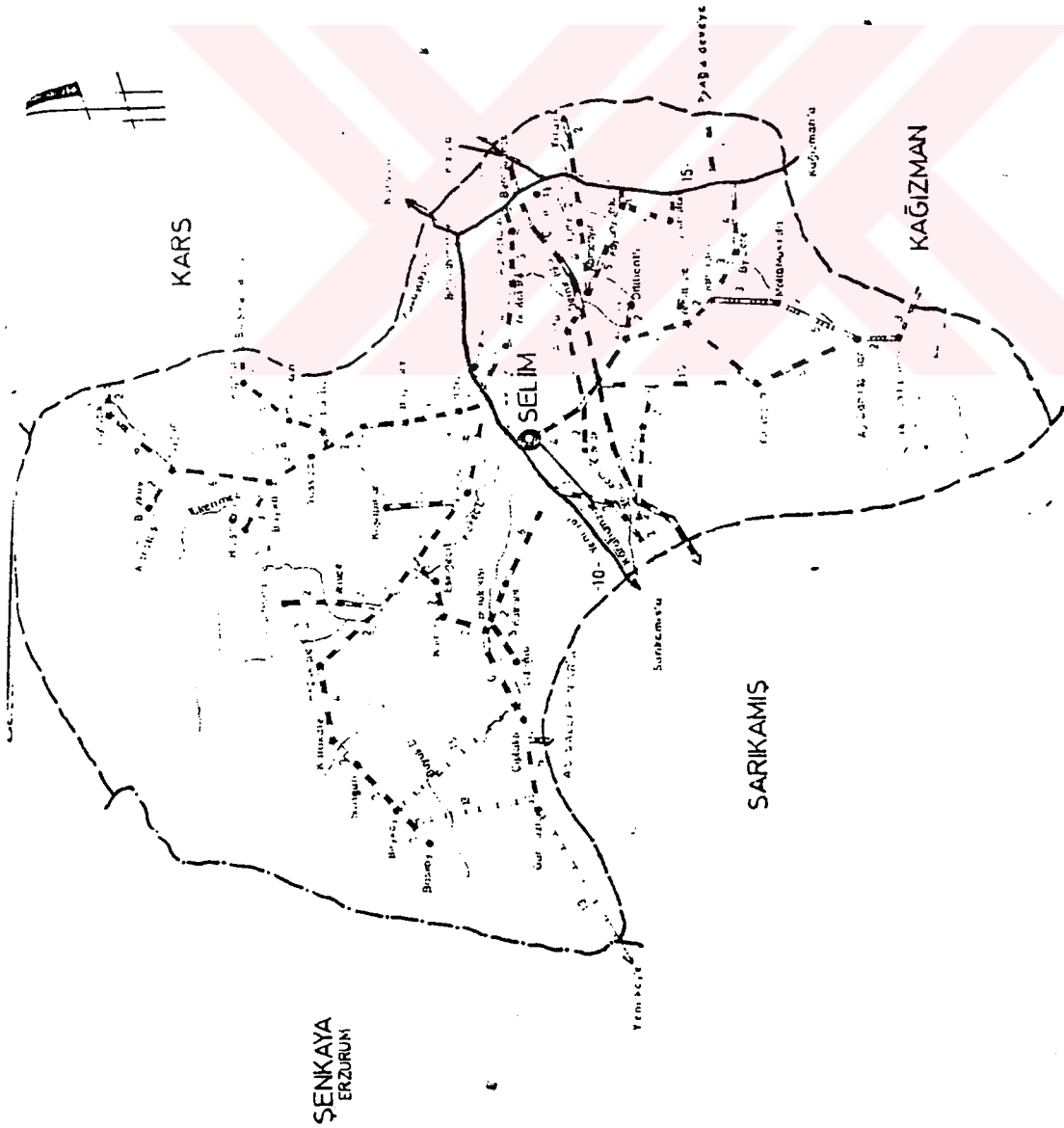
- ÖLÇEKT YOLU
 İL YOLU
 NÜRSAVVER KÖY YOLU
 SAKIYAT YAPISIZ TESVİYE
 SAKIYAT YAPILI TESVİYE
 STERİLİZE KAPLAMA
 ASFALT KAPLAMA

36 - KAPS
 13 - SARIKAMIŞ
 Ölçek: 1/200.000

	DEVLET YOLU
	İL YOLU
	MUTASAVVIR KOYUCU
	SANAT YATISIZ TESWIYE
	SANAT YAPILI TESWIYE
	STABILIZE KAPLAMA
	ASFALT KAPLAMA

36 - KARS
14 - SELİM
Ölçek = 1/200.000

ÖZGEÇMİŞ

1967 yılında Çorum ili Sungurlu ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Ankara İli Yenimahalle İlçesinde tamamladım. 1982 yılında Ankara Polis Koleji imtihanlarını kazanarak lise öğrenimimi burada tamamladım.

Yüksek öğrenimime 1986 yılında Ankara'da bulunan Polis Akademisinde başladım ve 1990 yılında Komiser Yardımcısı olarak mezun oldum. Ankara ve Elazığ İllerinde görev yaptım. Evliyim ve 2 çocuğum bulunmaktadır.

Halen Ankara'da Emniyet Amiri olarak görev yapmaktayım.

Cemal YÖRÜBULUT

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**